

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**1982 ANAYASASININ DEMOKRATİK EVRİMİ:
YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERE YÖNELİK ELEŞTİREL BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe GÜNEŞ UYAR

**Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Köksal ŞAHİN

EYLÜL – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**1982 ANAYASASININ DEMOKRATİK EVRİMİ:
YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERE YÖNELİK ELEŞTİREL BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe GÜNEŞ UYAR

**Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

“Bu tez sınavı 17/09/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Köksal ŞAHİN	Başarılı
Doç. Dr. Abdulvahap AKINCI	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Serdar KORUCU	Başarılı

ÖNSÖZ

Demokrasi ve anayasacılık birbirine bağımlı olup aralarında yakın bir ilişki vardır. Demokrasinin temel unsurları en üst metin olarak kabul edilen anayasalara yazılmakta ve dolayısıyla bu kıstaslar koruma altına alınmaktadır. Siyasal sistemin modern anayasa tekniği ile kurulduğu varsayıldığında anayasaların demokratik olması beklenmektedir.

Bu çalışmada 1982 Anayasasına yönelik belirlenen demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında eleştirel bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Bu çabanın Türkiye'deki anayasacılığın ve demokratik gelişmenin gidişatı hakkında bilimsel öngörülerde bulunmaya yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın her aşamasında sabırla ve ilgiyle destek olan, mesleki yaşamımda da bana verdiği kıymetli bilgilerden yararlanacağımı düşündüğüm danışman hocam Doç. Dr. Köksal ŞAHİN'e teşekkürlerimi sunarım. Yine çalışmamda sürekli olarak bana yardımları ile rehberlik eden kuzenlerim Doç. Dr. Gökçe CANDAN ve Arş. Gör. Simgе SARAÇOĞLU'na, meslektaşım Öğr. Gör. Faruk YAHŞİ'ye teşekkür ederim. Son olarak çalışmamda desteğini ve bana olan güvenini esirgemeyen eşim ve varlığına şükrettiğim kızıma, yine bu süreçte hep arkamda duran hayattaki en büyük şansım dediğim aileme sonsuz teşekkürler.

Ayşe GÜNEŞ UYAR

17.09.2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: DEMOKRASİNİN İLKE VE NİTELİKLERİ: TEORİ VE ULUSLARARASI BELGELER EKSENLİ BİR SOMUTLAŞTIRMA

10

1.1. Demokrasinin Kavramsal Analizi	11
1.2. Tarihsel Boyut	13
1.3. Temel İlkeler.....	22
1.4. Temel Nitelikler.....	27
1.5. Demokrasi ve Anayasa İlişkisi	32
1.6. Uluslararası Belgeler ve Avrupa Tecrübesi.....	39
1.6.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)	39
1.6.2. Demokrasi, Yetki Sınırlaması ve Siyasi İşlevlerin Uyumsuzluğu Hakkında Venedik Komisyonu Raporu	43
1.6.3. Temel Haklar Şartı	46
1.6.4. Kopenhag Kriterleri.....	50

BÖLÜM 2: TÜRKİYE’NİN DEMOKRASİ VE ANAYASACILIK TECRÜBESİ (1876-1982)

54

2.1. Osmanlı Dönemi.....	55
2.1.1. Sened-i İttifak	55
2.1.2. Tanzimat Fermanı.....	57
2.1.3. Islahat Fermanı	58
2.1.4. 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi) ve 1909 Anayasa Değişiklikleri.....	60
2.2. Cumhuriyet Dönemi	65
2.2.1. 1921 Anayasası.....	66
2.2.2. 1924 Anayasası.....	69
2.2.3. 1961 Anayasası.....	72

BÖLÜM 3: 1982 ANAYASASININ YAŞADIĞI EVRİM	79
3.1. 1982 Anayasasının Yapılışı	80
3.2. 1982 Anayasasının Genel Özellikleri (İlk Metin)	82
3.3. 1982 Anayasasında Yapılan Değişiklikler	89
3.4. 1982 Anayasasında Yapılan Değişikliklerin Demokrasinin Temel İlke ve Nitelikleri Bağlamında Analizi	90
3.4.1. 17.05.1987 Tarihinde Yapılan Değişiklik	91
3.4.2. 08.07.1993 Tarihinde Yapılan Değişiklik	93
3.4.3. 23.07.1995 Tarihinde Yapılan Değişiklik	94
3.4.4. 18.06.1999 Tarihinde Yapılan Değişiklik	96
3.4.5. 13.08.1999 Tarihinde Yapılan Değişiklik	97
3.4.6. 03.10.2001 Tarihinde Yapılan Değişiklik	97
3.4.7. 27.12.2002 Tarihinde Yapılan Değişiklik	106
3.4.8. 07.05.2004 Tarihinde Yapılan Değişiklik	107
3.4.9. 21.06.2005 Tarihinde Yapılan Değişiklik	110
3.4.10. 13.10.2006 Tarihinde Yapılan Değişiklik	111
3.4.11. 31.05.2007 Tarihinde Yapılan Değişiklik	111
3.4.12. 09.02.2008 Tarihinde Yapılan Değişiklik	112
3.4.13. 07.05.2010 Tarihinde Yapılan Değişiklik	112
3.4.14. 20.05.2016 Tarihinde Yapılan Değişiklik	119
3.4.15. 21.01.2017 Tarihinde Yapılan Değişiklik	120
SONUÇ	130
KAYNAKÇA.....	136
ÖZGEÇMİŞ	149

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AK	: Avrupa Konseyi
AP	: Adalet Partisi
AYİM	: Askerî Yüksek İdare Mahkemesi
AYM	: Anayasa Mahkemesine
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CPT	: Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
ECRI	: Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu
HSK	: Hakimler ve Savcılar Kurulu
HSYK	: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
MBK	: Millî Birlik Komitesi
MGK	: Millî Güvenlik Konseyi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
M.Ö.	: Milattan Önce
OHAL	: Olağanüstü Hal
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEK	: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TOBB	: Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSİAD	: Türk İş Adamları ve Sanayiciler Derneği
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	Doktora	
Tezin Başlığı: 1982 Anayasasının Demokratik Evrimi: Yapılan Değişikliklere Yönelik Eleştirel Bir Analiz			
Tezin Yazarı: Ayşe GÜNEŞ UYAR		Danışman: Doç. Dr. Köksal ŞAHİN	
Kabul Tarihi: 17.09.2020		Sayfa Sayısı: vi (ön kısım)+ 149 (tez)	
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve KamuYönetimi		Bilim Dalı: Siyaset ve Sosyal Bilimler	
Bu çalışmada 1982 Anayasasında yaşanan demokratik evrim somutlaştırmaya çalışılmıştır. Temel amaç, 1982 Anayasasını demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında inceleyerek bugün geldiği nokta konusunda bir değerlendirmede bulunabilmektir. Türkiye'nin Kara Avrupası hukuk sistemi ile ilişkisi ve yaşadığı Avrupa Birliği sürecinin etkileri sebebiyle Avrupa'daki demokratik kurumsallaşmaya yönelik temel belgelere de çalışmada yer verilmiştir. Modern dönemde hızlanan anayasacılık hareketlerinin genelde demokrasinin ilkeleri doğrultusunda yaşanan gelişmeler olduğu söylenebilir. Anayasalar bir ülkede demokrasinin zeminini oluşturabilir, demokratik hayata katkı yapabilir veya bu durumun tam zıttı olarak bir ülkede demokrasi dışı yönetimlere kapıyı da aralayabilir. Çalışmanın başlıca problematiğinin de ülkemizde bu doğrultuda yaşanan tartışmalar olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki literatürde 1961 Anayasası bir metin olarak demokrasi için bir zemin olarak görülürken 1982 Anayasası metin olarak dahi yeterli olmadığı şeklinde eleştiriler söz konusudur. Esas amaç ve ifade edilen problematik doğrultusunda yanıtı aranan temel sualler; "Demokrasi kavramının neyi ifade ettiği ve temel ilke ve niteliklerinin ne olduğu", "Demokrasi noktasında Avrupa'daki kriterlerin ne olduğu", "Anayasa ile demokrasi arasındaki ilişkinin nasıl olduğu", "Türkiye'deki anayasal tecrübenin nasıl olduğu", "1982 Anayasası'nın ilk hâlinin demokrasi açısından nasıl değerlendirilebildiği", "1982 Anayasasında yapılan değişikliklerin neler olduğu" ve "Gelenen noktanın demokrasinin ilke ve nitelikleri bağlamında nasıl değerlendirilebildiği" şeklindedir. Betimleyici metot, tarihsel metot ve karşılaştırma usulünün birlikte kullanıldığı çalışma neticesinde ulaşılan başlıca sonuçlar ise şu şekildedir: Öncelikle Türkiye'de anayasal tecrübe incelendiğinde Anayasalarda istikrara değil, değişime daha önem verildiği şeklinde bir sonuçtan bahsetmek gerekir. 1982 Anayasasının ilk hâlinin ülkedeki siyasal katılmayı ve siyasal süreçlere halkın katılımını engeller nitelikte olduğu şeklinde bir tespitten de bahsedilebilir. Ayrıca Avrupa Birliği'ne tam üye olmanın başlıca gereklerinden olan temel insan haklarına saygılı bir demokratik siyasal sisteme sahip olma gereğinden ötürü de bu eleştirilerin pekiştiği söylenebilir. Yine 1982 Anayasasına yönelik olan eleştiriler ve tepkilerin her kesimden ve yoğun bir şekilde olması da Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren önemli bir demokrasi birikimi edindiğinin bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Türkiye'de bahsedilen bu tespitlerin etkisiyle 90'lı yılların ortasından itibaren Anayasada demokratikleştirici değişiklikler hız kazanmıştır. Nihayetinde 1982 Anayasası ile ilgili gelenek nokta, olumlu bir demokratik evrimin genel olarak yaşandığı şeklinde ifade edilebilir. Özellikle temel hak ve özgürlükler alanında Avrupa standartlarına paralel olacak şekilde bir çizgi bugüne kadar süregelmiştir. Genel itibarıyla demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında pozitif bir değişim sürecinden de bahsedilebilir. Ulaşılan son bir sonuç olarak da; 2017 yılında yapılan ve yeni bir hükümet sistemi gibi radikal bir dönüşümü içeren değişiklik neticesinde demokratik pekişme bağlamında hem olumlu hem de olumsuz eleştirilerin gündeme gelmiş olmasıdır. Bu noktadaki tartışmaların siyasal sistemde sınırlı devlet ilkesinin güçlenip güçlenmediği noktasında yoğunlaştığı belirtilmelidir.			
Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Anayasa, Demokrasinin İlke ve Nitelikleri, 1982 Anayasası, Anayasa Değişikliği, Demokratikleşme			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: The Democratic Evolution of the 1982 Constitution: A Critical Analysis of the Amendments Made			
Author of Thesis: Ayşe GÜNEŞ UYAR		Supervisor: Assoc. Prof. Köksal ŞAHİN	
Accepted Date: 17.09.2020		Number of Pages: vi(pretext) + 149 (main body)	
Department: Political Science and Public Administration		Subfield: Political and Social Sciences	
In this study, the democratic evolution experienced in the 1982 Constitution was tried to be concretized. The main purpose is to examine the 1982 Constitution in the context of the basic principles and characteristics of democracy and to make an assessment about the point it has reached today. Due to Turkey's relationship with the Continental European legal system and the effects of the European Union process it has experienced, the basic documents for democratic institutionalization in Europe are also included in the study. It can be said that the accelerating constitutional movements in the modern period are generally developments in line with the principles of democracy. Constitutions can lay the groundwork for democracy in a country, contribute to democratic life, or open the door to non-democratic governments in a country as the opposite of this situation. It can be stated that the main problematic of the study is the discussions in our country in this direction. That is to say, in the literature, while the 1961 Constitution is seen as a ground for democracy as a text, there are criticisms that the 1982 Constitution is not sufficient even as a text. The main questions which are searched for their answers in accordance with the main purpose and the problematic stated, are such as ;"What the concept of democracy means and what its basic principles and characteristics are", "What the criteria in Europe are in terms of democracy", "How the relationship between the Constitution and democracy is", "How the constitutional experience in Turkey is ", "How the first version of the 1982 Constitution can be evaluated in terms of democracy", "What the amendments made in the 1982 Constitution are" and "How the point reached can be evaluated in the context of the principles and characteristics of democracy". As a result of the study in which descriptive method, historical method and comparison method are used together, the main conclusions arrived at are as follows. First of all, considering the constitutional experience in constitutions, it is necessary to mention the conclusion that more importance is attached to change, not stability, in constitutions. It can also be mentioned as a determination that the first version of the 1982 Constitution disrupted political participation in the country and the participation of the people in political processes. Moreover, these criticisms can be thought to be reinforced due to the necessity of having a democratic political system that respects basic human rights, which is one of the most important prerequisites for full membership of the European Union. Again, the fact that the criticisms and reactions against the 1982 Constitution are from all walks of life and that they are intense, can be considered as an indicator that Turkey has gained an important accumulation of democracy since the last period of the Ottoman Empire. Via the effect of these determinations mentioned in Turkey, democratizing amendments in the Constitution have gained momentum since the mid-90s. Ultimately, the point reached with the 1982 Constitution can be expressed as a positive democratic evolution in general. A line in accordance with European standards, especially in the field of fundamental rights and freedoms, has been maintained until today. In general, a positive change process can be mentioned in the context of the basic principles and characteristics of democracy. As a final result; in consequence of the amendment made in 2017, which included a radical transformation like a new government system, both positive and negative criticisms were raised in the context of democratic consolidation. It should be noted that the discussions at this point are focused on whether the limited state principle is strengthened in the political system.			
Keywords: Democracy, Constitution, Principles and Characteristics of Democracy, 1982 Constitution, Constitutional Amendment, Democratization			

GİRİŞ

Günümüzde adından en fazla bahsedilen kavramlardan birisi olan demokrasinin; Eski Yunan döneminde ortaya çıktığı varsayılarak, tarihsel olarak iki bin beş yüz yıl evveliyata sahip olduğu ifade edilebilir. Bu kavramın 20. yüzyıl ile birlikte popüler hale gelerek siyasal sistemlerin çoğunluğunun nezdinde ulaşmak istenen bir “ideal” haline geldiği görülmektedir (Erdoğan, 2012a: 229; Dursun, 2019: 164, 168). Siyasi iktidarın etkin bir halk denetimine tabi olması ve siyasal sistemlerde sınırlı iktidar anlayışının gelişmesi ancak 20. yüzyılın ikinci yarısının bitişiyle gerçekleşen bir durumdur (Ateş, 2015: 104-105).

“Demokrasi” kelimesinin eski Yunan dilinde “halk” manasında kullanılan “demos” ile “yönetmek” (hükmetmek) manasına gelen “kratein” kelimelerinin biraraya gelmesiyle “halkın yönetimi” ifadesi şekline geldiği söylenebilir. Daha kapsamlı ve evrenselleşen bir yaklaşım olarak; Abraham Lincoln tarafından dile getirilen “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” tanımından bahsedilebilir. Bunun yanında demokrasi sözcüğü iki farklı manada vasıflandırılmakta ve buradan hareketle iki farklı demokrasi teorisi ifade edilmektedir. Bunlardan ilki olan “normatif demokrasi teorisi” demokrasiyi sözlük anlamı doğrultusunda açıklamaya çalışarak “olması gereken” şeklini diğer bir ifadeyle “ideal” olan halini aksettirmektedir. Bu teoriden hareketle halkın tamamının isteklerine tam anlamıyla uyan rejim demokratik bir rejim olarak kabul edilebilir. İkinci teori olan ampirik demokrasi teorisi ise normatif teoriyi realiteden uzaklaşması ile eleştirerek, ideal anlamda demokrasiye ana hatlarıyla yaklaşan asıl demokrasileri temel almaktadır. “Ampirik demokrasi teorisi” somut var olan demokrasilerden hareketle demokrasi kavramını tanımlar. Tam demokrasi yerine çoğunluğun isteklerini karşılayan sistemleri demokrat olarak savunur. Bu çalışmada da üzerinde durulan, ampirik demokrasi teorisinin şartlarından hareketle demokrasi; belirli periyotlarda yapılan, birçok siyasi partinin dahil olduğu, faal siyasi makamların tayin edildiği, iktidarın el değiştirebildiği (muhalafetin iktidara gelebilme imkanına sahip olduğu), temel hak ve özgürlüklerin teminat altında olduğu yönetim şekli olarak tanımlanabilir (Gözler, 2009: 112-115).

Demokrasi ile anayasa arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Tarihsel sürece bakıldığında anayasacılık hareketlerinin demokrasinin temel ilkeleri doğrultusunda

gerçekleştirdiği görülebilir. Yine yukarıda bahsedilen demokrasinin evrenselleşen tanımı da demokrasi ile modern manada anayasacılığın birlikte geliştiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte anayasacılığın öncelikle çoğunlukta olanların istek ve tercihlerine sınırlama getirmeye yönelmesinden ötürü anayasacılıkla demokrasi arasında gerilim yaşandığı da ifade edilebilir. Dolayısıyla “anayasacılığın demokratik bir doktrin olmadığı” şeklinde yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Bu noktada şunun altını çizmekte yarar vardır ki; tarihsel süreç incelendiğinde, demokrasinin “doğrudan doğruya anayasacılığın bir ilkesi veya sonucu olarak ortaya çıkmamış” olmasına rağmen temel hakların korunması ihtiyacı ve daha kapsamlı olarak demokrasinin parametreleri olarak yukarıda belirtilen bu şartların yerine getirilebilmesi amacı ile anayasa kavramının demokrasi ile uzlaştığı söylenebilir (Erdoğan, 2012a: 23-24).

Bu durumdan hareketle 18. yüzyıl sonlarında başlayan ve 19. yüzyılda devam eden anayasacılığın gayesi var olan siyasi iktidarın sınırlarını kanunlarla çizmek, hukuk içinde hareket etmesini sağlamak gibi dar bir anlam ifade ederken 1920’li yıllardan sonra genelleşen ve yeni bir boyut kazanan anayasa yapımı süreci anayasacılığı daha “geniş” bir anlama kavuşturmuştur. Anayasa; iktidarın faaliyetlerini sınırlandırmak, insan haklarının fonksiyonelliğini arttırmak, güçlendirmek ve korumak için halk iradesi ile oluşturulan bir metin konumuna gelmeye başlamıştır. Zira anayasa; kurucu meclisler tarafından yapılması gereken, devletin temel işleyişini belirleyen, kanunlar sıralamasında en üstte yer alan, konulup değiştirilmesi farklı usullere dayanan kanunlar bütünü olarak artık ele alınmaktadır. Ancak Soğuk Savaş döneminde otoriter rejimlerin de yaygınlaşmasıyla “anayasacılık” zaman içinde farklı nitelikler edinerek esas fonksiyonundan da yer yer uzaklaşmıştır. “Anayasal Devlet” ile “Anayasalı Devlet” ayrımı ortaya çıkışı bu bağlamda değerlendirilebilir. Anayasal devlet kavramı, siyasi iktidarın sınırlandırılmasında hayati görev üstlenen “bir anayasaya sahip devlet için” kullanılırken anayasalı devlet ise anayasaya sahip olmasına rağmen bu anayasanın iktidarı sınırlandırma hususunda etkisinin bulunmadığı devletler için kullanılmaktadır (Gözler, 2009: 13; Dursun, 2019: 125-127).

Dünya anayasacılık hareketlerine değinilecek olursa; 1787 tarihli Amerikan Anayasası, dünyadaki ilk yazılı ve modern anayasa olarak kabul edilmektedir (Yayla, 2016: 243). Bu Anayasadan itibaren dünyadaki akış anayasalar yoluyla siyasi iktidarı sınırlandırmak

doğrultusunda modern anayasalar yapma şeklinde olmuştur. Sınırlı devlet ilkesi, kuvvetler ayrılığı ilkesi bu noktada anayasalara eklenen ve bugün hâlâ kullanılan temel ilkeler olmuştur. Dünyadaki bu yöndeki akış zamanla modernleşme yoluna giren Asya ve Afrika ülkelerinde de görülmektedir.

Türkiye’deki anayasacılık tecrübesine göz atmak gerekirse; 1808’den beri devlet iktidarının kanunlar kullanılarak sınırlandırılması, özgürlüklerin korunması ve temel hakların tanınması şeklinde bir çizgiden bahsedilebilir. Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasacılık hareketlerinin, 1808 yılında çıkarılan “Sened-i İttifak” ile başladığı söylenebilir. Bu ferman ile ilk defa bazı temel hak ve özgürlükler dile getirilmiş ve padişahın yetkileri bu bağlamda sınırlandırılmıştır. 1839 yılında yayınlanan “Tanzimat Fermanı” ile temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi mevzunda genişçe bir liste mevcuttur. 1856 yılında “Islahat Fermanı” ile temel hak ve özgürlükler listesi geliştirilerek kanunlar önünde dinler ve mezhepler arasında “eşitlik” hakkı verilmiştir. İlk Anayasa da 1876 yılında hukuki olarak Padişah İkinci Abdülhamid’in tek yanlı bir işleminden doğan “Kanun-u Esasi”dir. Katı ve yazılı bir anayasa olan “Kanun-u Esasi” ile birçok temel hak ve özgürlük tanınmış, yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelere devredilmiştir. Bu anayasanın ilk halinde yasa çıkarma ve yürütme faaliyetleri büyük oranla padişahın olduğundan meşruti monarşi tam anlamıyla kurulamamıştır. Bununla birlikte 1876 Anayasasında yapılan 1909 Anayasa değişiklikleri ile yasama ve yürütme yetkileri de padişahın boyundurluğundan çıkarılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nda 1909 yılında “anayasal monarşi” ve demokratik bütün anayasal kurumlar kanuni olarak kurulmuştur. Bu durum, ülkenin o yıllarda bugünkü anlayış biçimiyle demokratik bir şekilde yönetildiği manasına gelmemektedir. Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu’nun anayasal yönetime geçiş bağlamında Avrupa ülkelerinden geride olmadığı gibi birçoğundan da önde olduğu söylenebilir (Gözler, 2009: 172-173; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 17-18).

Cumhuriyet Dönemi anayasal gelişmeleri ise Büyük Millet Meclisi (BMM) tarafından kabul edilen, yalnızca 23 maddeden oluşan, ilk defa millî egemenlik ilkesinin ilan edildiği 1921 Anayasası ile başlamaktadır. Bu Anayasa; yumuşak, üstünlük sorunu olan, dönemin en önemli anayasal problemlerine değinen kısa bir belge olduğundan 1924 tarihinde başta “Milli Egemenlik” ilkesinden başlayarak 1921 Anayasasının temel

ilkelerinin çoğunu kabul eden, 1876 Anayasasını yürürlükten kaldıran, katı ve üstünlüğü olan çoğunlukçu demokrasi anlayışına sahip yeni bir Anayasa ilan edilmiştir. 27 Mayıs 1960 askerî darbesinin ardından anayasanın üstünlüğünü onayan ve sert bir Anayasa olan, 1924 Anayasasına göre temel hak ve özgürlüklerin geniş yer bulduğu, güvenceli bir sisteme bağlayan 1961 Anayasası ilan edilmiştir. Sosyal devlet ilkesi bu Anayasanın yeniliği olarak kabul edilebilir. 1961 Anayasası'nın teorik olarak Türkiye'nin şu ana kadar sahip olduğu en demokratik ve liberal anayasa olduğu söylenebilir. 12 Mart 1971 muhtırası ile 1971 ve 1973 tarihlerinde Anayasa değişiklikleri yapılarak daha az demokratik hâle gelmiş olduğu iddia edilebilir. Özellikle 1975 yılından sonra artan “şiddet ve terör olayları” ile hükümet sisteminin işleyişinde yaşanan tikanıklıkların etkisiyle ülkedeki siyasal istikrar iyice bozulmuş ve nihayetinde 12 Eylül 1980’de yaşanan “askerî darbe” ile 1961 Anayasası dönemi sona ermiştir. Türkiye’deki yeni sivil siyasi dönemin 1982 Anayasasının kabul edilmesi ile başladığı söylenebilir. 1982 Anayasası kazuistik yöntem ile hazırlanmış, 1961 Anayasasına göre temel hak ve özgürlükler açısından yetersiz, kuvvetler ayrılığının muğlak olduğu değiştirilmesi zor bir anayasadır. 1961 Anayasası döneminde yaşanan kötü deneyim ve dünyadaki genel duruma bakılarak yürütme erki bu Anayasada güçlendirilmiştir (Gözler, 2009: 175-194; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 19- 21,112).

Hemen ifade edilmelidir ki; “1982 Anayasası” önceki Anayasaya (1961) nazaran katılımcı demokrasi modelini daha az benimsemiştir. Bununla birlikte 1982 Anayasası önceki Anayasaya kıyasla “hürriyet-otorite” ikilisi arasında “otorite” yanında yer aldığı iddia edilebilir. Ancak bu noktada Anayasanın özgürlükçü olmadığı gibi toptancı bir sonuç çıkarmanın da doğru olmayacağı söylenebilir. Fakat ilk hâli ile bu konuda oldukça zayıf bir görünüme sahip olduğu ve demokrasi açısından yoğun eleştirilere uğradığı bir gerçektir. Nitekim ilerleyen zamanla birlikte 1982 Anayasası birçok değişikliğe uğrayarak demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında önemli bir değişim süreci yaşamıştır. Dahası bu Anayasa döneminde özellikle temel hak ve özgürlükler alanında 1961 Anayasasından ileri gidilerek sınırlı devlet ilkesi “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” (AİHS) gereğince çıkartılan uyum yasaları ile desteklenmiştir (Gözler, 2009: 193, 219).

1982 Anayasası; sadece anayasa hukukçuları tarafından değil, toplumun geniş bir kesimi tarafından gerek antidemokratik hazırlanış biçimi, gerekse otoriter yasakçı çağrışımları nedeniyle uzun yıllar boyunca ağır bir biçimde eleştirilmiştir. Bu eleştiriler ve Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olmanın en mühim önkoşullarından bir tanesi olan temel insan haklarına saygılı bir demokratik siyasal sisteme sahip olma gereği, 1982 Anayasası üzerinde birçok değişiklik yapılmasında itici güç olmuştur. Bu adımların ilki olan 1987 tarihli Anayasa değişikliği ile siyasi yasaklar kaldırılmıştır. Siyasi yasakların kaldırılması ile başlayan Anayasayı demokratikleştirme süreci AB ile ilişkilerin yoğunlaşmasına paralel olarak 1990'lı yıllarda hız kazanmıştır. 1995 yılında yapılan değişiklikler ile Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) siyasi faaliyetlerinin üzerindeki engeller kaldırılmış, siyasi partilerin de daha teminatlı ve katılımcı bir şekilde çalışmasına imkân tanınmıştır. 1999 senesinde gerçekleştirilen “Helsinki Zirvesi” ile Türkiye'nin AB üye adaylığının kabulünün akabinde kapsamının geniş olduğu kabul edilen 2001 ve 2004 anayasa değişiklikleri gerçekleştirilmiştir. Bu adımlar sayesinde Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini sağladığı kabul edilmiş ve AB ile katılım müzakereleri 2005 yılında başlamıştır. Bahsedilen bu değişikliklerin hepsinin yalnızca AB'ye katılma isteği sebebiyle yapılmadığı halkın daha “demokratik siyasal sistem” isteğinin de etkili olduğu düşünülebilir. 2010 yılında yapılan referandum ile anayasa değişikliklerinin büyük bölümünün yargı ile alakalı olduğunu, 2017 Anayasa değişikliklerinin ise temelde hükümet sistemine odaklanmış olduğunu söylemek mümkündür. Günümüze kadar on dokuz kere değişikliğe uğramış olan 1982 Anayasası hususunda tartışmaların hâlâ devam ettiği ifade edilebilir. (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 111-113; Coşkun, 2017: 27; TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019b).

Dikkat edilirse buraya kadar anlatılan arka plandan 1982 Anayasası'nın önemli bir demokratik evrim yaşadığı sonucu çıkarılabilir. İşte bu çalışmayla 1982 Anayasası ve bu Anayasa üzerinde günümüze kadar yapılmış olan değişiklikleri dikkate alarak demokrasi bağlamında yaşanan evrim hakkında bir fikir edinilmeye gayret gösterilecektir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük önem kazanan ve evrenselleşen demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında bir analiz yapılmaya çalışılacağı belirtilmelidir. Temel problematiğin hem gelinek noktası anlamak hem de Avrupa'daki kriterler noktasında bir karşılaştırma yapabilmek olduğu söylenebilir. Bu

aba aynı zamanda yapılan iyileştirmelere yönelik eleştirel ve bilimsel bir yaklaşımı da ortaya koymayı sağlayacaktır. Eleştirel yaklaşımın zemini olarak ise demokrasinin ilke ve nitelikleri ve Avrupa'daki demokratik kurumların (AB ve Avrupa Konseyi (AK)) ortaya koyduğu standartlar kullanılacaktır.

Arka plan ve problematikten hareketle ortaya atılan tez ise 1982 Anayasası'nın metin olarak Avrupa standartları olarak belirtilen niteliklere ulaşmış olduğudur. Bu tezi sınamak amacıyla çalışmanın araştırma soruları olarak ise şunlar tespit edilmiştir:

1. Demokrasi kavramı neyi ifade etmektedir ve temel ilke ve nitelikleri nelerdir?
2. Demokrasi noktasında Avrupa'daki (AB ve AK bağlamında) kriterler nelerdir?
3. Anayasa nedir, anayasa ile demokrasi ve özgürlükler arasındaki ilişki nasıldır?
4. Türkiye'deki anayasal tecrübe nasıldır?
5. 1982 Anayasasının ilk hâli demokrasi açısından nasıl değerlendirilebilir?
6. 1982 Anayasasında yapılan değişiklikler nelerdir?
7. Gelenen nokta demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında nasıl bir grnmdedir?

Tüm bu analizlerin yapılabilmesi ve konunun daha iyi kavranabilmesi amacı demokrasi ve anayasa kavramları ile ilgili teorik ve tarihsel açıklamalar yapmayı da gerektirmiştir. 1982 Anayasası kapsamında yapılacak böyle bir analizin Türkiye'deki anayasacılığın ve demokratik gelişmenin gidişatı hakkında bilimsel öngörülerde bulunmaya yardımcı olacağı açıktır. Sonuç bölümünde ise çalışmanın kapsamında yer alan gelenen noktanın demokrasinin gerekleri açısında değerlendirilirken AB sürecinin etkilerinin de göz önüne alınacak olması çalışmanın orijinalliğinin artırabilir.

Çalışmada ortaya koyulan tezi sınamak için oluşturulan araştırma sorularından hareketle çalışmanın bölümleri ise şu şekilde tasarlanmıştır:

Bir numaralı araştırma sorusu "Demokrasi kavramı neyi ifade etmektedir ve temel ilke ve nitelikleri nelerdir?", iki numaralı araştırma sorusu olan "Demokrasi noktasında Avrupa'daki kriterler nelerdir?" ve üçüncü araştırma sorusu olan "Anayasa nedir, anayasa ile demokrasi ve özgürlükler arasındaki ilişki nasıldır?" sorularının cevabı "Demokrasinin İlke ve Nitelikleri: Teori ve Uluslararası Belgeler Eksenli Bir

Somutlaştırma” başlıklı birinci bölümün iskeletini oluşturmuştur. Bu bağlamda birinci bölümde demokrasi, temel ilke ve nitelikleri ile somutlaştırılmaya çalışılmış ve anayasa ile ilişkisi hakkında fikir elde etme amacı güdülmüştür. Bu noktada Türkiye’nin Kara Avrupası hukuk sistemi içinde yer alması, AB müzakerecisi olması ve yapılan birçok anayasal değişikliğin AB sürecinden kaynaklanması gibi faktörlerden dolayı birinci bölümde Avrupa idare alanında geçerli olan başlıca demokratik esaslar üzerinde durulduğunu da belirtmek gerekir.

Çalışmanın ikinci bölümü ise dördüncü araştırma sorusu olan “Türkiye'deki anayasal tecrübe nasıldır?” sorusundan hareketle “Türkiye'nin Demokrasi ve Anayasacılık Tecrübesi (1876-1982)” başlığı adı altında Türkiye'deki demokratik gelişim ve anayasacılığı yakın okumaya tabi tutma amacıyla oluşturulmuştur. Bu bölümde yapılacak olan analizler Türkiye'de 1982 Anayasasından önce yürürlükte olmuş olan anayasaların genel özellikleri ve demokrasi açısından getirdikleri birikim noktasında tespitlerde bulunmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın problematiği düşünüldüğünde ana bölüm olduğu söylenebilecek olan üçüncü bölümde beş ve altıncı araştırma soruları olan; “1982 Anayasasının ilk hâli demokrasi açısından nasıl değerlendirilebilir, 1982 Anayasasında yapılan değişiklikler nelerdir?” ve “Geleneksel demokrasi ilke ve nitelikleri noktasında nasıl bir görünümdeydir?” sorularının cevabı aranacaktır. Bu şekilde 1982 Anayasasının ilk hâlini demokrasi açısından genel bir değerlendirmeye tabi tutulacağı düşünülmektedir. Çalışmanın son sorusu olan altıncı soru ile de 1982 Anayasasında yapılan değişiklikleri birinci bölümde tespit edilen ve Avrupa mevzuatında ön plana çıkan demokratik kıstaslar öncülüğünde demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında analize tabi tutulmaya gayret edilecektir.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, demokrasinin temel ilke ve niteliklerini Avrupa kurumları ve belgelerini dikkate alarak tespit edip Türkiye’de hep güncel bir tartışma konusu hâline gelen 1982 Anayasası ve bu Anayasanın yaşadığı evrimi tespit edilen bu kriterler bağlamında değerlendirerek bugün ne durumda olduğunu anlamak doğrultusunda özetlenebilir.

Bu konudan hareketle ilk bölümde demokrasinin temel ilke ve nitelikleri, Avrupa tecrübesi ile desteklenerek anayasa ile ilişkisi hususunda çerçeve çizilecektir. İkinci bölümde Türkiye'deki anayasal tecrübe demokrasi kriterleri bağlamında ele alınacak ve üçüncü bölümde ise demokrasinin ilke ve nitelikleri doğrultusunda 1982 Anayasası ve bu Anayasada yapılan değişiklikler değerlendirilecektir.

Çalışmanın Önemi ve İçeriği

Günümüzde demokrasinin uygulanabilir en iyi yönetim biçimi olarak görüldüğü söylenebilir. Demokrasi ile anayasa ise yakın ilişki içindedir. Demokrasinin temel ilke ve niteliklerinin yerine getirilebilmesi hususunda anayasalara büyük görev düşmektedir. Devletin temel organlarının kuruluşunu ve işleyişini belirleyen anayasa aynı zamanda iktidarın sınırlandırılması ve temel hak ve özgürlüklerin korunarak güvenceli hâle getirilmesi misyonunu da üstlenmekte olduğu görülebilir. Bu nedenle demokrasinin ilke ve nitelikleri çerçevesinde Türkiye'deki son anayasa olan 1982 Anayasasının ilk hâlinin ve değişiklikler neticesinde gelmiş olduğu durumun bu ilke ve niteliklerle ne kadar bağdaştığı sorusunu yanıtlamak amacıyla bu konu seçilmiştir. Ayrıca Türkiye’de anayasal tecrübeye olduğu gibi sürekli gündemde olan anayasa değişiklikleri ile ilgili tartışmaların gelecekte de devam edebileceği düşüncesi tezin önemini arttırmaktadır. Demokrasi gerekliliklerinin Avrupa'dan hareketle sürekli bir değişim içinde olup geliştiği varsayılırsa Anayasanın da buna ayak uydurmasının gerekli görülmesi de buna eklenebilir.

Bu çalışma üç bölüm içermektedir. Birinci bölümde öncelikle demokrasi kavramından söz edilerek tarihsel boyutuna değinilecek, demokrasinin ilke ve nitelikleri ortaya koyulacaktır. Demokrasi ve anayasa ilişkisine göz atıldıktan sonra ise demokrasi hususunda uluslararası belgelerce (AK ve AB) ortaya koyulan demokratik kriterlerden kısaca söz edilerek desteklenecektir. İkinci bölümün konusu olan Türkiye'nin demokrasi ve anayasacılık tecrübesi 1876-1982 yılları arasında sınırlı tutulacaktır. Bu anayasal tecrübenin demokrasi bağlamında analizi yapılmaya gayret edilecektir. Üçüncü ve ana bölüm olarak nitelendirilebilen son bölümde birinci bölümde tespit edilen demokrasinin ilke ve niteliklerine göre ve ikinci bölümde göz atılan Türkiye'nin demokrasi ve anayasacılık geçmişinden hareketle 1982 Anayasasının ilk hâli ve Anayasada yapılan

değişikliklerin konu ile ilgili görülen kısmı incelenerek, Anayasanın geldiği noktanın değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Türkiye'de anayasalar birçok ülkede olduğu gibi ülke demokrasisinin nasıl bir yol izlediğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Modern dönemde demokrasinin kriterlerini bünyesinde barındırması gerekli görülen anayasa kavramından hareketle bu çalışmada amaçlanan belirlenen demokrasi ilke ve nitelikleri ışığında Türkiye örneği ile 1982 Anayasasının geçirmiş olduğu evrimin incelenmesidir. Bu bağlamda özellikle Türkiye Anayasasının demokrasinin temel ilke ve nitelikleri hususunda değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada asıl olarak betimsel analiz kullanılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde demokrasi ile ilgili literatür taramasından faydalanılmış ve bu taramadan hareketle teorik bilgilere ulaşılmıştır. İkinci bölümde ise betimlemelerin yanı sıra Türkiye'nin demokrasi ve anayasal tecrübesi ile ilgili olarak tarihsel metota başvurulmuştur. Üçüncü bölümde ise 1982 Anayasasında gerçekleştirilen değişiklikler ile yine ilgili tarihsel metot, doküman analizi ve karşılaştırmalı metottan yararlanılmıştır. Bu arada bu bölümdeki doküman analizlerinin Türkiye'deki anayasa değişikliklerine yönelik olduğunu da belirtmekte yarar vardır.

BÖLÜM 1: DEMOKRASİNİN İLKE VE NİTELİKLERİ: TEORİ VE ULUSLARARASI BELGELER EKSENLİ BİR SOMUTLAŞTIRMA

Siyasal düşünce alanında yaklaşık 2500 yıldır tartışmalara konu olan demokrasi kavramı, günümüzde hala farklı bakış açılarına konu olmaktadır. Bu bölümde öncelikle demokrasi kavramının artık evrensel kabul gören ilke ve nitelikleri somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Demokrasinin işleyebilmesi açısından birtakım unsurların siyasal sistem içinde yer alması bir mecburiyettir. Bunlardan ana nitelikte olanları demokrasinin ilkeleri olarak ifade etmek mümkündür. Bu ilkelerin harekete geçirilmesini sağlayan alt mekanizmalar ise demokrasinin nitelikleri olarak ele alınmaktadır. İlkeler ve nitelikler bir ülkedeki siyasal sistemin demokrasiye evrilişi noktasında birer gösterge ya da ölçüm kriteri olarak kullanılabilir. Bunun için de öncelikle ilke ve kriterlerin somutlaştırılması gerekir. Bu noktada da teoriye eğilerek, kavram analizi ve ardından evrensel manada geçerlilik kazanmış olan demokrasinin unsurlarına eğilmek faydalı olabilir. Bu analizi yaparken teorik betimlemelerin yanına uluslararası kararları (belgeleri) eklemek ise somutlaştırmanın düzeyini arttırabilir.¹

Çalışmanın bu bölümünde önce kavramsal analiz yapılacaktır. Bu şekilde ilk olarak demokrasinin ana bileşenlerine ulaşıldıktan sonra demokrasi konusunda bugün gelineen noktayı somutlaştırabilmek için tarihsel bir analiz gerçekleştirilecektir. Nihayetinde demokrasinin ana ilke ve nitelikleri noktasında bugün gelineen nokta yakın okumaya tabi tutulacaktır.² Daha sonrasında temel problematik gereği demokrasinin anayasa ile arasındaki bağlantı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu noktada bir anayasanın demokrasiyi içermesinin gerekip gerekmediğinden ziyade anayasa aracılığı ile demokrasinin kurumsallaştırılması hususuna odaklanılacaktır. Demokrasi konusunda tespit edilen ana ilke ve niteliklerin anayasalara aktarılması hususunda da AK ve AB'nin

¹ Çalışmada demokrasinin esasları üzerine uluslararası belgeler olarak çoğunlukla Avrupa Birliği ve AK'nin kabul ettiği ya da yayınladığı dökümanlardan faydalanılacaktır. Bunun sebebi ise Türkiye eksenli bir analiz söz konusudur ve Türkiye Avrupa idari ve siyasi alanının bir parçası olan bir ülkedir. Yine bilindiği üzere siyasal ve hukuki sistemini müzakereci ülke olarak Avrupa değerlerine göre yeniden biçimlendirmektedir. Ayrıca AK demokrasi ve insan hakları alanında dünyada dikkatle takip edilen otorite niteliğinde bir kurumdur (Şahin, 2014c: 246, 249)

² Bu noktada 2. Dünya savaşı sonrasında demokrasinin küresel yükselişe geçtiği bir dönemde hem öğretiyeye hem de uluslararası belgelere hâkim olan demokrasi yaklaşımının liberal demokrasi olarak isimlendirilen model olduğunu belirtmek gerekir (Heywood, 2014: 272).

benimsemiş olduğu ilkelerden bahsedilecektir. Ayrıca uluslararası belgelerin başlıcalarına bu bölümde yer verilmesinin sebebi; günümüzde demokrasi teorisinin evrensel kabullerini, temel ilke ve niteliklerini somutlaştırabilme çabasıdır.

1.1. Demokrasinin Kavramsal Analizi

Demokrasi kavramı üzerine hâlâ sürmekte olan anlam karmaşasından dolayı demokrasiyi tanımlamak ve bir kavramsal analize tabi tutmak zordur denilebilir. Mustafa Erdoğan’a göre bu zorluğun ilk sebebi, demokrasinin “iyi” bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Bu iyilikten kastedilen ise insanların kendilerince iyi (doğru) olanı tanımlamak için bu kavramın arkasına sığınma durumu olduğu söylenebilir. Bu noktada demokrasi ile ilgisi olmayan yönetimlerin bile “demokrat” olduklarını ispatlama çabası içinde olduklarına değinmek gerekir. Zorluğun ikinci sebebinin ise demokrasi sözcüğünün (kavramının) özellikle ideal olanı, bir realiteyi anlatması olduğu düşünülebilir. Bu durumdan hareketle demokrasi olarak nitelenenin ne olduğu (var olan hükümet, ideal yönetim vb.) yani kelimenin hangi anlamıyla kullandığını açıklamak gereklidir. Demokrasi tanımı (kavramı) ile ilgili zorluğun üçüncü sebebi olarak kavramın tarihsel anlamda değışim geçirmiş olduğu gösterilebilir. 18. yüzyıl sonlarına kadar “dolaysız demokrasi” anlamında kullanılmış olan demokrasi günümüzde yalnızca dolaysız demokrasi değil genellikle “dolaylı (temsili) demokrasi”³ teriminin anlam çerçevesi içinde ele alınan bir kavram görünümündedir (Erdoğan, 2012a: 230, 232; Dahl, 2017: 35-36).

Demokrasi kavramındaki belirsizliğe yol açan son bir faktör olarak da Barry Holden’ın ifadesinden hareketle demokrasi kavramının “tanımlayıcı özellikleri” ve “zorunlu şartları” bağlamında var olan farklılıklara dikkat edilmemesi hususundan bahsedilebilir.⁴ Dolayısıyla demokrasi kavramında zorunlu kabul edilen koşullarla ilgili

³ Halkın sahibi olduğu egemenlik hakkının, halkın seçtiğı şahıs veya topluluk aracılığıyla uygulaması temsili diğeri bir deyişle liberal demokrasini modelini oluşturmuştur. Bu modelin “temsili” kavramı, başkaları yerine irade açıklayarak işlem yapabilme yetkisini ifade eden, özel hukukla ilgili bir kavramdır. Bu anlamda bireyler, kendi yetkilerini kullanmak amacıyla temsilci seçer ve onlara iktidarın kullanımı ile ilgili bazı talimatlar vererek kendi adlarına bu yetkiyi kullanırmakta olduğu söylenebilir (Dursun, 2019: 191-192).

⁴ Tanımlayıcı özellikler, bir kelimenin o tanıma uygun şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. Zorunlu özellikler ise o kelimenin var olması için olmazsa olmaz koşullardır (Erdoğan, 2012a: 232).

anlaşmazlıklar tanımlayıcı özelliklerle ilgili anlaşmazlıklarmış gibi düşünülebilmektedir (Erdoğan, 2012a: 232).

Tek başına kullanıldığında soyut bir anlam ifade eden, somutlaştırabilmek için önüne mutlaka bir sıfat getirilmeye ihtiyaç duyulan demokrasi kavramını ortaya konulan bu zorluklara rağmen bu kadar değerli ve önemli (hayati) bir kavram olduğu gerçeğinden ötürü kelimenin anlam karmaşasından kurtarmaya çalışarak tanımlama (açıklama) yapmaya çalışmak daha doğru olabilir.

Demokrasi kavramının kökeni Eski Yunan'a dayanmaktadır. Demokrasi eski Yunanca (Grekçe) “demos” ile “kratein” sözcüklerinin bir araya gelmesi ile oluşan bir kelimedir. Milattan Önce (M.Ö.) 5. yüzyılda ilk olarak Yunanlı tarihçi Heredot'un kullandığı iddia edilmektedir. “Demos” Grekçede “halk, fakirler, yurttaşlar topluluğu, halk yığınlar”ı; “kratein” ise “yönetme, hükmetme, egemen olma, iktidar olma” anlamına gelmektedir (Dursun, 2019:163, 165; Erdoğan, 2012a: 232; Gözler, 2009: 112). Abraham Lincoln'un herkes tarafından bilinen demokrasi tanımı “halkın halk tarafından halk için yönetimi” şeklindedir. Bu tanım ile demokrasinin “erdemlerini” ön plana çıkararak yüce bir duruma getirdiği ifade edilebilir (Lijphart, 2016: 15; Heywood, 2014: 273). Bu tanım ile demokrasi kavramı yönetimin milletin hâkimiyetinde olmasını vurgulamaktadır. Bununla birlikte demokrasi kavramının “temsil etme” özelliği de belirtilebilir. Hemen ifade edilmelidir ki zamanla edinilen tecrübe ile demokrasinin daha geniş ve genel tanımlarının yapıldığı söylenebilir (Tunç, 2008: 1115; Sartori, 2014: 23).

Demokrasi kavramının tanımının bu kavramla yapılan birçok tümlemenin anlamlandırılması hususuna tesir ettiği ifade edilebilir. Sözelimi “demokratikleşme”, “demokratik hayat”, “demokratik sistem”, “demokratik rejim” gibi tümlmelerden bahsedilebilir. Demokrasi kavramının sözü geçen bu tamamlama görevi bu kavramın zaman içerisinde öneminin daha da artmasına sebebiyet verdiği düşünülebilir. Günümüze gelindiğinde demokrasi kavramı “bir siyasal toplumun ideal formunu ifade etmekte ve iktidar ilişkilerinin örgütlenmesindeki en iyilerin toplamı şeklinde” takdim edildiği söylenebilir (Dursun, 2019: 163-164).

Demokrasinin tanımlanması ile ilgili vurgu yapılması gereken hususlardan bir çoğulculuk anlayışıdır. Demokrasinin bütün toplumlarda görülen farklı fikir

anlayışlarını “uzlaştırma” görevi olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte iktidar (devlet) ile millet arasındaki çatışan düzeni belli mekanizmalar aracılığıyla yumuşatan bir “denge” sistemi olarak da ifade edilebilir (Tanilli, 2002: 29, 110).

20. yüzyıl ile birlikte neredeyse bütün siyasal sistemlerde ulaşılması hedeflenen bir ideal olan demokrasi; siyasal meşruiyetini millet egemenliği prensibi ile kazanan,, milletin kendini temsil edecek olan kişileri seçimle belirlediği, seçtiği kişilerce istekleri doğrultusunda uygun biçimde yönetilirken aynı zamanda devlet yönetiminin sınırlı olduğu, temel hak ve özgürlüklerin anayasa ile tanınıp güvenceli hale getirildiği rejim olarak ifade edilebilir (Şahin, 2013: 1, 6).

Demokrasinin tanımı ve kapsamı üzerine tartışmaların devam etmesine rağmen ortak paydanın en iyi siyasal sistemin (rejim) demokrasi olduğu yönünde olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu sistemi diğer siyasi rejimlerden önde ve gözde olmasını sağlayan unsurlar devleti sınırlandırabilmesi ve temel insan haklarını⁵ en kapsamlı şekilde sunabilmesi şeklinde açıklamak mümkündür (Şahin, 2013: 1).

1.2. Tarihsel Boyut

Demokrasinin geçmişte günümüze uzanan uzun bir tarihsel gelişim süreci vardır. Demokrasi kavramında bugün gelinen noktayı görebilmek için bu kavramı tarihsel süreç olarak değerlendirmek faydalı olabilir. Demokrasinin tarihsel birikiminde rol oynayan düşünürlerin demokrasiye olan yaklaşımları demokrasiyi kavramak ve tarihsel gelişim sürecini değerlendirebilmek açısından önemli ipuçları vermektedir.

“Demokrasi” kavramı eski Yunan döneminde ilk çağda ortaya çıkmış olduğu iddia edilebilir. Yaklaşık 2500 senelik evveliyatı olduğu görülmektedir. Bahsedilen dönemde Atina şehir devletlerinde belli bir kısmı uygulamaya geçirilen demokrasinin önerilen bir model olmadığı düşünülebilir (Erdoğan, 2012a: 229).

Sözgelimi dönemin düşünürlerinden olan ve siyaset biliminin kurucularından kabul edilen Aristoteles (M.Ö. 384-322) demokrasiyi özgür fakat mülkiyetsiz (yoksul)

⁵ Vatandaşlık, din, dil, ırk farkı ayırt etmeksizin bütün insanların istifade edebileceği haklar olarak tanımlanabilir (Gözler, 2013: 31).

kesimin yönetimi olarak tanımlamakta; çoğunluğun kötü yönetim biçimi olarak nitelendirmektedir (Göze, 2007: 48; Dursun, 2019: 165). Politika isimli eserinde de; demokrasinin sınırlandırılmamış halk meclisinin egemenliği olarak adlandırmaktadır. Bunun yanı sıra düşünürün, demokrasiyi doğru olan anayasal sistemden “sapma” şeklinde de ifade ettiği görülmektedir (Schmidt, 2002: 27). Rejimleri çeşitlendirerek sınıflara ayıran Aristoteles herkesin (toplumun çıkarını) bireysel çıkarlardan önde tuttuğu, oligarşi ile demokrasinin sentezinden oluşan “karma” bir sistemi⁶ önermektedir (Heywood, 2014: 84-85). Aristoteles’in o dönemki demokrasi anlayışının bugünkü demokrasi anlayışından çok farklı olduğunu söylemek mümkündür (Oktay, 2018: 69)

Yine Atina’da sınıflar arası çatışmaların zirveye çıktığı ve demokratik meyillenmelerin arttığı dönemde M.Ö. 427- M.Ö 347 yıllarında yaşayan Platon (Eflatun); insanların doğuştan eşitsizliğini savunmaktadır. Aristokratik düzenin devamlılığını sağlama amacı gütmesi, demokratik yönetime karşı olduğunu gözler önüne sermektedir (Göze, 2007: 20-21). Hem Aristoteles hem de Platon pratikte en düzgün yürütülebilecek olan sistemin oligarşik ve demokratik kurumları biraraya getiren “polity” olduğunu ifade etmektedir (Huntington, 1966: 73).

Düşünürlerin yaklaşımlarından hareketle ilk çağda demokrasi yozlaşma getiren, mutlak adaleti ve eşitliği sağlamayan kaliteli yasa getirmeyen erdemden uzak bir sistem olarak görülmekte olduğunu söylemek mümkündür.

Demokrasi düşüncesi eski Yunan dönemini takip eden çok uzun bir süre unutulmuş gözükmemektedir. Orta çağa gelindiğinde “feodalite” sistemi ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde sosyal ilişkileri belirleyici faktörün “toprak” olduğunu söylemek mümkündür. Toprak sahibinin aynı zamanda siyasal güç (iktidar) olması ve toplum yapısı içinde bazı ayrıcalıkların (değer, asalet gibi) babadan oğula geçerek “soylular sınıfı”nın oluşması kayda değer bir demokrasi arka planının olmadığını gözler önüne serdiği söylenebilir (Göze, 2007: 63-64, 69). Bu bilgiler doğrultusunda feodal devletlerin var olduğu ve toplumda sınıf farklılıklarının hat safhada yaşandığı Orta Çağ boyunca demokrasi kavramının etkisini yitirdiği düşünülebilir.

⁶ Aristoteles’in savunduğu orta sınıfı iktidar olarak tanımladığı karma sistem/rejim “polity” dir (Heywood, 2014: 85).

Yeni Çağ'a gelindiğinde ise demokrasinin arka planının oluşmaya başladığı iddia edilebilir. Orta Çağ fikirlerinin Rönesans ile birlikte etkisini yitirdiği, Roma ve eski Yunan fikir sisteminin tekrar ön plana çıktığı görülmektedir. Coğrafi keşifler ile yeni yerlerin bulunması ekonomik alanda, matbaanın icat edilmesi ile de toplumun duygu ve düşünce dünyasında yeni boyutlar kazandırdığı ifade edilebilir (Göze, 2007: 103). Toplumda yaşanan sınıf farklılıklarının Orta Çağ'a oranla azaldığı düşünülebilir. Doğal haklar ve toplumsal sözleşme teorilerinin insanları demokrasiye taşıdığı iddia edilebilir.

Dönemin düşünürlerinden ve yine siyaset biliminin kurucularından olan Montesquieu'nun "Kanunların Ruhı" isimli eserinde "özgürlükçü devlet modeli" ni ortaya koymaktadır. Bahsettiği bu devlet biçimi demokrasi açısından önemli niteliklere sahiptir. Düşünür, kuvvetler ayrılığını öne sürerken aynı zamanda ayrılan bu güç mekanizmalarının sınırlandırılmasını da hesaba kattığı görülmektedir. Karma bir anayasa ile devlet otoritesinin bölümlere ayrılması, her bir güç mekanizmasının diğerleriyle frenlenmesi (sınırlandırılması), meşruiyet ve temel haklar ile ilgili vurgulamalar Montesquieu' nun öne sürdüğü devlet modelinde mevcut olan (o dönemin gerektirdiği şekilde) demokratik unsurlar olarak belirtilebilir (Schmidt, 2002: 56-57). Düşünürün demokrasiyi halk üzerinden tanımlamakta olduğu söylenebilir. Halkın yönetirken aynı zamanda yönetildiği sistem olarak ifade etmektedir. Oy vererek iradesini ortaya koyan halkı yöneten kabul etmektedir. Bunun yanı sıra " egemen kişinin iradesi egemen gücün kendisidir. Oy hakkını belirleyen yasalar ise bu yönetim biçiminin temel yasaları olacaktır." şeklinde açıklamaktadır (Göze, 2007: 180).

Dönemin yine başta gelen düşünürlerinden Jean-Jacques Rousseau ise "halk egemenliği teorisi"⁷ ve toplum hayatı tenkiti ile "klasik demokrasinin/ liberal bireyciliğin" önde gelen ismi olduğu söylenebilir. (Rousseau, 2008: 25; Göze, 2007: 191, 212).

Düşünür "Toplum Sözleşmesi" eseriyle siyasi iktidarı (kralları) bireylerin üzerindeki güç ve hâkimiyeti rasyonel bir esasa bağlamakta olduğu gözlemlenebilir (Göze, 2007:

⁷ Doğrudan demokrasi modeli, halk egemenliği teorisine dayandığı görülür. Bu teori de, Rousseau'nun sosyal sözleşme doktrinine ve bilhassa o doktrinde arkasında durduğu "egemenliğin devredilmezliği" kuramı ile ilişkilidir. Rousseau'nun düşüncesinden hareketle egemenlik devredilemez; aynı zamanda temsil edilemez bir olgudur. Bu teorinin temsili demokrasiyi kabul etmeyerek doğrudan demokrasiyi müdafaa ettiği söylenebilir (Gözler, 2009:116).

212). Yine iktidarı halkın arzu ve isteklerini uygulayan bir yetkili olarak gören, egemenliğini kabul etmeyen Rousseau egemenliğin yalnızca halka ait olmasını savunmaktadır. Hemen ifade edilmelidir ki, düşünür demokrasi ile yönetimi önermektedir (Rousseau, 2008: 42). O’na göre demokrasi, bireylerin hakkı olan özgürlüklerini yaşayabileceği ve özerk (bağımsız) olabileceği bir araçtır. Buna ek olarak; bireylerin toplumlarının yaşamını biçimlendirilmesine direkt ve devamlı olarak katılıp, sürece dahil oldukları zaman özgür ve bağımsız olarak nitelendirilebileceğini düşünmektedir (Erdoğan, 2012a: 240). Bu düşüncesinden hareketle seçim sistemlerine eleştiri getirdiği ve halkın genel iradesini gösterecek işleyişler hususunda belirsizlik hakim olduğu ifade edilebilir (Heywood, 2014: 275). Bununla birlikte gerçek bir demokrasinin uygulanabilmesi için gerekli olan şartların hepsinin sağlanabilmesinin zorluğundan bahseden düşünür böylesi bir sistemin yalnızca “tanrılar toplumunda” varolabileceğini dile getirerek gerçek demokrasinin imkânsızlığını vurgulamaktadır (Göze, 2007: 207).

Yakın çağa kadar geçen süreçte demokrasi anlayışının, doğrudan⁸ biçimde, daha rahat kontrol edilebilirliği bakımından küçük topluluk ve devletlere uygulanabilir bir yönetim şekli olarak görüldüğünü ifade etmek mümkündür. Demokrasinin uygulanması hususunda bahsedilen durumdan farklı olarak tek büyük devlet örneği Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olduğu söylenebilir ABD’nin kurulması (1776) ve sonrasında yaşananlar demokrasinin gelişmesine katkıda bulunduğu iddia edilebilir⁹ (Schmidt, 2002: 77).

Ekonomik sebeplerle baş gösterip, “özgürlük” ve “eşitlik” problemi ile gelişen Fransız İhtilali (1789) Yakın Çağ başlarının demokrasiyi etkileyen en önemli olay ve gelişmelerinden olduğu söylenebilir. Fransız İhtilali döneminde hazırlanan yeni anayasa ile iktidar yapılan seçim neticesinde oluşturulan parlamento ile kral arasında paylaştırılmıştır. Yaşanan “Fransız İhtilali” sonucunda “milliyetçilik”, “eşitlik”,

⁸ Halkın egemenliğini şahsen ve aracısız şekilde uyguladığı demokrasi türüdür denilebilir. Bu demokrasi türünde devlet açısından lüzumlu sayılan tüm kararlar, vatandaşlar eliyle direkt şekilde, şahsen alındığı ifade edilebilir (Gözler, 2009:115).

⁹ Amerika’nın kurulması akabinde anayasa kabul edilmesi (1788) ve bu anayasada seçim ve kuvvetler ayrılığının somutlaştırılması demokrasi bağlamında önemli gelişmeler kabul edilebilir. Yine Amerika da yaşanan iç savaş ve sonrasında kölelere verilen bazı haklar da bu bağlamda değerlendirilebilir.

“kardeşlik”, “özgürlük” gibi kavramların anlam bulması ile devrinin sistemini değiştirmiş olduğu iddia edilebilir. İhtilalin nihayetinde beliren yeni fikir ve kavramlar; gelecekteki dönemleri de etkisi altına alıp yön vererek günümüze dek dünya genelinde önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olduğu söylemek mümkündür (Uçarol, 2006: 34-35; Karaman, 2018: 66, 67). Milliyetçilik akımı ile imparatorlukların sarsıldığı, mutlak krallıklar zayıflayarak millî devletler kurulmaya başlandığı gözlemlenebilir.

Yakın çağ ile birlikte demokrasi kavramının yaygınlaştığını ve anlam bakımından değişikliğe uğradığını; sadece düşünürlerin kullandığı bir kelime olmaktan çıkarak siyasal bir nitelik kazandığını söylemek mümkündür (Schmidt, 2002: 77). Hemen ilave edilmelidir ki, yine bu dönemde demokrasi tanımının temel taşlarından kabul edilen ve önceki dönemlerde çoğunlukla aşağılanan “halk” kelimesinin de “ulusun en kalabalık ve varlığı en gerekli kısmı” olarak olumlu bir algı ile ifade edilmeye başlandığı gözlemlenebilir. Amerikan ve Fransız devrimleri sonucu yaşanan gelişmeler de (herkesin temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu, egemenliğin tüm halka ait olduğu düşüncelerinin yaygınlaşması) demokrasinin gelişmesine katkı sağlamış olduğu söylenebilir (Göze, 2007: 174).

Bahsedilen Yakın Çağ döneminin demokrasi verileri ile ilgili bir somutlaştırma yapılması gerekirse düşünürlerden “Özgürlük Üstüne” yapıtı ile de ses getirmiş John Stuart Mill örnek olarak verilebilir. Düşünürün, yönetime halkın tamamının katılmasını önemseydiği söylenebilir. Ancak bu durumun özellikle büyük devletlerde uygulanabilirliği düşünüldüğünde, bireylerin hepsinin her konuda yönetime bireysel olarak dahil olamayacağı gerçeği ile karşılaşıldığı ifade edilebilir. Bu gerçeklerle birlikte John Stuart Mill’in uygulanabilir en iyi rejimin temsili şeklide olması gerektiğini (temsili yönetim) dile getirdiği görülür. Bu durumdan hareketle Mill’in parlamenter demokrasi modelini kurguladığı iddia edilebilir. Ayrıca düşünürün demokratik yönetimi; bireylerin siyasal hayata katılımını sağlaması ve toplumsal uyum ile gelişimine ivme kazandırması gibi özellikleri bağlamında “hoşgörü ve özgürlük sistemi” şeklinde nitelendirdiği gözlemlenebilir (Safi, 2018: 655, 660).

19. yüzyılda zamanla parlamentolar siyasi partiler ve genel oy hakkı demokrasiye hızlı bir akış sağlamıştır. Fakat belirtilmelidir ki Touraine’e göre; 19. yüzyılın ortalarına kadar (17. yüzyıl ortasından itibaren geçen süre) vurgulanan demokrasiden ziyade genel

iradenin oluşturulduğu “modern devlet” biçimidir. Düşünürlerin demokrasiyi ve demokratik yapıyı 19. yüzyıla gelene dek bazı oligarşi ve monarşi yapıları sistemler ile uzlaştırdığı görülebilir (Touraine, 2011: 115). Demokratik olma yolunda yaşanan gelişmeler 19. yüzyılda, ABD ve İngiltere vasıtası ile başlangıç yapmaktadır. Ancak bu gelişmelerin görüldüğü zamanda bile hala bugünkü manada bir demokratik sistem olmadığını söylemek mümkündür. Seçme ve seçilme hakkının giderek genişlemesi, anayasaların yapımına halkın dahil edilmeye başlaması ve parlamenter demokrasi, başkanlık ve yarı başkanlık gibi demokratik hükümet sistemlerinin çoğulcu bir görünüme bürünmesi asıl olarak 20. yüzyıl ile birlikte görülen gelişmelerdir. Hatta bu yüzyılın sonunda katılımcı ve radikal demokrasi gibi halkın daha ön planda olduğu demokrasi modelleri popülerleşmeye başlamıştır (Ateş, 2015: 105; Dursun, 2019: 167, 195-197).

19. yüzyılda oy hakkının gelişmesi, 20. yüzyıla gelindiğinde bütün vatandaşların oy kullanma hakkına sahip olması şeklinde açıklanabilen demokrasinin vazgeçilmez ilkelerinden olan “genel oy” ilkesinin de kabul edilmesiyle, demokratikleşme sürecinin olumlu şekilde etkilendiği söylenebilir. Bunun yanı sıra 20. yüzyılda dünya genelinde; demokratik rejim kurma, uygulama ve mevcut sistemlerin iyileştirilmesi (demokratik olabilme çabası), demokrasinin gelişme gösterdiği ve yaygınlaştığı fikrini ortaya çıkarabilir (Dursun, 2019: 168). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da yaşanan acılar sonucu uluslararası toplumun çabaları ile üzerinde uzlaşılan demokrasinin temel nitelikleri belge ve anlaşmalara yansımaya başlamıştır. Batılı kurumlar ve ülkeler tarafından kabul edilen bu niteliklerin 20. yüzyılın son çeyreğinde doğu bloğunun çökmesiyle küresel yaygınlık kazandığı iddia edilebilir (Şahin, 2014c: 246, 249).

Demokrasinin buraya kadar özetlenen özellikle son iki asırlık popülerleşme sürecini siyaset bilimi alanında bir otorite olarak kabul edilen Samuel P. Huntington’un demokratikleşme dalgaları teorisiyle somutlaştırmak faydalı olabilir. Huntington dünyadaki demokrasi ilerleyişini birkaç dalga ile betimlemektedir. O’na göre, her demokrasi dalgası belli bir süre sonra ters şekilde etki eden dalgalara (otoriterleşme) maruz kalabilmektedir (Usul, 2014: 8-9).

Huntington'a göre, ilk demokratikleşme dalgası 1820'li senelerde ABD'de sadece erkeklerin çoğunluğuna oy kullanma hakkı tanınmasıyla başlamaktadır. 1926 yılına dek süren ilk dalgada, Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde demokratik gelişmelerin artması ile yirmi dokuz demokrasi (demokratik rejim) ortaya çıkardığı söylenebilir. İlk dalgayı İtalya'da Mussolini'nin iktidar olması (1922) ile başlayan ters şekilde etke eden dalga eşlik etmektedir. Bunun sonucunda dünyadaki demokratik rejim sayısının on ikiye düştüğü gözlemlenebilir (Huntington, 1999: 129; Erdoğan, 2012a: 229).

İkinci demokratikleşme dalgasını İkinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletlerin başlattığı iddia edilebilir. 1962 yılına gelindiğinde dünyada otuz altı devletin demokrasi ile yönetildiği görülmektedir (Huntington, 1999: 129). Bu dalgaya yine demokratikleşme karşıtı olan ters dalga etkisi ile (Latin Amerika'da ve bazı Asya ülkelerinde) dünyada demokratik rejimlerin sayısını azaltarak otuza indirmektedir (1960-1975) (Huntington, 1999: 129; Dursun, 2019: 167).

Üçüncü demokratikleşme dalgası, 1974 yılında Portekiz'in demokrasiye adım atması ile başlangıcı yapmıştır. Sovyet sisteminin yıkılmasıyla güçlenen üçüncü dalganın günümüzde hala devam ettiği söylenebilir¹⁰ (Usul, 2014: 9).

Buraya kadar Huntington'ın dalga teorisinin de anlattığı ile bağlantı kurularak demokrasinin tarihsel süreçte yaşadığı değişim ve gelişmelerden hareketle inişli çıkışlı bir serüven anlatılmıştır. Demokrasinin kötü bir yönetim biçimi olarak algılanması ve yalnızca küçük alanlarda uygulanabileceği düşünülmesi çeşitli düşünürler desteği ile de neredeyse 20.yüzyıla kadar devam eden bir görüş olmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısında zirveye çıkarak küresel bir boyut kazanan demokrasiyi öncelikle Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere tüm uluslararası örgütlerin temel zemin kabul ettiği söylenebilir. Günümüze gelindiğinde gelişen yeni iletişim teknolojileri ile modern toplumlarda ideal yönetim şekli hâline geldiğini söylemek mümkündür.

¹⁰ Hemen ifade edilmelidir ki; 1990'lı yıllar ile birlikte özellikle Soğuk Savaşın bitmesi ile birlikte, demokrasi ve demokratik yönetimlerin popüler olmasına karşılık, demokrasi ile yönetilen rejimlerin yaşadığı bazı problemler ile bu dalganın ters bir dalga ile sonlanıp sonlanmayacağı suali akla gelebilir. Demokrasinin kurulması ve uygulanması zor ve hassas bir rejim olmasından hareketle, mevcut üçüncü dalganın gelecekte devam edeceğinin veya ters bir dalga ile sonlanmayacağının güvencesini vermek de oldukça güçtür (Huntington, 1999: 129-130; Usul, 2014: 9; Erdoğan, 2012a: 230)

Bu noktada bir somutlaştırma yapmak ve 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başını demokrasinin yaygınlaşması noktasında verilerle konuşmak gerekirse dünyadaki en saygın demokrasi değerlendirme kuruluşu olarak kabul edilen Freedom House'un¹¹ demokrasi ve özgürlük bağlamındaki analizleri ve yine bu alanda sıkça başvurulanan Economist Dergisi'nin Demokrasi İndeksi'nden faydalanılabilir.

Sözgelimi; Freedom House'un yayınladığı en güncel veri olarak kabul edilebilen 2019 yılı raporu ışığında, 1980'li yılların sonlarında daha önce belirtilen demokrasi dalgası etkisi ile de soğuk savaş sonrası dünyada özgür ülkelerde artış görüldüğü söylenebilir. Bunun yanı sıra ortalama son 10 yıldır özgürlük kademelerinde düşüş yaşayan bazı ülkeler olduğunu iddia ettiği için 2019 raporu "Geri Çekilen Demokrasi" başlığını taşımaktadır (Freedom House, 2019c; Freedom House, 2019d).

Raporun taşıdığı bu başlığa istinaden hemen ifade edilmelidir ki; Freedom House'un 2019 yılı "Dünya Özgürlükler Raporu" incelendiğinde, 195 ülkedeki "temel haklar ve özgürlükler" puanlamalarının son yıllarda düşüş yaşadığı gözlemlenebilir. Ancak belirtilen bu oranlara rağmen, dünyada 145 civarı ülkenin ve 5 milyar civarı insanın demokrasinin ilke ve nitelikleri ile yönetilmeye çalışıldığı (serbest dürüst seçim, millet egemenliği prensibi) ve bu anlayışın yaygın olduğu iddia edilebilir.¹²

Yine dünya demokrasisini değerlendirme altına alan The Economist Dergisi demokrasi endeksi raporları¹³ demokrasi ile ilgili belirlemiş olduğu kıstaslar bağlamında ülkeleri

¹¹ Bağımsız bir sivil toplum örgütü olarak demokrasi ve özgürlük ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar ve ortaya koyduğu analizler ile siyaset çalışmalarında sıklıkla kullanılan Freedom House, sivil ve siyasi bazı haklar ile oluşturduğu kriterler bağlamında ülkeleri, 1 ila 100 puan aralığında değerlendirerek "Özgür (Free), Kısmen Özgür (Partly Free) ve Özgür Değil (Not Free) " şeklinde belirlediği 3 kategoriye ayırmaktadır. Bunun yanı sıra bu ülkeler kendi içlerinde 1- 7 puan aralığında sivil haklar, sivil özgürlük ve basın özgürlüğü gibi hususlarda da değerlendirmeye tabi tutulmaktadır (Freedom House, 2019a; Freedom House 2019b, Ateş ve Akpınar 2017:2). Demokrasinin tarihsel seyrinden günümüze gelindiğinde artan oranla birçok siyasi rejimin, Freedom House'un temel kabul ettiği "insan hakları", "sivil toplum", "ifade özgürlüğü", "basın özgürlüğü" gibi haklar ve özgürlüklerden etkilendiği ve bunlara göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Devletlerin çoğunluğunun yönetim sisteminde gözlemlenebilen, demokrasi ile de ilişkili olan, "insan odaklı" zihniyet, "azınlık hakları", "temsilde adalet", "haberleşme ve ifade özgürlüğü" gibi olguların dünya genelinde daha fazla kabul gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. (Ateş ve Akpınar 2017:2,7; Freedom House, 2019d).

¹² Freedom House 2019 yılı raporu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. https://freedomhouse.org/sites/default/files/Feb2019_FH_FITW_2019_Report_ForWeb-compressed.pdf

¹³ Demokrasi Endeksi, 165 bağımsız ülke ile dünya demokrasisi yorumu geliştirmektedir. Demokrasi Endeksi "seçim süreci ve çoğulculuk"; "sivil özgürlükler"; "hükümetin işleyişi"; "politik katılım" ; ve "siyasi kültür" olarak 5 kategori belirlemektedir. Bir kategoride yer alan çeşitli kriterlerden oluşturulan

puanlama sistemi ile sıralamaya sokup belli bir sınıflandırmaya dahil etmektedir. 2019 yılında yayınlanan rapora göre dünya genelinde demokrasi ile ilgili genel bir düşüş farkedilebilir. Fakat belirtilmelidir ki, yine bu rapora göre incelenen 167 ülkeden 113’ü “tam demokrasi”, “kusurlu demokrasi” ve “melez rejim” şeklinde sınıflandırılmıştır (The Economist, 2019b). Görüldüğü üzere analiz edilen ülkelerin çoğunluğu demokrasi ile yönetilmeye ve ilkeleri ile bütünleşmeye çabalamaktadır.

Yaygın olan bu anlayış ve kavramsal analizden hareketle neredeyse her ülkenin (monarşi ile yönetilen, otoriter ve totaliter rejimler bile) demokrasiyi kabul ettiği, kendini demokrat, iyi, saygınlık göstergesi olarak nitelendirme isteği hali ve özgürlük, eşitlik gibi demokrasi ilkelerinin peşinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu hususta genel kanı, serbest ve dürüst seçimlerin yapıldığı ülkelerin demokrasi olarak adlandırılması şeklinde olduğu ifade edilebilir (Lijphart, 2016: 73-75; Schmitter ve Karl, 1995: 67,70)

Kısaca; demokrasinin birçok düşünürün de katkısıyla; ilk çağdan itibaren hem kavramsal olarak hem de uygulanması bakımından çeşitli sektelere ve değişikliklere uğramış olduğu görülmektedir. Her ne kadar demokrasinin (demokratik rejimin) kötü (yanlış) olarak nitelendirildiği, esamesinin okunmadığı veya iyi (doğru) olarak algılanıp ters dalgalara maruz kaldığı zaman dilimleri olsa da insanlığın sürekli olarak, dönemsel değişikliklere paralel şekilde hak ve özgürlüklerini kazanma, kullanma ve siyasi süreçlere dâhil olma ile ilgili çaba sarfettiği ve iktidarla kavga içerisinde olduğu iddia edilebilir. Günümüzde de bu çaba demokrasi ve demokratik rejimlere olumlu katkı yapacak biçimde devam etmektedir. Her geçen gün değişen ve gelişen dünya düzeninde her ülke bazında demokrasinin (demokratik bir sistemin) gereklilikleri daha da olgunlaşıp olumlu bir ivme kazandığı ve gelecekte de kazanacağı söylenebilir. 21. yüzyılda dünya genelinde demokrasi (demokratik rejim) geçerliliği olan ve hatta algılaması alternatiflerine nazaran çok daha iyi ve saygınlık göstergesi kabul edilen bir yönetim biçimi olarak betimlenebilir. Hemen belirtilmelidir ki; çalışmanın konusu gereği odaklanılan ve üzerinde durulan düşünce demokrasinin ilke ve niteliklerinin çoğu

puanlamalar nihayetinde, ülkeler “ tam demokrasi”; “kusurlu demokrasi”; “melez rejim”; ve “otoriter rejim” olarak sınıflandırmalara dahil olmaktadır (The Economist, 2019a) .

ülke nezdinde kabul edilip, ulaşılması gereken ideal olma hali ve uygulanmaya çalışılması durumudur.

1.3. Temel İlkeler

Demokrasinin genel çerçevede iki temel ilkeye dayandığı söylenebilir. Bunlar özgürlük ve eşitliktir. Demokrasinin tarihsel sürecinin analiz edildiği bölümde de görüldüğü üzere demokrasi eşitlik ve özgürlük mücadelesi şeklinde gelişmiş olan bir sistemdir. Dolayısıyla özellikle Fransız ihtilali sonrasında modern ulus devletlerin halk egemenliği esasında oluşurken temelde bu iki esas üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür. Bunların dışında da kavram analizinde net bir şekilde görüldüğü gibi demokrasinin bir diğer önemli ilkesi de millî (ulusal) egemenliğe dayalı bir yönetim sisteminin varlığıdır. Demokrasinin başlıca nitelikleri arasına son olarak eklenen ise sınırlı devlet pratiği olmuştur. Sınırlı devletin dinamik bir olgu olan demokrasinin son dönemde ön plana çıkan bir ilkesi olduğu söylenebilir. Özellikle anayasalar ve anayasalardaki kuvvetler ayrılığı ve geniş teminatlı hak ve özgürlük alanları sınırlı devleti ve demokrasinin önemli bir gereğini oluşturmuştur. Bu temel ilkelerin hepsinin birbiriyle alakalı, bağlantılı olduğunu, birbirini tamamladığını da belirtmek gerekir. Özellikle de özgürlük ve eşitlik ilkeleri olmadan hiçbirinin işleyemeyeceği ortadadır. Ayrıca özgürlük ve eşitlik noktasındaki gelişmeler sınırlı devlet olgusunun da temel dinamiği olmaktadır. Bu sebeple demokrasi ile ilgili analizlerde bu ikisi (özgürlük ve eşitlik) biraz daha ön plana alınır ve demokrasinin başlıca ilkeleri olarak genellikle bunlar ifade edilir. Dolayısıyla demokrasiyi kavrayabilmek ve ölçüm kriterlerine ulaşabilmek adına ilk etapta özgürlük ve eşitlik ilkelerini yakın plana almakta fayda vardır.

Demokrasinin başlıca unsuru olarak “özgürlük” kavramından bahsedilebilir. Özgürlüğü esas itibariyle serbest hareket edebilme gücü olarak ifade etmek mümkündür (Lipson, 2005: 23). Bir ülkede kabul edilen özgürlükler o ülkede demokrasinin olup olmadığını beyan edebilir ya da demokrasi seviyesinin göstergesi olarak düşünülebilir. Özgürlük bireyin olmak istediği veya yapmak istediği şeyin engellenmemesini de ifade etmektedir. Yani buradaki amaç bireyin anayasa ve yasaların çizdiği sınırlar içinde

başkalarının özgürlük alanlarını kısıtlamadan istediğini yapabilmesidir.¹⁴ Bununla birlikte demokrasilerde yaşam, haberleşme, ulaşım, eğitim, hak arama, çalışma vb.gibi temel hakların yanında özgür düşünce ortamının oluşturulmasının da çok mühim olduğu söylenebilir (Dursun, 2019: 170, 177; Demir, 2010: 601). Bir demokrasinin varlığı için başta medeni ve siyasi haklar olmak üzere geniş bir özgürlük alanının tüm vatandaşlar için tesisi önemli bir gereklilik konumundadır. Bu noktadaki sınırlama ise özgürlüklerin, şiddet, nefret ve terör amacıyla kullanılamayacağı hususudur (Erdoğan, 2012a: 247; Hakyemez, 1999: 31)

O halde günümüzde demokrasi teorisi kapsamında özgürlüğün sınırsız olmayan bir ilke olarak kurumsallaştığı söylenebilir. Yukarıda bahsedilen esaslar dâhilinde başta anayasa kuralları olmak üzere hukuk aracılığıyla çerçevelenen bir özgürlüğün kişilere serbest hareket etme alanını güvenceli bir şekilde sunacağı düşünülmektedir (Yayla, 2016: 153-154). Buradan hareketle özgürlüğü sağlamanın başlıca aracı olarak anayasa ve hukukun ön plana çıktığı söylenebilir.¹⁵

İşte bu noktada demokrasi teorisi bağlamında daha çok “siyasi özgürlük” kavramı ile karşılaşıldığından da bahsedilebilir. Siyasal özgürlük bireylerin iktidarı seçmesi, yasama ve yürütme süreçlerine katılımının sağlanması şeklinde dar kapsamlı olarak ifade edilebilir. Bu arada siyasi özgürlük bütün bireyleri kapsamından ötürü kolektif özgürlük olarak da nitelendirilebilir (Hayek, 2013: 41). Yine bu kavramın siyasal hayatta olumlu algılandığını, evrensel olarak ahlaken “iyi” kabul gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Özgürlüğün zıttı olan kavramların da ahlaki açıdan “kötü” kabul edilmese de günümüzde siyasal hayatta çok da talep edilen kavramlar olmadığını da bu noktada belirtmek gerekir (Heywood, 2014: 312).

¹⁴ Bu hususla ilgili negatif ve pozitif özgürlük akla gelebilir. Pozitif özgürlük bir kişiye hareket etme hürriyeti sağlamaktadır. Hiçbir şekilde engellenmenin olmaması durumu olarak ifade edilebilir. Negatif özgürlük ise pozitif özgürlük hakkının sosyal bir yükümlülük ile sınırlandırma şekli olarak tanımlanabilir. Bu sınırlandırma pozitif özgürlük hakkından ötürü başka bir bireyin zarar görme biçiminde etkilenmesine engel olma amacındadır (Lipson, 1999: 18).

¹⁵ Bununla birlikte en kuvvetli teşkilat olarak nitelendirilebilen devletin yine bireysel özgürlüklere en fazla zarar verme potansiyeli olduğu da düşünülebilir. Bu doğrultuda devlet iktidarının bireysel özgürlükler yararına sınırlandırılması gerekmektedir. Buraya kadar geline nokta özgürlük ile ilgili denilebilir ki; devlet tarafından korunması gereken bir ilke olmasının yanı sıra aynı zamanda devlete karşı da muhafaza edilmesi şarttır (Yayla, 2016: 153-154).

Demokrasinin bir diğerk önemli ilkesi de eşitlik¹⁶ ilkesidir. Eşitliğin Sartori'nin ifadesiyle bir “protesto ideali” olarak doğduğunu; bunun yanı sıra eşitliğin “aynılık” fikrini taşıdığını ve “adalet” anlayışına da çağırışım yaptığı söylenebilir (Sartori, 2014: 410-411). Demokrasi bağlamında eşitliği ise kısa bir ifadeyle toplumdaki tüm bireylerin kanunen aynı değerde olması şeklinde ifade etmek mümkündür (Barry, 2012: 299-300). Bu kapsamda; kişilerin hepsine hiçbir konuda ayırım yapılmaması ve aynı muameleye tabi tutulmasını, yönetime katılma konusunda herkesin aynı haklara sahip olması ön plana çıkmaktadır. İnsanları sınıflara ayıran ve siyasal hayatta da bu sınıflara göre muamele gösteren klasik aristokratik anlayışın tam zıttı olarak ortaya çıkan demokrasi teorisi her bireyin eşit değerde olduğunu iddia etmektedir. Bunun yanı sıra siyasal hayatta varolan süreçlerde eşit değerde olan bireylerin aynı zamanda eşit haklara sahip olduğu bir sistem kurmayı amaç edinmiş olduğu iddia edilebilir (Dursun, 2019:171).

Demokrasinin tanımından hareketle; yönetimde halkın karar mekanizmasının başı olduğu düşünüldüğünde, halkı oluşturan her bir bireyin bu karar mekanizmasında eşit haklara sahip olarak yer alması gerektiği söylenebilir. Eğer bir ülkede demokrasinin varlığı hedefleniyorsa eşitlik hususunda en azından siyasal eşitliğin gereklerini sağlayan hükümlerin bir anayasada yer alması gerekmektedir. Demokrasi teorisi ile eşitlik ilkesi arasında kuvvetli bir bağ olduğunu hatta kimi zaman demokrasinin “siyasi eşitlik” şeklinde tanım yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır (Erdoğan, 2012a: 249). Bunun yanı sıra özgürlük savaşının en önemli hedefinin yasalar nezdinde eşitliği sağlayabilmek olduğu söylenebilir (Hayek, 2013: 143). Özellikle siyasal özgürlüğün getirdiği bireylere oy verme hakkının devamı niteliğinde kabul edilebilen “eşit genel oy” siyasi eşitliğin yansıması olarak kabul edilebilir (Sartori, 2014: 417).

Siyasal anlamda eşitlik ilkesi, yatay eşitlik ve dikey eşitlik şeklinde bölümlendirilebilir. Yatay eşitlik devletin tüm bireylere eşit şekilde muamele etmesini ifade etmektedir. Dikey eşitlik ise iktidar olan yöneticiler ile vatandaşların eşitliğinden bahsetmektedir. Bir ülkede iktidar mensubu kişilerin, vatandaşlardan farkının olmaması, aynı hukuk kuralları kapsamında eşit sorumlulukta değerlendirilerek herhangi bir ayrıcalıklarının

¹⁶ Eşitlik kavramının karmaşık olduğu iddia edilebilir. Ahlaken, siyasi açıdan, cinsiyet anlamında, hukuken, ırksal boyutta, sosyal anlamda eşitlik gibi çeşitlerinden bahsedilebilir. Bunun yanı sıra eşitliğin; fırsat, şekli ve sonuç eşitliği gibi farklı biçimlere büründüğü söylenebilir (Heywood, 2014: 350,351).

bulunmaması şeklinde açıklanabilir (Dursun, 2019: 172). Hukukun önünde herkesin eş değerde olmasından hareketle yatay ve dikey eşitlik, hukuki eşitlikle de bağdaştırılabilir (Heywood, 2014:352).

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle eşitliğin anayasa ve yasalarca korunması gereken bir husus olduğuna vurgu yapmak yanlış olmayacaktır. Rousseau'nun da söyleminden hareketle yaşanan şartların eşitliğe daima zarar vermeye meyilli olduğu düşünüldüğünde bu durumun daha da anlam kazandığı iddia edilebilir (Sartori, 2014: 410).

Milli egemenlik¹⁷ ilkesine gelindiğinde bu ilke; egemenliğin¹⁸ sultana, kutsal bir güce veya somut olan halka değil, soyut bir ifade olan “milleto” ait olması anlamına gelmektedir. “Millet” kavramı; kendisi oluşturan toplumun “bireylerin toplamından” ve onların ortaya koyduğu iradede, onların sentezinden var olmuş, onların üzerinde yer bulan, özgü ve bağımsız bir soyut varlıktır. Kendine mahsus kişiliğe ve iradeye sahip olduğu düşünülür. Üstün güç, egemen iktidarın sahibi millettir. Gücün ve iktidarın dayanağı millet olarak kabul edilir¹⁹ (Küçük, 2016:323). Milli egemenlik kavramı kimi zaman iç egemenlik kim zamansa dış egemenlik kavramını belirtebilir (Yayla, 2016: 31). Eğer bir ülkede demokrasinin tesisi hedefleniyorsa Anayasalarda da demokrasinin varlığı açısından devletin üç temel gücünü ifade eden devlet organlarının teşkilinin millete ait olacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Yani yasama yürütme ve

¹⁷ Fransız İhtilali'nin duyurduğu mühim görülen esas ilkelerden birisi olarak milli egemenlik teorisi kabul edilebilir. Egemenliğin esasının millette olduğunu, hiç kimsenin/hiçbir yapının millettten doğmayan bir salâhiyeti uygulayamayacağını savunan bu teori akabindeki senelerde Fransa ve öteki Kara Avrupa ülkelerinin anayasalarına etki ederek, bu anayasalarda tabirine kavuşmuştur. (Küçük, 2016: 323).

¹⁸ Egemenliğin Fransızca “yönetmek” sözcüğünden türediği bilinmektedir. “Egemenlik”, “meşruluk” ve “otorite” ilişkili kavramlar olarak adlandırılabilir (Roskin ve C. M. J. , 2015: 26). Machiavelli ve J. Bodin gibi filozoflar devletlerin birliğini koruması amacıyla egemenliği tek, sınırlanamayan, parçalanamayan ve aktarılamayan otorite olarak dile getirmişlerdir. Bu düşüncelerle birlikte modern devletlerin- ulus devletlerin git gide arttığını söylemek mümkündür (Yayla, 2016: 30).

¹⁹ Yönetimin meşruluğu ve yönetme hakkının vatandaşlarda olması milli egemenlik ilkesi kapsamında halk egemenliği şeklinde de ifade edilmektedir. Halk egemenliği şeklinde de tanımlanabilen demokrasi teorisi egemenlik anlayışı hususunda bütün toplumu yetkili görmektedir ancak milli egemenlik anlayışından farkı daha somut olarak ülkede yaşamakta olan vatandaşlara egemenliğin dayandırılmasıdır (Yayla, 2016: 164).

yargının işleyişi mekanizmasında ve meşruiyeti²⁰ halk egemenliği dâhilinde oluşturarak kurulmalıdır.

Demokrasideki sınırlı bir yönetim anlayışı ya da iktidarın sınırlandırılması ilkesinden kasıt ise; siyasal iktidar gücünü kullanan kamu otoritelerinin yetkileri bakımından kanunlar çerçevesinde sınırlandırılmasıdır. Bu kapsamda iktidar sahiplerinin mevcut gücünün (kullandıkları yetkinin) baştan bilinebilmesi de yer almaktadır. İktidarın halk egemenliği kaynaklı yetkileri denilence doğal olarak akla yasama, yürütme ve yargı organlarını gelmektedir. Yönetimin sınırlandırılması demek yasaları çıkarmak, uygulamak ve hukuki anlaşmazlıklara çözüm bulmak gibi yetkilere sahip olanların yetkilerinin hudutlarının çizilmesi demektir. Buna ek olarak, yöneticilerin sınırlı olan yetkilerinin hudutlarını aştığında yine yaptığı davranışın sorumluluğunu üstleneceği, bu davranıştan mesul tutulacağını söylemek mümkündür (Şahin, 2011: 337).

Sınırlı iktidarın başlıca aracı olarak görülebilen erkler ayrılığı (kuvvetler ayrılığı) ilkesinden bahsetmekte fayda vardır. Bu ilke yasama, yürütme ve yargı organlarının fonksiyonlarını birbirlerine bağımlı olmadan sürdürebilmesi gerektiğini tanımlar. ²¹Öte yandan yalnızca anayasa ve kanunlara tabi olan yargı gücünün tamamen bağımsız olması gerektiği düşünülür. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin iktidarın sınırlandırılması ve koordinasyonu bakımından demokratik olarak nitelendirilebilecek bir rejime erişebilmek gayesiyle güçlendirildiği ifade edilebilir (Karpen, 2005: 41). Kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanmadığı (yasama, yürütme ve yargı organlarının tekelleştiği, yönetimin keyfi şekilde hareket edebildiği) rejimlerde sınırlı devlet uygulamasının başarıya ulaşması pek mümkün görülmemektedir (Şahin, 2013: 3). Ayrıca bir sistemde özgürlüğün var olabilmesi ve kollarabilmesi için de bahsi geçen bu üç güç

²⁰ Siyasi iktidar ve uygulamalarının yönetilen kişilerce kabul görmesini ifade etmektedir. Demokratik ya da demokratik olarak nitelendirilmeyen bütün siyasi rejimlerin olmazsa olmazı hatta yaşam kaynağı meşruiyettir denilebilir (Yayla, 2016: 31).

²¹ Hemen ifade edilmelidir ki işleyişte kuvvetler ayrılığını tam olarak sağlamak hiç de kolay değildir. Demokratik hükümet sistemlerine göz atıldığında özellikle parlamenter sistemlerde kuvvetlerin iç içe geçebildiği (yumuşak güçler ayrılığı) görülebilmektedir. Parlamento ve hükümet; hükümetin yasama organı tarafından seçilmesi ve yürütme fonksiyonunu tam anlamıyla yerine getirebilmesi için de yine yasama organı tarafından hazırlanan yasalara ve bütçeye bağlı olması anlamında birbirine bağlı bir görüntü çizmektedir. Başkanlık sistemi ise bu konuda aldığı tedbirlerle daha sert bir kuvvetler ayrılığı yaratmak isteyen bir sistemdir (Şahin, 2014b: 36-37).

mekanizmasının ayrılmasının gerekli olduğunu söylemek mümkündür (Yayla, 2016: 31).

Sınırlı iktidarın sağlanması açısından bir diğer önemli mekanizma olarak da geniş ve teminatlı bir temel hak ve özgürlükler alanının anayasada yer bulması gösterilebilir (Şahin, 2014a: 4-5). İktidarın yetkilerinin sınırlandırıldığı oranla bireysel temel hak ve özgürlüklerin varlığından bahsedilebilir. İktidarın bu hususta yetkisinin sınırlı olması gerektiği söylenebilir (Erdoğan, 2012a: 247).

1.4. Temel Nitelikler

Demokrasi adını verdiğimiz bir iktidar örgütlenmesinde buraya kadar bahsedilen temel ilkelerin harekete geçebilmesi başka bir ifadeyle demokrasi çarklarının dönebilmesi için gerekli olan esaslara ise demokrasinin temel nitelikleri denilmektedir (Dursun, 2019: 174). Bu niteliklerin anayasada ve ilgili yasalarda yer bulması bir ülkede demokrasinin kurumsallaşması açısından da önemli bir husustur. Tüm bunlardan ötürü demokrasi açısından analizlerde önemli ölçütler olabilecek olan niteliklerinde yakın plana alınmasında fayda vardır.

Demokrasinin niteliklerini dile getirmeden önce iki farklı demokrasi yaklaşımını ele almak iyi bir zemin teşkil edebilir. Bunlardan ilki demokrasiyi sözlük anlamıyla tanımlayan “Normatif Demokrasi” teorisidir. “Normatif Demokrasi” olması gerekeni yani ideal olanı yansıtır. Dolayısıyla bu ifadeye göre sistemin demokratik olması için halkın tamamının isteklerinin karşılanması gerekmekte yani eşitlik, özgürlük herkes için ortak bir iyilik gibi amaçlar edinmektedir. Kısaca demokrasinin “halk iradesi” olarak ifade edilebilen kaynağı ve “ortak iyilik” olarak açıklanabilecek amacı ile bağlantı kurup, sorunları felsefi biçimde anlamlandırmaya çalıştığı söylenebilir. Arend Lijphard’ın da vurguladığı gibi halkın isteklerine tam manasıyla uyan bir rejimin olması mümkün değildir. Demokrasinin yalnızca normatif şekilde tarif edilmesi kavram karmaşasına ve belirsizliğe sebebiyet verebilir. Ayrıca var olan rejimlerin hiçbirinin demokratik sayılamayacağı manasına da gelebilir. “Ampirik Demokrasi” teorisi ise normatif demokrasinin aksine, yöntemlerden faydalanarak, ideal olarak nitelendirilen özelliklere yaklaşan “gerçek demokrasileri” dikkate almaktadır. Demokratik olarak görülen rejimleri (devletleri) yakın plana alarak inceler, hepsinin ortak olarak gösterdiği

hususları belirlemeye çalışır (Gözler, 2009:112-113; Özbudun, 2015: 73-74). İşte bu incelemeyi yaparken de demokrasinin nitelikleri olarak ifade edilen somut ölçütlerden faydalanılır. Halkın çoğunluğunun isteklerine cevap verebilen rejimlerden hareketle demokrasinin işleyebilmesi için asgari gereklerin başlıcaları yani demokrasinin nitelikleri olarak ise şunlardan bahsedilebilir (Şahin, 2013: 6):

- Seçimlerin dürüst (adil), serbest (özgür) bir biçimde düzenli periyotlarda tekrar edilmesi.
- Muhalif partilerin iktidara gelme imkânının ve iktidarı soruşturma olanaklarının her zaman bulunması
- Temel hak ve özgürlüklerin kapsamlı ve güvenceli bir şekilde olması
- Siyasal erkin asıl sahibi olan devlet başkanının veya başbakanın yetkileri hususunda sınırlandırılmış bir iktidar oluşturulabilmesi.

Demokrasinin asgari gerekleri olarak nitelendirilen maddelerin ilki olan seçimlerin serbest, dürüst ve şeffaf bir şekilde belirli sürelerde yapılması demokrasinin en önemli kurumu olarak kabul edilen seçimleri vurgulamaktadır (Dursun, 2019: 175, 176). Öyle ki; demokrasiyi “periyodik seçimler rejimi” olarak bile tanımlamak mümkündür (Yayla, 2016: 31). Yönetilen kişilerin iktidara getirilecek ve bu makamın yetkilerini kendileri adına kullanacak kadroyu tayin etmesini seçimler sağlamaktadır (Dursun, 2019: 176). Demokrasi ile yönetilen bir rejimin yaşam kaynaklarının yapılan seçimler ve bireylerin seçme eylemi olduğu iddia edilebilir. Bireyler iktidarı belirlemede aktif rol oynamayı, sürece dahil olmayı “demokratik seçimler” ile başarabildiğini söylemek mümkündür (Günel, 2005: 11).

Demokrasi ile yönetilen rejimleri diğer demokratik yapıda olmayan rejimlerden ayıran öncelikli özellik seçimlerin gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Bunun yanı sıra yapılan seçimlerin ne şekilde (nasıl) gerçekleştirildiği de diğer bir ayırt edici özellik olarak rejimlerin demokrasi ile bağlantısını gözler önüne sermektedir (Günel, 2005: 11). Bu nedenle demokrasi bağlamında yapılan seçimlerin serbest (özgür) bir şekilde gerçekleştirilebilmesi de önemli hususlardandır.

Seçimlere katılma (oy kullanma) hususuna değinilecek olursa; seçim yapacak olan kişilerin seçimlerini yaparken “düşünce ve kanaat özgürlüğü” ne sahip olmalıdır

(Sartori, 2014: 136). Yine seçim sürecinde kişilerin hiçbir tehdit ile karşı karşıya gelmemeleri, baskıya uğramamaları ve korkutulmamaları gerekmektedir. Siyasal özgürlüklerin teminatlı olduğu böyle bir ortamda kişiler serbest (özgür) biçimde seçme haklarını kullanabileceklerdir. Bu şartlarda yapılan seçimler neticesinde galip gelen kadronun (iktidarın) meşruluğu da sağlanmış olacaktır (Dursun, 2019: 176; Yayla, 2016: 157).

Öte yandan seçimlerin adil ve serbest şekilde gerçekleşebilmesi için “açık sayım”, “gizli oy”, “eşit oy”, “genel oy” ilkelerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Seçimlerin bu ilkeler benimsenerek, yargı denetiminde belirli aralıklarla sistemli bir biçimde yapılması ve neticesinde iktidarın değişikliğe uğraması “çoğulculuk” anlayışının demokratik rejimdeki göstergesi olarak ifade edilebilir. Demokrasilerde seçilmiş olan yöneticilerin belirli bir süre için başa geldiği ifade edilebilir. Böylelikle seçim neticesinde iktidar olan yönetimin süresi bittiğinde yeniden seçilmesinin gerekli olduğu anlaşılır (Şahin, 2013: 6-7; Gözler, 2009:113). İktidar kadrosunun seçim ile değişikliğe uğratılabilmesi demokratik rejimler açısından “istikrar sigortası” olarak nitelendirilebilir (Yayla, 2016: 157). Buna ek olarak seçim döneminde iktidar parti ya da partilerin herhangi bir üstünlüğünün olmaması, seçimlere katılan bütün partilere adalet çerçevesi içerisinde eşitlikçi biçimde yaklaşılması adil seçimlerin esaslarından kabul edilebilir (Dursun, 2019: 176).

Demokrasinin asgari gereklerinden ikinci madde olan muhalefetin varlığıdır. Muhalefetin varlığının, iktidarın olması ile eş değerde tutulan bir rejim olan demokrasinin kimi zaman muhalefet ile tanımlandığı söylenebilir. Siyasal anlamda rekabetin gerçek manada hayat bulabilmesi için öncelikle birden fazla siyasi partinin olması gereklidir (Yayla, 2016: 156-157).

Muhalif parti ya da partilerin iktidara gelme olanağının bulunması, seçimlerde iktidarın değişebilirliğini akla getirmektedir. Bir seçim sonucunda muhalefet konumunda olan parti ya da partilerin başka bir seçim neticesinde iktidara gelme şansının varlığı demokrasi için önemli bir niteliktir. Demokratik yönetimlerde olan muhalefet, onu demokratik olmayan yönetimlerden ayıran en önemli niteliklerinden olarak ifade edilebilir. “Karşı davranışta bulunmak, karşı çıkmak” anlamında olan muhalefet etmenin sözlük anlamından da hareketle eleştiri imkânının olması ve bu

hakkını özgürce kullanabilmesinin de hayati önem taşıdığını söylemek mümkündür (Lijphart, 2016: 21; Gözler, 2009: 113; TDK, 2019).

Bir diğer madde olan temel hak²² ve özgürlüklerin kapsamlı ve güvence altına alınarak tanınması demokrasi fikrinin uygulanabilmesinin ve demokratik rejimin kurulabilmesinin temel taşı olarak kabul edilebilir. Demokrasiyi benimsemiş rejimlerde kişilerin temel hak ve özgürlükleri doğuştan sahip olduğu kabul edilip tanınır. Bunun yanı sıra demokratik rejimler tanıdığı hak ve özgürlüklere müdahalede bulunmaz ve başka kişilerin zarar vermemesi için koruma altına alır (Dursun, 2019: 177).

Demokrasilerde vatandaşların sahip oldukları basın ve haberleşme hürriyeti, düşüncelerini ifade etme hürriyeti, toplantı ve gösteri yapma hürriyeti şeklindeki temel hakları gasp edilmişse bireylerin anlamlı bir seçim yapamayacakları düşünülür. Yine seçimlerin serbest ve adil bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, muhalefetin iktidara gelme olanağının sağlanabilmesi demokrasinin tanımında da yer bulan temel hak ve özgürlüklerin güvenceli biçimde tanınması ile mümkün olabilir²³ (Gözler, 2009: 114; Şahin, 2013: 7).

Haklar ile ilgili en geniş boyutlu kavram olarak sıklıkla kullanılan “insan hakları” örnek verilebilir. İnsan haklarını hiçbir ayırım olmadan bütün insanlığa ait haklar olarak görülebilir. Hak ve özgürlük hususunda farklı anlayış biçimleri ve bölümlendirme şekilleri görüldüğü gibi kullanımı ile ilgili de yine değişik uygulamalar vardır. Ek olarak temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması hususunda da birbirinden farklı kuralların olduğu bilinmektedir. Bireylerin haklarının devlet bazında korunuyor olması yanı sıra uluslararası boyutta da bu korumacılığı getiren sistemlerin olduğunu söylemek mümkündür (Demir, 2010: 603-604).

Demokrasinin halkın yönetimi ve egemenliği şeklinde tasvir edildiği ortak bir payda olarak kabul edilebilir. Halkın egemenliğini kullanabilme konusunda mümkün olabilen

²² Hak kavramının çeşitli terimler ile karşılık bulduğunu söylemek mümkündür. Örnek verilmesi gerekirse; özgürlük, kamu özgürlüğü, insan ve vatandaş hakları, temel ve anayasal haklar gibi kullanımları. Özgürlük kavramının somut hali olarak haklar karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2010: 603).

²³ Hemen ifade edilmelidir ki, temel hakların teminatlı bir biçimde tanınması ve korunması demokrasi kavramı ve demokratik rejimler için mühim bir özelliktir. Ancak bu durumun temel hakları korumak için yeterli olmayabileceği de söylenebilir (Yayla, 2016: 156).

temsili demokrasi biçiminde yani belirlenen sıklıkla yapılan özgür ve adil seçimler vasıtası ile seçtiği iktidar kadrosu ile yönetilmesi şeklindedir. Seçilen iktidar kadrosunun (çoğunluğun), halkın egemenliğini yansıtmış olmasının sonucu olsa bile çeşitli mekanizmalar ile sınırlandırılması gerekmektedir (Özbudun, 2015: 4-5).

Demokrasinin asgari gerekleri olarak nitelendirilen maddelerden olan devlet reisinin veya Başbakanın gücü doğrultusunda sınırlı bir iktidar oluşturulabilmesi hususuna gelindiğinde; planlaması ve tanzimi düzgün yapılmış bir devletin, ancak yetkileri sınırlandırılmış bir iktidar düzeni ile mümkün olacağı söylenebilir (Şahin, 2011: 311).

Hukuk devletinin gereklerini kabul eden sınırlı devlet düşüncesi, keyfi uygulamalar yapan veya sadece kamuda görevli olan kişilerin görüş ve isteklerine uyan bir yönetim biçimini reddettiği söylenebilir. Ayrıca konu gereği demokrasi ve anayasa ilişkisinde de vurgulanacağı üzere demokrasinin sınırlı devlet olgusunun anayasacılık ile bağdaştığıdır (Şahin, 2011: 311). Demokrasi teorisinin esası “çoğunluğun yönetimi” olarak kabul edilse de, çoğunluğa ait olan iktidara sınırlar getirmekse anayasacılık düşüncesinin amacıdır (Özbudun, 2015: 3). Anayasanın mühim vasfı olarak kabul gören yönetimin yetkilerinin yasal sınırlarının olması düşüncesidir. Dolayısıyla anayasal yönetim anlayışı, keyfi idare anlayışının tam tersi olarak görülebilir. Sözgelimi devlette görevli yetkililerin ayrıcalıklı ve istediğini yapma hususunda serbest olmaması anayasal yönetim anlayışının gereklerinden kabul edilebilir. Demokrasininin temel ilkeleri başlığı altında da belirtildiği üzere sınırlı devlet anlayışının gerekleri olarak güçler (kuvvetler) ayrılığı ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin teminatı olgusu görülebilir (Şahin, 2011: 311).

Bununla birlikte demokrasilerde bireylerin özgürlüğünün korunması temel alındığından toplumun çoğunun desteklemesi ve istemesi durumunda dahi azınlığın haklarına dokunulmayacaktır. Bununla birlikte demokratik yönetimler hiçbir yerde ve zamanda sınırsız ve yetkisiz bir iktidar sahipliği ile uyum göstermemiştir.

Demokrasinin ilkeleri ve niteliklerinden hareketle bir rejimde bahsi geçen bu ilke ve niteliklerin ne kadarının gerçekleştirilebildiği ve iyi bir şekilde sürdürülebildiği ideal olarak kabul edilen “Normatif Demokrasi” anlayışına yakınlığını gösterdiği söylenebilir. Bu noktada demokratik bir rejimin uygulanma aşamasının kolay

olmadığına vurgu yapılabilir. Anlaşılacağı üzere her şeyden önce bahsedilen ilke ve niteliklerin anayasada yer alması yapısal manada bu adımın atılmış olması gerekmektedir²⁴ (Şahin, 2013: 6).

Demokrasinin ilke ve niteliklerinin, kendini demokratik olarak nitelendiren devletlerin (rejimlerin) ulaşmayı hedeflediği gayeleri olarak görülebilir. Demokrasi ile yönetilen rejimler değişen ve gelişen dünya düzeni ile birlikte sürekli olarak kendilerini bu ilke ve nitelikler çerçevesinde geliştirmeli ve daha iyi bir demokrasi anlayışına ulaşmaya çabalamalıdır. Bu çabalar doğrultusunda bir rejimin demokrasi ile yönetildiğinin yalnızca söylemde kalmayacağı aynı zamanda somutlaştırılıp uygulamada da görülebileceği ifade edilebilir.

1.5. Demokrasi ve Anayasa İlişkisi

Çalışmanın bu kısmında daha önce verilen demokrasi ile ilgili bilgiler ışığında anayasa kavramı irdelenecek ve demokrasi ve anayasa arasındaki ilişki ile ilgili fikir verilmeye çalışılacaktır. Zira bu tezin temel problematiği bir anayasa üzerinde demokratik evrimin incelenmesidir. Ayrıca demokrasinin kavramsal, tarihsel ve temel ilke ve niteliklerine yönelik yapılan analizlerde tüm bunların anayasa ve yasalarla sisteme dâhil olup, işleyiş zeminine kavuştuğu görülmektedir. Kısacası modern dönemde modern ulus devlet ve halk egemenliğine dayanan bu devletin sınırlı olması şeklinde bir evrim söz konusudur ve uluslararası alanda kabul edilen ilkeler de zamanla milli hukuka yansımaktadır. Dolayısıyla anayasa demokrasinin varlığı ve işlemesi noktasında bağlayıcılığı ve üstünlüğü ile önemli bir araç haline gelebilmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın bu kısmında öncelikle anayasanın anlamı üzerinde durularak amaçları ifade edilecek, insanlık tarihinde anayasaya neden ihtiyaç duyulduğu açıklanarak ve kısaca anayasacılığın tarihsel gelişimine değinilecektir. Anayasacılığın ilkeleri ile ilgili bilgiler verilirken demokrasi ve anayasacılık hareketleri arasındaki bağlantı da ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ortaya koyulan durum daha sonra gelinecek

²⁴ Demokrasilerin demokratik olmayan sistemlere göre uygulanması zor bir sistem olmasına bir başka ifadeyle esasen normatif bir olgu olmasına rağmen demokratik bir yönetimi diğer yönetimlerin yanında tercih edilmesini sağlayan bazı avantajları hakkında R. Dahl'ın 2017 s. 57-71. adlı eserine bakılabilir.

olan Türkiye’deki anayasal geçmişe ve 1982 Anayasası’nın irdelenmesine bir zemin olacağı düşünülmektedir.

Anayasa kavramını kısaca tanımlamak gerekirse; “devletin kuruluşunu, yani niteliğini, yapısını, hükümet şeklini, organlarını ve bu organlar (yasama, yürütme, yargı) arasındaki ilişkileri ve kişilerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen kurallar bütününe” denmektedir (Atar, 2019: 26). Siyaset bilimi açısından değerlendirildiğinde ise anayasa “yazılı olsun veya olmasın, hukuki olarak tesis edildin veya edilmesin, bir devletin onlar aracılığıyla işlerini yürüttüğü kurallar ve gelenekler” şeklinde tanımlanabilir (Roskin ve C. M. J. ,2015: 104).

Tanımlamalardan hareketle anayasal düzenlemelerin bireylerin temel hakları ve özgürlüğü ile devletin yapısının örgütlenmesine ilişkin olduğu ifade edilebilir. Temel insani hak ve özgürlüklerin yasaların teminatında olması ile alakalı kurallar anayasanın “haklar şartı”nı, devletin aygıtının örgütlenmesini (teşkilatlanmasını), kurumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar ise “yapısal şartlar”ı ortaya koymakta olduğunu söylemek mümkündür. Dikkat edilirse bir anayasada şartların varolması, hükümet ile ilgili sınırlamaların da getirildiğini göstermektedir. Ülkelerin birçoğunun, hukuki anlamda anayasalarına diğer kanun ve yasalarından daha yüksek bir yer verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Anayasanın hükümeti denetleyebilmek için bir araç olarak tasarlanması bu durumun başlıca sebeplerinden biridir. Yazılı anayasaları meydana getiren şartlar ve özellikle de yöneticilerin hukuki sınırlarının çizilme çabaları dile getirildiğinde bahsi geçen anayasanın hukuki olarak statüsünü daha anlamlı biçime getirmektedir. Bu manada anayasa metninin iki cephesi olarak görülebilen yapısal ve haklar şartının her ikisinin de hukuk devletini önceliğe almakla birlikte demokrasiyle uzlaşmayı zorunlu kıldığı iddia edilebilir (Gülsoy, 2012: 2).

Anayasaların amaçlarına değinilecek olursa, ilk olarak “milli idealleri ifade” etmesinden bahsedilebilir. Anayasaların girişinde birçok amaca bağlı olduğunu belirten ibareler mevcuttur. Böylece milli ideallerin anayasa aracılığıyla yazılı hale geldiğini belirtmek mümkündür. Anayasanın diğer bir amacı ise devletin yapısını somut şekle getirmesi olarak görülebilir. Çünkü anayasalar sistemde herkesin ne yaptığını yazan, devletin bütün organlarının hâkimiyeti ve sınırlarını açıklayan, aynı zamanda organlar arasında yaşanabilecek çatışma ve anlaşmazlıklara çözüm getirebilecek kurumlar tesis eden bir

yapı olarak ifade edilebilir. Son olarak da anayasaların devletlerin meşruiyetini sağladığı belirtilebilir. Anayasal devletin yönetim ile ilgili yetki ve gücünü haklı kılmaya çabaladığı ileri sürülebilir. Sözelimi anayasaların çoğunun ülkelerdeki “rejim değişikliği” akabinde ortaya çıktığı tespit edilebilir. Dolayısıyla kurulan yeni sistemlerin “yönetme hakkı” nı anayasaların kurup, düzenlediği şeklinde açıklanabilir (Roskin ve C. M. J. ,2015: 108-109).

Anayasaların demokrasi ile ilişkisini somutlaştırabilme adına anayasacılığın tarihi gelişimine de değinmekte yarar vardır. Batı menşeli kabul edilen Anayasa ve anayasacılık kavramlarının zeminini “hak ve özgürlük talepleri” ile “parlamentoculuk hareketleri” diğer bir deyişle demokrasinin oluşturduğu görülmektedir. “Hak ve özgürlük bildirgeleri” nin 13. yüzyıl ile birlikte İngiltere’de, 18. yüzyılın sonlarında ise Fransa ve Kuzey Amerika’da olduğu gözlemlenebilir.²⁵ Bu gelişmelerin bir sonucu olarak İngiltere’nin; monarşinin sınırlı hale getirilmesi, parlamentoculuk ve güçler ayrılığı hususunda örnek teşkil ettiği ileri sürülebilir (Tanör, 2011: 13).

1776 yılında “Virginia Haklar Bildirisi” temel alınarak yazılan Anayasa ile 1787 yılında dünyadaki ilk federal devlet olan “Amerika Birleşik Devletleri” (ABD) kurulmuştur. Tabii hukukun da tesiriyle “insanoğlunun doğumundan itibaren özgürlüklerinin bulunduğu ve birbirlerine eşit oldukları” kuralı gereği birçok hakkın yanı sıra “Amerikan Anayasası” devletin erkinin yetkilerini sınırlandırma açısından bakıldığında tarihsel seyirde verilen Montesquieu’nun “kuvvetler ayrılığı” ve Rousseau’nun “halk egemenliği” standartları doğrultusunda bu iki öngörünün bir araya getirildiği iddia edilebilir. Buradan hareketle yeryüzündeki ilk modern anayasanın demokrasinin iki temel ilkesi olan özgürlük ve eşitliği sağlama ve koruma amacıyla harekete geçtiği, bunun bir aracı olarak doğduğu söylenebilir.

²⁵ Anayasaların tarihî gelişimine değinilecek olursa İngiltere ve Fransa’da yaşanan kent soylu devrimleri sonrasında ilk yazılı anayasalar ve insan hakları belgeleri meydana gelmiştir. Bu noktada modern dönemde anayasacılığın esasen insan haklarını koruma ve geliştirme mücadelesinin bir getirisi olduğuna dikkat çekmek gerekir. Bu süreç yakın plana alınırsa; İngiltere’de, 1215 tarihli “Magna Carta” (Büyük Ferman), yine sonrasında 1628 yılında yayınlanan “Haklar Bildirisi”, 1679 yılında yasalaşan “Kişilerin Özgürlük Güvencesi”, 1689 tarihli “Haklar Yasası” ve 1701 tarihli “Yerleşim Yasası” ile özgürlük ve eşitliğin giderek hukuk (anayasal belgeler) aracılığıyla genişletildiği, monarşilerin çıkarılan bu tarz yasalarla sınırlandırılmaya çalışılmış olduğu görülmektedir (Acaray, 2017).

Bu sebeple anayasa ile özgürlük ve dolayısıyla demokrasi arasında daha başlangıçtan itibaren bir yakın ilişki söz konusu olduğu düşünülebilir. ABD'nin kurulmasının sonrasında Fransa'da yaşanan, “Fransız İhtilali” de insan haklarının geliştirilmesi ve anayasalarca teminat altına alınması, sürecine mühim bir hız kazandırmıştır. Bu noktada ilan edilen “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” önemlidir. Hem 1791 Fransız anayasasına kaynaklık etmiş hem de 20. yüzyıl insan hakları bildirilerine dahi ilham kaynağı olmuştur²⁶ (Acaray, 2017).

18. yüzyılın sonuna doğru neredeyse bütün Avrupa coğrafyasında “yerel meclisler” in izleri görülmektedir. Ayrıca bu dönemde ve coğrafyada “ulusal parlamentolara” doğru bir yönelme olduğu da iddia edilebilir. Hemen ifade edilmelidir ki; Anayasacılık kavramı bahsedilen bu demokratik ve liberal gelişmelerin (değişimlerin) teminatlı şekle getirilmesidir (Tanör, 2011: 13).

Bu arada Aydınlanma akımının oldukça etkili olduğu 17. yüzyıl ve 18. yüzyılda çalışılan başlıca konular arasında, bütün özgürlükleri koruma ve savunmayı içeren siyasi özgürlüğün nasıl güvence edileceği de yer almaktadır. Bu hakkın kimin için savunulacağı ve ne türlü korunacağı ise asıl sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihte bu durumun çaresi olarak kişilerden ziyade yasalara itaat etme olarak görülmüş olduğu ifade edilebilir. Yazılı anayasaların meydana gelmesindeki asıl dinamiğin, hürriyet ile adalet arasında kurulan bağlantı ile kendisini gösterdiği söylemek mümkündür. Keyfi iktidara mani olmanın ve hukuk devletini kurmanın elverişli olan en iyi yolunun “demokratik bir anayasa” ve “yasa yapımı süreci” olarak görülmüş olduğu ifade edilebilir. Bu hususta anayasanın rolünün de ortaya çıktığı söylenebilir. Anayasal uygulamalar genellikle hukuk kurallarının adil olmasını sağlayacak şartların oluşması amacını yüklenmesinden hareketle anayasaların tarih sahnesine aktör olarak değil, hakem olarak çıkmış oldukları dile getirilebilir. Dolayısıyla çare olarak “demokrasi ve demokratik süreçler” işletilmiş, yasa çıkarma belli dönemlerde yapılan seçimler ile halka hesap vermesi gereken seçilmişlere bırakılarak çağımızda gerekli “temel hak ve

²⁶ Fransız İnsan Hakları Bildirgesinin 16. maddesinde belirtilen bir anayasada olması gereken niteliklere burada dikkat edildiği görülmektedir: “İnsan haklarını korumayan anayasalar anayasa değildir”. (Gülsoy, 2012: 6-7). Bu hususta “Fransız Anayasası” egemenliğin halka ait olduğunu belirtmiştir. Yine bu anayasanın “insan haklarına” saygısızlığı hükümetlerin başarısızlık nedeni olarak addetmesi dikkat çekici olarak kabul edilebilir (Acaray, 2017).

özgürlükler” güvenceye alınarak hukuk devletinin kurulmasında “demokrasi ve demokratik süreçler” lüzumlu görülmüş ve bu durum demokrasi ile hukuk devleti arasında zorunlu bir uzlaşma öngörmüştür. Bunun yanı sıra “hukuk devleti ile demokrasi” arasında pürüzlerin olduğu da yadsınamaz. Bu pürüzlerin kaynağı, toplumun bazı isteklerinin hukuk kurallarını zorlamasından ötürüdür. Çünkü demokrasinin sınırsız olduğu bir anlayış biçimi, hukuku da özgürlükleri de ortadan kaldıracaktır. “Anayasal Devlet”²⁷ ile başlangıçta bu riske karşı çözüm aranmış, şimdilerde ise “Anayasal Demokrasi” ile çözüm üretilmeye çalışıldığı söylenebilir (Gülsoy, 2012:5-7; Erdoğan, 2012a: 23-25).

Anayasal demokrasi anlayışı demokratik hukuk devleti ya da hukuk yoluyla demokrasi olarak da ifade edilebilir. Anlaşılabileceği üzere anayasal demokrasinin temel yöntemi hukuk kuralları ile örülmüş demokrasidir. Bu demokrasi bir taraftan çoğunluğa “yönetme hakkı” verirken diğer yandan azınlıkta kalanların veya muhalif olanların temel haklarının korunması sağlayarak temel siyasi ve toplumsal konularda alınan kararların halka dayanılarak hatta “özgür halka”²⁸ dayanılarak alınmasını öngördüğü savunulabilir (Erdoğan, 2012a: 26-27).

Anayasaların siyasi anlamının bu bilgiler doğrultusunda çağa uygun bir olgu olduğunu ve 17-18. yüzyıl Batı aydınlanmasının bir neticesi olarak belirlediğini söylemek mümkündür. Şüphesiz ki bugünkü anlamda anayasa kavramının çok eskiye dayanmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.²⁹ O zamanlarda meydana gelen “anayasacılık felsefesi” hâlâ yürürlükte ve dünyadaki ilk yazılı anayasa olan 1787

²⁷ Anayasaya sahip olduğu görülen devletlerin hepsi “anayasal devlet” olmayabilir. “Anayasal devlet, anayasanın bireylerin dokunulmaz alanlarını korumak üzere siyasal yönetim üzerinde etkili bir kısıtlayıcı olarak işlev gördüğü devlettir” şeklinde açıklanabilir (Erdoğan, 2012a: 18).

²⁸ Anayasal demokrasi, “halkın yönetimi” yerine “özgür halkın yönetimini” benimsemektedir (Erdoğan, 2012a:26-27).

²⁹ Hemen ifade edilmelidir ki; 1700’lü yılların son bölümünden önce de kanun, bildiri, ferman vs. gibi yazılı hukuk kurallarının devletlerin temel kuruluşlarıyla alakalı olduğu söylenebilir. Fakat var olan bu yazılı hukuk kuralları “normlar hiyerarşisinde” kanunların üzerinde bulunmaması ve değişiklik yapılmaları için kanunlardan daha zor bir metot gerektirmemesi sebebiyle anayasa olarak kabul edilmemektedir (Gözler, 2009: 18)

“Amerikan Anayasası” ile gündeme gelmiştir denilebilir³⁰ (Gözler, 2009: 18; Gülsoy, 2012: 5).

İnsanlık tarihinde 1700’lü yılların sonlarında ortaya çıkan kaideler sıralamasında yasaların üstünde bulunan ve yasalardan değiştirilmesi daha zor olan yasaların yapılması gerektiği düşüncesine “anayasacılık düşüncesi” denilmiştir. Anayasacılık düşüncesinin temeli, devlet yetkilerinin belirli kısıtlamalar içine alınması ve vatandaşların sahip olduğu hak ve özgürlüklerin devlet mekanizmasına karşı teminata sahip olması arzusudur. Bu yüzden devlet yönetimi belirli sınırlar içine alınmış ve vatandaşların sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri koruma altına almıştır. Burada anlatıldığı gibi anayasacılığın özünün bu olduğu söylenebilir. Anayasacılığın diğer bir kazandırdığı da sürdürülebilir bir yönetim anlayışının yerleşmesidir. Zira anayasa tarafından düzenlenen kurallara çıkarılan kanunlar vasıtasıyla sürekli olarak değiştirilmeyeceğinden dolayı düzenlenmiş kuralların uzun yıllar yürürlükten çıkmamış olacağını belirtmek gerekir (Gözler, 2009: 18-19).

Bunun yanı sıra anayasacılığın ilkeleri ya da gerekleri de belirtilebilir. Bunlardan ilki anayasanın üstünlüğüdür. Devlet iktidarının uygulamalarında keyfilikten ziyade anayasaya uygun şekilde hareket etmelerinin sağlandığı anlamına gelmektedir. Diğer bir ilke anayasal devletin her şeyden önce hukuk devleti demek olduğunu gösteren hukuk devleti ilkesidir. Hukukun üstünlüğü olarak tanımlanabilecek bu ilkenin aslında siyasal bir ideal olduğu düşünülebilir. İnsan haklarının güvence altına alınması yine anayasacılığın oluşmasında da güçlü bir etken olan ve aynı zamanda temel direklerinden sayılan bir ilkedir. Anayasacılığın eski ideallerinden biri olan kuvvetler ayrılığı ilkesi ise devletin gücünün tek bir elde toplanmasını önlemek amacıyla. Böylece devletin farklı organlarının tüm gücü paylaşması durumu farklı organların diğerlerine karşı bir denetim mekanizmasına sahip olmasını sağlamaktadır. Son olarak da sınırsız demokrasiye karşı anayasal demokrasi tercihini gerçekleştirmenin en önemli araçlarından olan federalizmdir (Erdoğan, 2012a: 20-22).

³⁰ ABD Anayasasından sonra dünyadaki ikinci anayasa olarak 1791 Fransız Anayasası görülmektedir. Akabinde anayasa yapan ülkeler İsveç, İspanya, Norveç, Belçika, İsviçre, İtalya, Prusya, Danimarka, Lüksemburg, Yunanistan ve Romanya şeklindedir. İlk anayasalar arasında Türk anayasası (1876 Anayasası) da vardır. Böylece Türkiye Dünyada anayasa yapan on dördüncü ülke olmuştur (Coşgun, 2008: 97).

Bu bilgiler doğrultusunda anayasacılığın ilkeleri ile bir önceki başlıkta verilen demokrasinin gerekliliklerinin birbirleriyle ne tamamıyla uzlaşma sağladığını ne de çözülemeyecek boyutta çatışma yaşadığını söylemek mümkün gözükmebilir (Korucu, 2014: 42). Korucu'nun ifade ettiği şekilde (Korucu, 2014: 42):

Anayasal bir yönetim, siyasi karar alma sürecini demokratik esaslara tabi kılmak suretiyle kendi meşruluğunu sağlamakta; demokratik bir yönetim ise anayasacılığın gereklerine yer vermek suretiyle devamlılığını garanti etmektedir. Anayasal demokrasi kavramı, işte bu sentezi ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.

Anlaşılabacağı üzere, bu iki kavramın çeliştiği olgulara rağmen (çoğunluğun iradesi - yönetimi- ve bunun sınırlandırılması) demokrasiden mahrum kalmış bir anayasacılık imtiyaz sahibi bir azınlığın egemenliğine, anayasacılıktan mahrum kalmış bir demokrasi çoğunluk tarafından kurulan bir despotizme sebep olabilir (Özbudun, 2014: 23).

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle demokrasilerde bireylerin eşit olması ve özgürlüklerinin korunması temel alındığından toplumun çoğunun desteklemesi ve istemesi durumunda dahi azınlığın haklarına dokunulmayacağı anlayışının hâkim olduğu dolayısıyla demokratik yönetimlerin hiçbir yerde ve zamanda sınırsız ve yetkisiz bir iktidar sahipliği ile uyum göstermediği neticesini doğurabilir. Dolayısıyla tarihsel süreçte anayasalar demokrasi ile iç içe gelişmiştir. Bununla birlikte eşitlik ve özgürlüklerin anayasa ve yasalarca korunması gereken bir husus olduğu da ifade edilebilir. Nihayetinde demokrasinin ilke ve niteliklerini sağlamanın başlıca aracıları olarak anayasa ve hukukun ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür. Bu ilke ve niteliklerin anayasada ve ilgili yasalarda yer bulması bir ülkede demokrasinin kurumsallaşması açısından da önemli kabul edilebilecek bir husus olduğu ileri sürülebilir.

Ancak hemen ifade edilmelidir ki; tüm bu anlatılanlardan anayasanın mutlaka demokratik olması gerektiği anlamı da çıkarılmamalıdır. Tarihsel seyrinde otoriter ve totaliter rejimlerde demokrasinin esaslarını dikkate alınmadan da anayasalar yapıldığını söylemek mümkündür. Ancak görüldüğü üzere modern dönemde demokrasi ve anayasacılık genellikle birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. Bu iki kavram birbirine bağımlı olup aralarında yakın bir ilişki olduğu iddia edilebilir. Demokrasinin temel unsurları en üst metin olarak kabul edilen anayasalara yazılmakta ve dolayısıyla bahsedilen bu kıstaslar koruma altına alınmaktadır. Siyasal sistemin modern anayasa

tekniki ile kurulduğunu varsaydığımızda bu bilgiler ışığında anayasaların demokratik olması beklenmektedir. Dünyadaki genel görüş ve akımın bu şekilde olduğu düşünülebilir. Bir sonraki başlıkta görüleceği gibi uluslararası önemli belgeler de bu yönde tavsiyelerde bulunmaktadır.

1.6. Uluslararası Belgeler ve Avrupa Tecrübesi

Günümüz küresel dünya düzeninde insan hakları ve demokrasinin yerel düzeyde en çok konuşulduğu coğrafyanın Avrupa olduğu göz ardı edilemez bir gerçek olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla demokrasinin ilke ve niteliklerinin genellikle Avrupa ile özdeş bir duruma geldiğini görmek mümkündür (Usul, 2008: 120).

Çalışmanın bu bölümünde Avrupa'da kabul edilen demokrasi kriterleri ortaya koymaya çalışılacaktır. Bu kriterler için AK bağlamında AIHS, Venedik Komisyonu Demokrasi Raporu ve AB Temel Haklar Şartı ve Kopenhag Kriterleri'nden yararlanılacaktır. Bu noktada hemen ifade edilmelidir ki; AB kapsamında bu belgelerde yer alan hususların ülke milli mevzuatının bir parçası olması, dolayısıyla anayasalar ve yasalarda göz önünde tutulması zamanla bir gereklilik haline gelmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın bu bölümünde genellendirilen nitelikler ışığında 1982 Anayasasında yapılan değişiklikler değerlendirilmeye gayret edilecektir.

1.6.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS)

AK; İkinci Dünya Savaşı ile yaşanan acı ve kayıplar neticesinde Avrupa ülkelerinde yaşayan milletlerin bu çatışma ve gerilim ortamına son vererek toplumsal mutabakatı sağlamak adına birbirleriyle ortak sözleşme, standart ve kurumlara dayanan bir işbirliği örneğidir. 1949 yılında Londra Antlaşması ile on Avrupa ülkesince³¹ imzalanarak kurulmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Günümüzde 27 üyesi aynı zamanda AB üyesi olan AK 47 üye devleti³² içermektedir. Konsey, kendini “kıtanın önde gelen insan hakları örgütü” olarak tanıtmaktadır. Ayrıca, değerleri olan “İnsan hakları”, “Demokrasi” ve “Hukukun üstünlüğü” gereği; AK üye

³¹ Bu ülkeler: "Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda, İngiltere, Danimarka, Norveç, İrlanda, İtalya, İsveç" (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2019).

³² Detaylı bilgi için bkz. <https://www.coe.int/en/web/about-us/our-member-states>

Ülkelerin hepsi insan haklarını, demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü korumak amacıyla kurgulanmış bir antlaşma olan AİHS’ni imzalamaktadır.³³ Bunun yanı sıra; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Sözleşmeye ye devletler vatandaşlarının bireysel başvuru hakkını kullanabildikleri denetim mekanizması olarak sözleşmenin ye devletlerce işleyişini ve uygulamasını denetlemektedir³⁴(Council of Europe, 2019a; Council of Europe, 2019b). AİHM yargısal niteliğe sahiptir. Verdiğı kararlar ye devletler bakımından bağlayıcı kabul edildiğinden “dünyada en çok başvuru yapılan bireysel şikâyet mekanizması olma özelliğı” ne sahip olduğı iddia edilebilir (TİHEK, 2019).

AK’nin “belkemiğı” olarak nitelendirebilecek AİHS; Avrupa lkelerindeki vatandaşları, insan hakları ihlallerine karşı korumakta olduğunu söylemek mümkündür. 1950 yılında kabul edilmesinden günümüze gelen kadar Sözleşme, birkaç kez değışikliğe uğramıştır. Daha çok politik ve sivil hakları garanti altına alınmasını önemseyen Sözleşme metninde yer alanlara ek olarak birçok hak ve özgürlük ile desteklendiğı ifade edilebilir (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, 2019; ECHR, 2019a).

Medeni ve siyasal hakları içeren AİHS, ilk bölüm giriş olmak üzere üç bölümden ve toplamda 59 maddeden meydana gelmiştir. İlk bölüm olan giriş bölümünde sözleşme için temel oluşturan maddeler yer almaktadır.

Birinci bölüm (md:2-18), sözleşme tarafından güvence altına alınan maddi hakların tümünü içinde barındırmaktadır. Bunlar; rgtlenme ve toplanma hürriyeti, ifade hürriyeti, inanç ve din hürriyeti, adil yargılanma hakkı ve serbest seçim hakkı başta olmak üzere temel haklar olarak nitelendirilebilecek olan siyasi ve medeni haklardan meydana gelmektedir.

³³ AK, “Kadınlara Yönelik şiddet ve Aile İçi şiddetin önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Sözleşmesi” ve “Siber Suçlar Sözleşmesi” gibi birçok uluslararası sözleşme ile insan haklarına desteklemeye çabalamaktadır. Bunun yanı sıra, ye ülkelerin sözleşme hususlarında gelişimini gözlemler ve bazı izleme organları aracılığıyla tavsiyeler vermektedir.

³⁴ AK çatısı altında AİHM dışında da, insan hakları ve demokrasiye ilişkin koruma ve fikir üretme maksatlı kuruluşlar da söz konusudur. Birak rnek vermek gerekirse; “Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin nlenmesi Komitesi” (CPT) “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğı Komisyonları” ve “Avrupa Sosyal Haklar Komitesi” nden bahsetmek mümkündür (TİHEK, 2019).

İkinci bölüm (md:19-51), AİHM'in meydana gelmesinde yargılama ve çalışma usulleri, yetkileri adına esaslar bulunmaktadır. Onaylayan ülkelerin önceden belirlenmiş şartlarda insan hakları ile ilgili belirli sınırlamaların yapılabileceği durumunu düzenlemektedir. Örneğin, onaylayan ülkeler işlenen suçların engellenmesi veya suç işlememiş diğer vatandaşların hak ve hürriyetlerinin garanti altına alınması için millî güvenliğin gerçekleştirilmesi adına insan haklarını sınırlandırabilmesi verilebilir.

Sözleşmenin uygulanması ile ilgili çeşitli kurallara yer veren üçüncü bölümde ise AİHM'nin başvurma için gerekli olan sürecini açıklanmakta olduğu belirtilebilir. Bunun yanında AİHS'yle alakalı, Sözleşme'nin kapsamını daha geniş olarak ele alan, yeni denetimler gerçekleştirmek için farklı yollar öneren, sözleşmelerin tamamlayıcısı olarak görülebilen 14 protokol yayımlanmıştır (ECHR, 2010; TİHEK, 2019).

Çalışmada AİHS'nin ilk bölümünde görülen sözleşmenin güvenceye aldığı maddi haklar üzerinde durulacaktır.

AİHS'nin güvence altına aldığı maddi haklar sözleşme metninin 1 ve 12. Maddeleri arasında düzenlenmiştir. Bunlar “İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü” ile başlayarak sırasıyla; herkesin yasa ile korunması gereken ilk hakkı olan ve hiç kimsenin hayatına kasten son verilemeyeceğini anlatan “Yaşam Hakkı”, kötü muameleyi engelleyen “İşkence Yasağı”, kimsenin isteği dışında çalıştırılmamasını belirten “Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı”, bazı düzenlemeler haricinde hiç kimsenin özgürlüğünden mahrum edilmemesini vurgulayan “Özgürlük ve Güvenlik Hakkı”, herkese eşit şekilde yasalarla kurulmuş olan bağımsız ve tarafsız mahkemelerce uygulanabilecek “Adil Yargılanma Hakkı”, cezaların yasallığını ifade eden “Kanunsuz ceza olmaz” maddesi, herkesin hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı duyulması gerektiğini gösteren “Özel ve aile hayatına saygı hakkı”, insanlara din ve inancını değiştirme ve bunları rahatlıkla ifade edebilme hakkını sağlayan “Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü”, herkesin düşüncelerini rahatlıkla ifade etmesini öngören “İfade Özgürlüğü”, barışçıl bir biçimde gerçekleştirilebilecek “Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü” ve yasalara uygun biçimde herkesin aile kurabilmesini hedefleyen “Evlenme Hakkı” şeklindedir.

Yine Sözleşme'deki 13 ve 18. maddeler arasındaki hükümler de haklara yönelik kısıtlamaların sınırlarını düzenleme doğrultusundadır. Bu maddeler; hak ve özgürlükleri

ihlal edilmiş herkese tanınan “Etkili Başvuru Hakkı”, sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerden yararlanma hususunda hiçbir ayrımcılık yapılmaması gerektiğini belirten “Ayrımcılık Yasağı”, ayrımcılık yasağının Sözleşme’deki yükümlülöklere göre olmasını hedefleyen “Olağanüstü Hâllerde (OHAL) Askıya Alma”, “Yabancıların Siyasal Etkinliklerinin Kısıtlanması”, sözleşmedeki hükümlerin temel hak ve özgürlüklerin yok edilmesine veya abartılı şekilde sınırlandırılmasına yönelik yorumlanamayacağını içeren “Hakların Kötüye Kullanımının Yasaklanması” ve yine hak ve özgürlöklere getirilen sınırlamaların ancak Sözleşme’nin amaçları doğrultusunda uygulanmasına yönelik “Hakların Kısıtlanmasının Sınırları” şeklindedir (ECHR, 2010).

Bu noktada hemen ifade edilmelidir ki; AİHM, Sözleşmeye üye devletler ile bu devletlerin vatandaşlarının bireysel başvuru hakkını kullanabildikleri denetim mekanizması olarak sözleşmenin üye devletlerce işleyişini ve uygulamasını denetlemektedir³⁵ (Council of Europe, 2019a; Council of Europe, 2019b). Yargısal niteliğe sahip olan bu mahkemenin verdiği kararlar üye devletler bakımından bağlayıcı kabul edildiğinden “dünyada en çok başvuru yapılan bireysel şikayet mekanizması olma özelliğı” ne sahip olduğı iddia edilebilir. Sözgelimi, verilen kararların gereğini yerine getirmeyi reddeden bir devlete ihtar çekme ve bahsi geçen devlete karşı yapılacak yaptırımları belirlemek bu yetkilere emsal gösterilebilir (TİHEK, 2019).

AİHS’nin insan haklarını uluslararası seviyede teminatlı bir şekilde getirdiğı iddia edilebilir. Belirli bir coğrafyada oluşturulan bu koruma sistemi, insan hakları hususunun devletlerin kendi içişleri olarak algılamasından öte bir anlayış getirdiğı düşünülebilir. Her hangi bir üye ülke içerisinde gerçekleşen insan hakkı ihlali durumunun (AİHM gibi bir yargı mekanizması ile) ulus üstü bir boyutta değerlendirilmesine olanak tanımış olması da bu alanda çok önemli bir gelişme ve yaptırım gücü olarak kabul edilebilir.

³⁵ AK çatısı altında AİHM dışında da, insan hakları ve demokrasiye ilişkin koruma ve fikir üretme maksatlı kuruluşlar da söz konusudur. Birkaç örnek vermek gerekirse; Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi (CPT) Toplumsal Cinsiyet Eşitliğı Komisyonları ve Avrupa Sosyal Haklar Komitesi’nden bahsetmek mümkündür (TİHEK, 2019).

1.6.2. Demokrasi, Yetki Sınırlaması ve Siyasi İşlevlerin Uyumsuzluğu Hakkında Venedik Komisyonu Raporu

“Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu” şeklinde de bilinen “Venedik Komisyonu”³⁶ üye devletlerin yolsuzluk ve terörizme karşı savaşmalarını ve gereken yargı değişikliklerini gerçekleştirmelerini desteklemekte olduğu ifade edilebilir. AK’nin anayasal hususlarda danışılacak bir organı olarak Venedik Komisyonu’nun dünyadaki devletlere hukuki danışmanlık görevi üstlendiğini söylemek mümkündür (Council of Europe Venice Commission, 2019a, Council of Europe, 2019b).

Venedik Komisyonu’nun üye ülkelerin kurumsal ve hukuksal yapılarını Avrupa standartları gereği demokrasi, insan hakları alanlarında uluslararası deneyimlerle uyumlu hale getirme hususunda yardımcı bir görev üstlenmekte olduğu söylenebilir (Council of Europe Venice Commission, 2019a).

Komisyon’un temel hedeflerinden Avrupa’nın esas değerleri ile birlikte “ortak bir anayasal mirasın yaygınlaştırılmasını ve pekiştirilmesine” katkı sağlayacak biçimde ülkelere “anayasal ilk yardım” da bulunmak olduğu iddia edilebilir (Council of Europe Venice Commission, 2019a). Buna ek olarak Komisyon; “seçimler, referandumlar ve siyasi parti düzenlenmelerine yardımcı olma”, “anayasa mahkemeleriyle ve ombudsmanlarla işbirliği yapma”, “çeşitli uluslararası konularda çalışmalar yapma, raporlar hazırlama, seminerler düzenleme” gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır (TBMM Araştırma Merkezi, 2006).

Venedik Komisyonu kararları, bağlayıcı değil, esnek hukuk kuralları hükmündedir. Ancak Venedik Komisyonu standartlarının kökeninin AİHS gibi bağlayıcı konumda olan hukuktan geldiğini de belirtmekte fayda vardır (Council of Europe Venice Commission, 2017).

³⁶ Venedik Komisyonu 1990 yılında Konsey içindeki 18 ülke tarafından hayata geçirilen kuruluştur. Kuruluşundan itibaren Komisyonun üyesi olarak yer alan ülkelere birisi de Türkiye’dir. Kurucu anlaşmada yapılan bir değişiklik (2002), Avrupalı olmayan ülkelere de üye olarak komisyona dâhil olabilmeye imkân verilmiş, dolayısıyla Komisyonun üyelik sistemi daha geniş bir hal almıştır. Yine bahsi geçen anlaşma sonrasında AK’ne üye devletlerin tamamı (47 üye) Venedik Komisyonunun da üyesi olmuştur. Günümüz itibarıyla komisyonun 62 üye ülkesi vardır (TBMM Araştırma Merkezi, 2006; Council of Europe Venice Commission, 2019a).

Çalışmanın konusu gereği Venedik Komisyonu referans belgelerinden olan 646 / 2011 sayılı 31 Ocak 2013 tarihli “Demokrasi, Yetki Sınırlaması ve Siyasi İşlevlerin Uyumsuzluğu Hakkında Rapor”da demokrasi ile ilgili belirlemiş olduğu kıstaslardan yararlanılması faydalı olabileceği düşünülmektedir.

2013 yılında yayınlanan bu raporun Avrupa’da Demokrasi ile ilgili önemli görülen birçok kıstasa yer verdiği görülmektedir.³⁷

İlk olarak demokrasi ve temsil kavramları ile ilgili bilgi veren rapor; özellikle son 20 yıldır demokrasiyi mevcut olan en iyi yönetim mekanizması olarak ifade eden uluslararası standartların daha güçlü hale gelmesi ve demokrasi altında yaşayan insan popülasyonunun yükselmesi, demokrasiye ve demokratikleşmeye olan ilginin artışı beraberinde getirdiğini ifade etmektedir.³⁸ Bu ilgi ile birlikte insanlar nezdinde demokrasinin beklenenlerden daha azını uygulamaya geçirmesinden kaynaklı endişe de doğurduğu vurgulanmaktadır (VC, 2013: 3-4).

Demokrasinin daha kuvvetli hale gelebilmesi öncelikle ulus devletin içerisinde uygun koşullar yaratılarak derinleştirilmesine ve daha sonrasında uluslararası boyutta hissettirilmesine bağlı görülmektedir. Özellikle demokrasilerin mevcut temsil sistemlerinin daha temsili (temsil edilebilir) hale gelmesinin bu hususta önemi dile getirilmektedir.³⁹ Temsil edilmenin demokrasiye ve demokratik süreçlere tek başına yeterli gelmediği, karar verme sürecine doğrudan biçimde demokrasiyi daha hakim kılabilmek için bireyler ve yönetenler ilişkisinin temsiliyetin dışında geliştirilmesi gerekmektedir. Katılımcı demokrasinin, bireylerin daha etkin şekilde dahil olduğu bir süreç olarak güçlü hale getirilmesi öngörülmektedir. Bahsi geçen katılımın en düzgün

³⁷ Rapor ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2012\)027rev-e.aspx](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2012)027rev-e.aspx)

³⁸ Hemen ifade edilmelidir ki raporda; Avrupa coğrafyasında özellikle 2008 mali kriz akabinde demokrasinin düşüş yaşadığı, siyasi kurumlara olan güvenin azaldığı ifadelerine yer verilmiştir.

³⁹ Raporun sonuç kısmında demokrasi ile yönetilen sistemlerin hepsinin birbirinden farklı olabileceği vurgulanarak demokratik sistemlerden bazılarının siyasal temsil hususunu diğerlerine kıyasla daha başarılı şekilde teşvik ettiğinin altı çizilmektedir. Bir ülkenin temsil kalitesini, bulunduğu bölge şartları, siyasi tarihi ve kültürü, demokrasinin ortaya çıkış biçimi, seçim ve parti sistemi, liderlik ve sivil toplum anlayışı, medya ilişkisi gibi birçok değişkenin etki ettiği ifade edilmektedir (VC, 2013: 23).

şeklinin demokrasinin temel direği görülen evrensel biçimde kabul edilen düzenli ve rekabete dayalı seçimler olduğu vurgulanmaktadır⁴⁰ (VC, 2013: 4).

Seçimlerin; devletin kurumlarını oluşturmak, bir ülke içerisindeki politikaların ana istikametini göstermek ve yönetici kadrosu ile ülke vatandaşları arasında köprü görevinde olmak gibi genel işlevleri belirtilmektedir (VC, 2013: 8).

Yine raporda; çoğu zaman kusurlu ve dinamik bir süreç olarak görülen demokrasinin iyileştirilmesinin her zaman mümkün olduğu dile getirilmektedir. Tarihsel seyirde ve kavramsal analizde de yer alan Rousseau ve Lincoln düşünceleri ve tanımlamalarından hareketle demokrasinin “halk egemenliği, halkın yönetimi” olduğu vurgulanmaktadır. Hükümet otoritesinin halkın iradesine bağlı olduğu ve adil, meşru hükümetin yine halkın rızası ile mümkün olabileceği belirtilmektedir. Modern demokrasilerde halkın rızası, evrensel görülen “oy hakkı” ve “gizli oylama” ile gerçekleştirilen özgür, dürüst ve düzenli olan periyodik seçimler nihayetinde seçilen iktidar kadrosu aracılığıyla uygulanmaktadır (VC, 2013: 4-5).

Seçimlerden yola çıkarak demokrasi ile yönetilen bir sistemde anahtar kurallardan biri de “rekabetçi siyasi partiler”in varlığı kabul edilmektedir. Ayrıca raporda, bir ülkede var olan iki seçim arasındaki dönemde de (kişilere, gruplara ifade özgürlüğü sağlayabilecek uygun mekanizmalar gerektiren süreçte) demokrasinin etkin olması gerektiği ifade edilmektedir (VC, 2013: 8).

Raporda dile getirilen hatta başlık altında verilen bir diğer önemli husus siyasi iktidar sahiplerinin görev süresi sınırlandırılması ve yeniden seçilme hakkıdır. Görevin sınırlandırılması, iktidar sahibinin siyasi sorumluluğu açısından kilit nokta olarak nitelendirilmiştir. Bunun yanı sıra kamuoyu çıkarını önceliğine alması gereken devlet kurumlarının halka “açık” biçimde, çalışma ve uygulamalarında “şeffaf” ve “hesap verebilir” olması gerektiği de vurgulanmaktadır (VC, 2013: 6, 8).

⁴⁰ Raporda seçimlerin demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak görüldüğünü fakat demokrasinin yalnızca rekabetçi seçimlerle eş değerde tutulamayacak kadar da geniş bir kavram olmasından bahsedilmektedir. Seçimlerin tek yönlü olmasını hatırlatarak hükümet ve seçmenler arasında iki taraflı etkileşim için her zaman gerçek manada bir fırsat sağlayamayabileceğini ifade etmektedir. Bu yüzden “görev sınırlaması” ve “uyumsuzluk ilkesi” gibi yöntemlerle demokrasiyi daha güçlü hale getirmeyi amaç edinmektedir (VC, 2013: 24).

Sürekliliği görülen demokratik sistemlerin, anlamlı kabul edilebilecek bir siyasi katılım ve demokratik rekabete sahip olduğu, insan haklarının güvenceli bir biçimde kabul edildiği, hukukun üstünlüğü ve güçlü demokratik değerlerin var olduğu gözlemlenmektedir (VC, 2013: 5).

Demokrasiye ve demokratik uygulamaların geliştirilmesi için “siyasi katılım”, “rekabetçi seçimler”, “insan hakları” ve “hukukun üstünlüğü” konularının üstüne gidilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bir ülkenin demokrasi ve yönetim yapısı ülkenin anayasası ile belirlediği kurallar ile başlamakta olduğu da eklenmektedir. Anayasanın “demokratik hesap verebilirliğin temel çerçevesini oluşturan bir kontroller ve dengeler ağı oluşturmaları” yine dile getirilen önemli hususlardan kabul edilebilir. Yine raporda demokrasinin bir ülkede uygulanmasının o ülkedeki kuvvetler ayrılığı mekanizmasına (siyasal sistemin egemen olarak parlamenter, başkanlık veya karışık bir sistem şeklinde örgütlenmiş olması) bağlı görülmektedir (VC, 2013: 5).

1.6.3. Temel Haklar Şartı

AB, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilk olarak ekonomik işbirliğini teşvik etmek amacıyla doğan bir birliktir. Bu anlayışa göre; birbirleriyle ticari ilişkisi olan ülkelerin ekonomik olarak birbirine bağımlı hale gelmesi aralarındaki çatışma durumuna engel olacağı şeklindedir. Nitekim 1958 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve başlangıçta altı ülke⁴¹ arasında başlayan ekonomik işbirliği artarak devam ettiği görülmektedir⁴². Ekonomik bir birlik şeklinde başlangıç yapan topluluk; iklim, çevre, sağlık, dış ilişkiler ve güvenlik, adalet ve göç gibi politika alanlarını kapsamı içine alan bir organizasyon haline geldiği ifade edilebilir. AET olarak yola çıkan bu topluluk 1993 yılında AB olarak ismini güncelleyerek değişimini tescillediği düşünülebilir. Bu birlik, 27 üye ülkesi⁴³ ile birlikte “kıtanın çoğunu kapsayan benzersiz bir ekonomik ve siyasi birlik” olarak ifade edilebilir (European Union, 2020a).

⁴¹ Kurucu ülkeler “Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda” olarak ifade edilebilir (European Union, 2020a).

⁴² Birliğe o zamandan itibaren, 22 ülke daha üye olarak katılmış ve büyük bir tek pazar kurulmuştur. Ayrıca 31 Ocak 2020 tarihinde İngiltere’nin AB’den ayrıldığı görülmektedir (European Union, 2020a).

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries_en

AB'nin tüm üye ülkeleri için belirlediği hedef ve politikalarının yanısıra bazı değerlerinden de bahsetmek mümkündür. Bunlar; temel hakların temelini oluşturan “insan onurunun dokunulmazlığı”, temel haklar şartı ile korunan bireysel özgürlükler ve birlik içinde hareket özgürlüğünü ifade eden “özgürlük”, işleyişi temsili demokrasi üzerine inşa edilmiş olması ve AB vatandaşı olmanın bireylere kazandırmış olduğu siyasi hakları anlatan “demokrasi”, yasa önünde tüm vatandaşların eşitliğini gözetan “eşitlik”, AB'nin hukukun üstünlüğüne dayanan sistemini gösteren “hukukun üstünlüğü”, ve yine AB Temel Haklar Şartı ile koruma altına alınan “insan hakları”dır (European Union, 2020b).

AB'nin amaçlarını ve değerlerini hayata geçirmek için başlıca adımlardan birisi olan 2000 yılında Nice’de imzalanan ve ilan edilen Temel Haklar Şartı’na kısaca göz atmak çalışmada ortaya koyulmaya çalışılan Avrupa tecrübesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir⁴⁴.

54 maddeden oluşan Temel Haklar Şart’ı giriş hariç yedi bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm “Onur” (haysiyet, saygınlık) başlığı ile başlamakta⁴⁵; sırasıyla “Özgürlükler”, “Eşitlik”, “Dayanışma”, “Vatandaşlık Hakları”, “Yargısal Haklar” şeklinde devam etmekte ve sonuncu bölüm olan yedinci bölüm “Genel Hükümler” başlığı ile son bulmaktadır. (EUR-lex, 2019).

Çalışmanın konusu gereği “Dayanışma” ve “Genel Hükümler” başlıkları dışında yer alan maddelere kısaca yer verilecektir. Temel Haklar Şartı’nın “Saygınlık” (madde 1- 5) başlığı altında saygı gösterilerek korunması gerekli görülen “insan saygınlığı”, hiç kimseye ölüm cezası uygulanamayacağını belirten “yaşama hakkı”, kişinin ruhsal ve bedensel dokunulmazlığını ifade eden “kişisel bütünlük hakkı” , yine hiç kimsenin

⁴⁴ AB kapsamında AB Adalet Divanı (ABAD)’ın temel hakların korunması ile ilgili mühim bir etki ye sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ABAD’ın üye ülkeler adına “ortak anayasal teamülleri” dikkate aldığı iddia edilebilir. Ayrıca, AİHS ile birlikte temel hakların garanti altına alınması ile ilgili olan uluslararası antlaşmaları da yakın plana aldığı ileri sürülebilir. 1950’li yıllardan 1980’li yıllara ABAD’ın “ayrımcılık yasağı ve eşitlik hakkı”, “hukuki kesinlik ilkesi”, “yasal korunma hakkı”, “ölçülülük esası” ve “savunma hakkı” gibi hakları en temel AB kuralları olduğu vurgulanabilir (Deniz, 2011: 49-50).

⁴⁵ Temel Haklar Şartı’nın başlangıç bölümünde de belirtildiği üzere bu şart; Avrupa Sosyal Şartı, AİHS, İşçilerin Sosyal Haklarına Dair Topluluk Şartı ve üyelerin müşterek anayasal birliktelikler göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Dikkate alınan belgeler arasında özellikle AİHS’den daha çok yararlanılmış olduğunu söylemek mümkündür (Metin, 2002: 47).

maruz kalmaması gerektiği düşünölen “işkence ve insanlık dışı veya alçaltıcı muamelenin ve cezaların yasaklanması”, “köleliğin ve zorla çalıştırmanın yasaklanması” maddelerini içermektedir.

Şart yine “Özgürlük” başlığı altında (madde 6- 19) mühim ve kökleşik olarak nitelendirilebilecek özgürlükleri de belirlemiştir. Bunlar; herkesin yaşadığı sürece sahip olması gereken “özgürlük ve güvenlik hakkı”, “özel hayata ve aile hayatına saygı” “kişisel verilerin korunması”, “evlenme ve aile kurma hakkı”, “düşünce, vicdan ve din özgürlüğü”, bireylerin ifade özgürlüğünü, medyanın bağımsızlığını hedefleyen ve çoğulculuğu gözeten “ifade ve bilgilenme özgürlüğü”, sivil, siyasi ve sendikal hususlarda ve her düzeyde barışçıl biçimde gerçekleştirilebilecek olan “toplama ve dernek kurma özgürlüğü”, bilimsel araştırma ve sanata sınır koyulamayacağını ifade eden “bilim ve sanat özgürlüğü”, yine herkesin eşit şartlarda ve bedeli olmadan yararlanması gerektiği düşünölen “eğitim hakkı”, bireylerin özgürce seçtiği mesleği yapabilmesini ve çalışma hakkını gösteren “meslek serbestisi ve çalışma hakkı”, birlik hukuku ve ölkelerin iç hukukuna uygun şekilde sağlanan “teşebbüs serbestisi” bireylerin mallarını sahiplenme, kullanma, karar verici pozisyonunda olma ve miras bırakma hakkını vurgulayan “mülkiyet hakkı”dır. Ayrıca sığınmacıların durumu ile ilgili Cenevre Sözleşmesi (1951) ve 1967 yılı Protokol kuralları göz önünde tutularak ve AT’yi inşa eden Antlaşma’ya yakışır bir şekilde güvenceli hale gelmesi gerektiğini gösteren “iltica hakkı” ve toplu sürgünün ve kötü muamelenin yasaklanmasını öngören “ölkeden çıkarma, sürgün veya iade durumlarında korunma” maddesi de bu başlık altında yer bulmaktadır.

Üçüncü bölüm olan “Eşitlik” başlığı altında (madde 20- 26) “kanun önünde eşitlik”, her türlü ayrımcılığa karşıt olmayı ifade eden “ayrımcılık yapmama” maddeleri görölmektedir. Yine bu bölümde “kültür, din ve dil çeşitliliği”, istihdam edilme, çalışma ve ücret politikalarını dahil ederek her konuda “ kadın ve erkek arasındaki eşitlik” , çocukların menfaatini dikkate alan “çocuk hakları”, yaşlıların özgürce yaşamını idame ettirebilmesini ifade eden “yaşlıların hakları” ve engellilerin bağımsızlığını ve topluma entegre olmasını hedefleyen “engelli kişilerin topluma kazandırılması” maddeleri gözlemlenmektedir.

Bu metinde önemli bir kategoriye “Vatandaşlık hakları” (madde 39- 46) oluşturmakta olduğu düşünülebilir. Siyasi hakların görüldüğü bu başlıkta “AP seçimlerinde oy verme ve aday olma hakkı”, “yerel seçimlerde aday olma ve oy kullanma hakları” öngörülmektedir. Bunlarla birlikte bu bölümde “iyi idare hakkı”, “belgelere erişim hakkı”, “dolaşım ve ikamet özgürlüğü”, “kamu denetçisine başvurma hakkı”, “dilekçe hakkı” ve “diplomatik ve konsolosluk koruması” haklarının teminatlı hale getirildiği görülmektedir.

Yine bu hakları “Adalet” başlığı altında (madde 47- 50); “etkili bir kanun yoluna başvuru ve adil yargılanma hakkı”, “masumiyet karinesi ve savunma hakkı”, “cezaı gerektiren suçların ve cezaların orantılı olması ve yasada tanımlanması ilkeleri” “cezaı gerektiren aynı suçtan iki kere yargılanmama veya cezalandırılmama hakkı” diğer destekleyici nitelikteki haklar takip etmektedir⁴⁶ (EUR- lex, 2019; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2019)

Bugün Temel Haklar Şartı; diğer uluslararası insan hakları belgeleri ile kıyaslandığında, yasa yapımı alanındaki en güncel gelişmeleri göz önünde bulundurarak günümüze en yakın tarihte hazırlanmış bir metin olmasından ötürü en modern temel haklar listesi ünvanını alabilir (Metin, 2002: 51).

Hemen ifade edilmelidir ki; Temel Haklar Şartı, Lizbon Antlaşması kapsamında Avrupa’da gelişen birlik hukukunun önemli belgelerinden biri olarak gösterilebilir. Dolayısıyla AB çatısı altında yer almak isteyen herhangi bir Avrupa ülkesinin üzerinde durulan bu temel hakları benimsemesi gerektiği ifade edilebilir. Temel haklar şartında yer alan haklara uymayan ve önemli ölçüde ihlaller gerçekleştiren üye ülkelerin yaptırım ile karşılanacakları şeklindeki hükümlerin varlığı, temel hakların AB kapsamındaki değerini gösterdiği ileri sürülebilir (Deniz, 2011: 50).

⁴⁶ Temel haklar şartı tam metni için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN>

1.6.4. Kopenhag Kriterleri

AB'nin ekonomik çıkarlar düzeyinde bir birlik olmasının yanı sıra siyasi birlikteliği de içermekte olduğu söylenebilir. Temel Haklar Şartı'ndan da anlaşılacağı üzere bu entegrasyon sürecinde ortak ekonomi (pazar) oluşturulması dışında ortak insan hakları anlayışı ve demokrasi fikri de yer bulmuştur. Söz konusu anlayışın AB'ye aday olan ülkelerin uyması gereken katılım kriterlerinde görülebileceği ileri sürülebilir⁴⁷ (İnceoğlu, 2002: 1).

“AB şartlılığı” denildiğinde, ilk olarak Birliğe dahil olmak isteyen ülkelerin “Avrupalı” olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca konumuz ile de bağlantılı olan diğer bir husus Birliğe dahil olmak isteyen ülkelerin yönetim sistemlerinin “demokrasiye” ve “demokratik esaslara” bağlı olmasını ifade etmektedir. Belirtilen bu demokrasi hususunun alt yapısının, AP tarafından hazırlanan ve kabul edilen Birkelbach Raporu (1962) ile kurulduğunu ifade etmek mümkündür.⁴⁸ Rapor ilk kez; demokratik yapıyı ve temel hak ve hürriyetlere saygıyı benimsemiş olan ülkelerin AB'ye katılabileceğini belirtmektedir. Bahsedilen şartın sistemli ve düzenli bir biçimde uygulanarak teftiş edilebilen bir düzenek şekline gelebilmesi 1990lı yıllar itibariyle gözlemlenebilir (Usul, 2008: 107).

1993'de Kopenhag'da AK tarafından tanımlanan “Kopenhag Kriterleri” birliğe girmek isteyen ülkelerin sahip olması gereken özellikleri ve uygulaması gereken koşulları üç başlık altında açıklamaktadır. Bu başlıklardan ilki “demokrasiyi”, “hukukun üstünlüğünü”, “insan haklarını” ve “azınlıklara saygıyı ve korumayı” güvenceli hale getiren kurumların istikrarlı bir biçimde bir ülkede varolması gerektiğini ifade eden siyasi kriterlerdir (European Commission, 2019a).

⁴⁷ Hemen ifade edilmelidir ki; AB'nin birliğine dahil ettiği “demokrasi” hususunda problemleri olan ülkeler vardır. Böylesi bir durum tepki çekerek, AB için önemli kıstaslardan olan “insan hakları”, “demokrasi” ve “temel hak ve özgürlükler” gibi başlıkların üzerinde durulduğunu söylemek mümkündür (Usul, 2008: 107).

⁴⁸ Bahsi geçen dönemde AB “şartlılık mekanizmasının” tam manasıyla kurulduğunu söylemek doğru olmayabilir. Bunun yanı sıra yine o dönemde, Birlik içinde demokratik bir sistemde olması gereken nitelikler konusunda da tam anlamıyla bir uzlaşma olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir (Usul, 2008: 107).

AB'ye katılmak isteyen ülkeler siyasi kriterler olarak belirtilen hususları kabul etmenin yanı sıra uygulama olarak bunları hayata geçirmeleri gerekmektedir. Aday olan bir ülkede demokrasinin güçlendirilmesi amacıyla, var olan kamu otoritelerinin ve demokratik kurumların istikrarlı biçimde işleyişini teminatlı hale getirmeleri istenmektedir. Bu kriterlerde dikkat çeken önemli hususlar “insan haklarına saygı⁴⁹”, “azınlıkların korunması ve toplum ile bütünleştirilmesi⁵⁰”, “medyanın bağımsız olması” ve “ifade ve örgütlenme özgürlüğü” nün garantili biçimde korunmasıdır (İnceoğlu, 2002: 3-4).

İkinci başlık ise AB'ye aday olan ülkenin düzgün işleyen bir pazar ekonomisine sahip olmasını, birlik içinde piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesini ve rekabet edebilmesinin anlatan “ekonomik kriterler” dir (European Commission, 2019b).

Son olarak Birliğe dahil olacak olan ülkenin üyeliğin getirmiş olduğu yükümlülükleri etkili bir şekilde uygulayabileceği “idari ve kurumsal kapasite” yi vurgulayan “topluluk müktesebatının kabulü” başlığıdır⁵¹ (European Commission, 2019a).

AB'ye üye olma aşaması boyunca Komisyon, aday olan ülkelerin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirme açısından sergilediği hareketleri sürekli olarak takip etmekte ve İlerleme Raporu adı altında derlemektedir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2019). İlerleme Raporları incelendiğinde 2000 li yıllara yaklaştıkça, birliğe aday olan ülkelerin demokratik yönetim sisteminde ve “demokrasi” nin tanımlanmasında kullanılan “özgür ve dürüst seçimler” ve düzenlemeler yanı sıra “idari kapasite” nin daha iyi bir hale getirilmesi birçok yeni konunun da (azınlıkların konumu ile ilgili düzenlemeler, kadınlara tanınan haklar ve eşitlikler, değişen sosyal ve ekonomik haklar, yolsuzluk problemleri) katıldığı gözlemlenebilir. Birliğin demokrasi algılamasının değişikliğe

⁴⁹ AB'ye üye olabilmenin “ön şartı” olarak kabul edilmektedir. AK, vatandaşların temel haklarını, AİHS ve AİHM'de dava açabilmesini protokolde korumakta olduğu görülmektedir (İnceoğlu, 2002: 4).

⁵⁰ Azınlıklar hususunda belirtilmelidir ki; azınlık durumunda olan insanların korunması çok fazla belgede yer almaktadır. AK'nin bu durumla ilgili bir çok metni kabul ettiği görülmektedir (İnceoğlu, 2002: 4).

⁵¹ Kopenhag kriterleri için detaylı bilgi için bkz. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_93_3

uğradığı, daha önce belirtilen demokrasi ilke ve niteliklerini aday ülkelerde görmek istediği ileri sürülebilir⁵² (Usul, 2008: 111-112).

Burada bahsedilen uluslararası belgelerden hareketle bazı yorumlar yapmak gerekirse; öncelikle AIHS'nin insan haklarını uluslararası seviyede teminatlı bir şekle getirdiğinden bahsetmek gerekir. Belirli bir coğrafyada oluşturulan bu koruma sistemi, insan hakları hususunun devletlerin kendi içişleri olarak algılamasından öte bir anlayış getirdiği düşünülebilir. Her hangi bir üye ülke içerisinde gerçekleşen insan hakkı ihlali durumunun (AIHM gibi bir yargı mekanizması ile) ulus üstü bir boyutta değerlendirilmesine olanak tanımış olması da bu alanda çok önemli bir gelişme ve yaptırım gücü olarak kabul edilebilir.

Özetle; AIHS'nin benimsemiş olduğu değerlerin 1950'den bu yana gelişmesi ve bu hakları uluslararası seviyede teminatlı hale getirmesi, Venedik Komisyonu'nun demokrasi anlayışı ve ülkelere demokratik bir rejimin tam anlamıyla kurulabilmesi için tavsiyeleri, en güncel hak kataloğu olarak kabul edilen Temel Haklar Şartı'nın AB ülkeleri üzerindeki bağlayıcılığı ve son olarak AB'nin değişen ve dönüşen demokrasi anlayışı ile aday ülkelerden beklentilerini özetlediği Kopenhag Kriterleri gibi uluslararası belgelerden yola çıkarak demokrasi ve demokratikleşme kavramlarının manasının ve gerekliliklerinin geçmişten günümüze daha nitelikli hale geldiği iddia edilebilir. Ama burada daha da önemli olan bunların iç hukuka yansıyan Anayasa ve yasalara etki eden bir nitelikte olmalarıdır.

Avrupa coğrafyasında; demokratik bir rejimin sahip olduğu özelliklerin kâğıt üstünde veya sözde kalmayıp hayata geçirilmesini, bu yönde istikrarlı bir kurumsallaşmanın önerilmekte, anayasa ve yasalar aracılığıyla bu değerlerin siyasal sisteme işlenmesi hedeflenmektedir. Dikkate alınan uluslararası belgeler ışığında, hem AK'nin hem de AB'nin zaman içinde demokrasi standartlarını yükseltme politikasına geçtikleri, demokrasi ilke ve niteliklerini önemli değerler olarak ortaya koydukları ve hukuk aracılığıyla uygulamaya geçirdikleri söylenebilir. Hemen ifade edilmelidir ki; geçmişten günümüze değişen demokrasi kavramı ve demokratikleşmenin gerekleri tecrübesinden

⁵² Ali Resul Usul AB'nin demokrasi hususunda yaşadığı bu değişimleri “özcü demokrasi anlayışına” yaklaşması şeklinde ifade etmektedir (Usul, 2008).

hareketle, bu kavram ve uygulamaların gelecekte normatif anlamına daha da yaklaşacak biçimde evrim geçireceği düşünülebilir.

Artık küreselleşme dünyada uluslararası toplumun başlıca aktörleri olan devletlerin bir saygınlık ve meşruiyet ölçüsü olarak da görülen “demokratik” etiketini sağlayabilmek adına kabul edip uygulamak durumunda olduğu bazı gereklilikler hususunda kayda değer bir uzlaşma olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda günümüzde uluslararası boyuttaki kuruluşların birçoğu demokratik yönetim için gerekli görülen şartlarının yerine getirilip getirilmediğini gözlemlemektedir. Devletlerin bir kısmının da dış politikalarını biçimlendirirken bu durumun etkisinde kaldığı iddia edilebilir (Schmitter, 1999: 3).

Burada bahsedilen temel belgelerden hareketle demokrasinin Avrupa’da ulaşılan ilke ve niteliklerine değinilmesi gerekirse; “eşitlik” ve “özgürlük” ilkesinin her geçen gün daha da anlam kazandığı ve uygulamalarda geliştirildiği, sınırlı devlet algısının özellikle temel hak ve özgürlüklerin gelişimi ile iktidarın yetki ve görev süresi sınırlamaları bağlamında artan oranla yerleştiği ifade edilebilir. Demokrasinin en önemli niteliklerinden seçimlerin dürüst ve düzenli bir biçimde yapılması yanı sıra siyasi temsili halkın doğrudan katılımını sağlayacak biçimde güçlendirme isteği ve bu durumun halk egemenliğine fayda sağlayacağı anlayışı çalışmanın konusu gereği vurgulanabilir hususlardır.

İncelenen uluslararası belgelerin ortak şekilde üzerinde durduğu ve günümüzde daha da anlam kazanan “insan hakları”nın uluslararası bir boyut kazanması ülkelerin kendi içlerinde anayasaları ile düzenlemekte olduğu “temel hak ve özgürlükler” bağlamında yapacağı düzenlemeleri beraberinde getirmektedir. İlaveten, demokrasi için vazgeçilmez bir nitelik olan “temel hak ve özgürlüklerin” sürekli bir gelişme içerisinde olduğunu söylemek de mümkündür.

BÖLÜM 2: TÜRKİYE’NİN DEMOKRASİ VE ANAYASACILIK TECRÜBESİ (1876-1982)

Batı dünyasında yaşanan devrime benzer şekilde Osmanlı İmparatorluğu’nda da 19. yüzyılda anayasacılık hareketleri ve demokrasi doğrultusunda adımlar atılmıştır. Akabinde ulusal bir devletin kurulmasıyla birlikte anayasacılık ve milli egemenlik doğrultusunda tecrübe birikimi devam etmiş; özellikle 1950 sonrasında demokrasinin ilke ve niteliklerinde kayda değer gelişmeler sağlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde kullanmış olunan bilgilerin bu bölümde Türkiye açısından somutlaştırılmaya çalışılacağı söylenebilir. Bu kapsamda Türkiye’deki demokratik gelişim ve anayasacılık Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olarak bölümlendirilerek incelenecektir.

Türkiye yaklaşık olarak 1808 sened-i ittifaktan bu yana demokrasinin temel ilke ve nitelikleri doğrultusunda hukuki ve siyasi gelişmelere sahne olan bir ülkedir. 19. yüzyılda batı kampında yer alma kararı ve ardından 20. yüzyılın ikinci yarısında yine batı bloğu ile birlikte hareket etme Türkiye’de siyasal sistemin unsurları arasında demokratik ilke ve niteliklerinde en azından bir ideal olarak yer almasında etkili olmuştur. Nitekim bu durum Cumhuriyet dönemindeki anayasalara da yansımıştır. Sözgelimi 1961 ve 1982 Anayasalarında demokrasi ilkesini ön plana çıkararak “demokratik devlet” olgusuna yer verildiği ifade edilebilir. Bununla birlikte Türkiye’nin işbirliği içerisinde olduğu uluslararası kuruluşların bu konudaki içtihatları da sistem gereği önemli kabul edilebilir. Dolayısıyla 1982 Anayasasının demokrasinin zeminini eşitlik ve özgürlükleri koruma, milli egemenliği sağlama gibi olgularla sınırlı devletin temelini oluşturması gerektiğinden bahsedilebilir. Nitekim başta 1982 Anayasası olmak üzere ve tarihsel süreçte de önceki Anayasaları analiz edilirken, anayasa aracılığıyla demokrasinin temel ilke ve niteliklerini ne şekilde tesis edildiğini görmek tez açısından önemli bir husustur

1982 Anayasasının demokratik evriminin analizinden önce bu konuda ülkede oluşan birikimin, anayasacılık ve demokrasi noktasındaki artı ve eksilerin ortaya konulması önemlidir. Yine ülkemizde demokrasinin ana unsurlarının siyasal sisteme ne şekilde

eklendiği, demokrasinin kurumsallaşma evriminin anayasaların etkisi bu şekilde bir analiz ile somutlaştırılabilir.

Çalışmanın konusu gereği 1808 yılından itibaren incelenecek olan anayasal belgeler ve anayasaların arka planından (tarihsel serüveninden) ziyade (oluşum sebepleri, doğru veya yanlışlığı ve dış güç etkileri ve yorumları) ziyade demokrasinin gereklilikleri açısından dönemsel bazda değerlendirme yapılmaya gayret edilecektir. Kısacası; bu bölümde tarihsel anlatımlardan ziyade incelenen belgelerde demokratik boyutun ve demokrasi ile ilgili sonuçların önemseneceği ifade edilebilir.

2.1. Osmanlı Dönemi

Türkiye’deki ilk anayasa 1876 Kanun-i Esasi olarak kabul edilir. Ancak öncesinde demokratik anlam içeren çok önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu sebeple Osmanlı Dönemi’ndeki anayasal ve demokrasi tecrübesini anayasacılık hareketlerinden itibaren ele almakta fayda vardır. 1808 tarihli Sened-i İttifak ile başlayan Osmanlı İmparatorluğu’ndaki anayasacılık hareketlerinin 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı ile gelişip devam ettiği kabul edilebilir (Gözler, 2009: 161).

2.1.1. Sened-i İttifak

“Osmanlı modernleşmesinin başlangıcının sembolik ismi” olarak kabul edilen III. Selim Fransız Devrimi’nin başladığı 1789 senesinde tahta geçmiştir. “Nizam-ı Cedid”⁵³ olarak bilinen geniş kapsamlı bir reform programını hareket geçirmiştir. Ancak dönemin askeri ve dini bürokrasisinin bu programa destek vermemesi neticesinde yenileşme adımları yarım kalmış bu iki sınıfın işbirliği neticesinde de III. Selim tahttan indirilmiştir (Erdoğan, 2012b: 23).

Ruşçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak istedi ancak III. Selim öldürüldü. Bu durumla birlikte Alemdar Mustafa Paşa tahta II. Mahmut'u geçirmiş ve kendisi de sadrazam olarak göreve başlamıştır. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa önderliğinde ayanlar ve devlet yetkilileri arasında yapılan görüşme neticesinde

⁵³ Nizam-ı Cedid’ in amacı, devlet sistemini modern bir hale getirme biçimiyle, hem ülke içinde hem de uluslararası toplum nezdinde güçlenen “ayan” ların karşısında devleti daha güçlü konuma taşımak olarak belirtilebilir (Erdoğan, 2012b: 23).

demokrasinin temel ilkeleriyle de alakalandırılabilir olan hükümler de içeren “Sened-i İttifak” isimli bir anayasal belge 7 Ekim 1808’de ilan edildi (Gözler, 2009:161-162).

Alemdar’ın Sened-i İttifak ile hedefinin ülke içinde merkezi bir birlik ve güç oluşturmak, sürekli çekişme yaşayan hanedan ve ayanları kontrol altına alıp, uzlaşmasını sağlayarak reform hareketlerine tekrardan başlayabilmek ve başarı gösterebilmek için bahsedilen bu gruplara bazı teminatlar vermek olduğu söylenebilir (Erdoğan, 2012b: 24). Bu belge ile ayanlar geleneksel imtiyazlarının kabul edilmesi neticesinde merkezî otoriteye bağlılığını ifade etmektedir. Bütün bunların yanı sıra sadrazamlık makamının da devlet işleri ile alakalı mesuliyeti olacağı belirtilmektedir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 17).

Sened-i İttifak ile kazanımların yalnızca merkez ve ayanlar ile sınırlı kalmadığı, geneli, yani vatandaşları da içine aldığı söylenebilir. İşte bu noktada demokrasinin temel ilke ve nitelikleri ile ilgili unsurların devreye girdiği görülmektedir. Nitekim bu belgenin getirmiş olduğu “genel kazanımlar” a göz atıldığında; belgenin şartları ile yöneticilerin keyfiliğinin yasaklanması, kişilerin temel haklarının gözetilmesi ve suç ve cezalara yasal bir boyut getirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Tanör, 2011: 46- 47). Hemen ifade edilmelidir ki; çalışmanın konusu gereği Sened-i İttifak’ın merkezi otoriteye, ayanlara ve halka sağladığı kazanımlarından yola çıkarak; demokrasinin temel ilke ve niteliklerinden eşitlik, özgürlük, temel hak ve özgürlükler ve iktidarın sınırlandırılması hususlarında basit de olsa izler görülebilir.

Sened-i İttifak’ın hukuki biçimi; iktidara sınır getiren iki taraflı bir belge olmasından ötürü “misak” niteliğini taşımakta olduğu ileri sürülebilir. Bu sebeple 1215 yılında İngiltere’de yayınlanan Magna Carta’ ya benzetildiği iddia edilebilir. İçerik bakımından ise yönetimin sınırlandırılmasına ilişkin bir anayasal belge olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumdan hareketle bu belge ile Türk-Osmanlı tarihinde bir ilk gerçekleşerek iktidarın (yönetimin) belirli sınırlar içinde olabileceği fikrinin oluştuğu; hukuk devleti olgusu ile ilgili bir adım atıldığı iddia edilebilir (Gözler, 2009: 162-163; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 17).

Bu anayasal belgenin uygulamada sorun yaşadığı hatta uygulama imkânı bulmadığı söylenebilir. Padişah II. Mahmud’un otoriter bir biçimde gerçekleştirdiği modernleşme

dönemi yaşanmıştır (Tanör, 2011: 49; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 17). Ancak bu fermanın mülkiyet hakkı, miras hakkı ve sınırlı devlet gibi alanlarda gündeme getirdiği hükümler ülkede işler kötüye gittikçe daima gündeme taşınmıştır. Bu haliyle 1839 Tanzimat Fermanı'nın zeminini oluşturduğu söylenebilir.

2.1.2. Tanzimat Fermanı

Padişah II. Mahmut'un 1839 senesinde hayata gözlerini yumması sebebiyle tahta oğlu Abdülmecit oturmuştur. Modernleştirici ve aynı zamanda demokrasinin temel ilkeleri kapsamında değerlendirilebilecek reformların bu dönemde de devam ettiği söylenebilir. Devlet sistemini temelinden değiştirmeye yönelik önemli düzenlemelerin yapıldığı düşünüldüğünden Osmanlı siyasi tarihinde bu yıllar (1839-1871) Tanzimat Dönemi olarak adlandırılmaktadır (Erdoğan, 2012b: 27-28).

Abdülmecit başa geçtikten sonra devletin temel ilkelerini baştan ve farklı şekilde tanzim edecek olan Tanzimat Fermanı' nı⁵⁴ yayınlamıştır (3 Kasım 1839). Tanzimat Fermanı anayasal belge olarak kabul edilebilir. Bir Ferman olarak tek taraflı bir hukuki belge niteliğindedir (Gözler, 2009: 163-164). Hemen ifade edilmelidir ki, Osmanlı yönetim geleneğinde ilk kez bir sultanın kendi isteği ile kendi gücüne (iktidar ve yetki) sınırlama getirdiği Tanzimat Fermanı ile gözlemlenmektedir. Bu sınırlamanın içeriğinin kişinin temel hakları ve “yargı ilkeleri” alanında yoğunlaştığını söylemek mümkündür (Tanör, 2011: 91).

Bu açıklamalardan hareketle bu fermanla devlet iktidarının uygulanması ve sınırlarının çizilmesi açısından çok fazla prensip belirlendiği, birçok temel hakkın tanındığı, hatta bu hususta bir liste ortaya koyulduğu ifade edilebilir. Bu nedenle bu fermanı “Türklerin ilk temel haklar beyannamesi olarak” nitelendirmek mümkündür (Gözler, 2009: 163). Bazı temel hakların teminat altına alındığı listede en başta “kişi dokunulmazlığı ve güvenliği” ifade edilmektedir. Bu maddenin içeriğinde yargılama ve cezalandırma konusunda adil olmayı gerektiren bazı güvenceler veren hükümler yer almaktadır. Özellikle sultanın örfi ceza verebilme yetkisinin mahkemelere bırakılması önemli kabul

⁵⁴ Yayımlanan fermanı 1839 yılında padişahın, yabancı elçilerin ve halkın da bulunduğu ortamda Dışişleri Bakanı olan Mustafa Reşit Paşa Gülhane'de okumuştur. Bundan dolayı Tanzimat Fermanının bir diğer adı ise “Gülhane Hatt-ı Humayunu” olarak bilinmektedir (Gözler, 2009: 163).

edilebilir. Halkın ve yönetici kadrosunun⁵⁵ “can ve mal güvenliği” nin benimsenmeye çalışıldığı, askerlik hususunda “adalet ve eşitlik” arayışları listede göze çarpan hususlardır. Fermanda yer alan bu ayrıntılar ve özellikle kişi hak ve dokunulmazlıkları ile ilgili maddelere bakıldığında 1789 yılında yayınlanan “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi” nin etkisi olduğu hissedilmektedir (Tanör, 2011: 89-90).

Tanzimat Fermanı’nda halkın kamu hizmetlerine katılımı noktasında bir eşitlik getirme çabası olduğundan bahsedilebilir. Ayrıca vergilerin kişilerin ekonomik durumuna göre alınması şeklindeki düzenlemelerin yapıldığı da görülmektedir (Ortaylı, 2013: 13).

Tanzimat Fermanı ile sultanın güç ve yetkilerini kısmak istediği, bir kısmını bürokrasiye devretme isteği ve demokrasinin gereklerinden kabul edilen iktidarın sınırlandırılması hususuna katkı sağladığı düşünülebilir. Bu sınırlamaların kanunlar yolu ile yapılması keyfi uygulamalardan duyulan rahatsızlığı ifade edebilir. Bu durumdan hareketle yasalara duyulan saygı neticesinde yönetim biçiminde yasal arayışların baş gösterdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca halkın inanç farklılıklarından doğan eşitsizlik anlayışına son vermeye çalışan çabalar hem ekonomik boyutta hem de siyasi katılım anlamında yaşanan kişisel ve azınlık boyutundaki haksızlıklara karşı demokrasinin “eşitlik” ilkesini akla getirebilir. Herkesin yasalar önünde eşitliği ile birlikte temel haklar ile ilgili dönemin kendince güvence vermesi (padişah yemini) de yine demokrasinin niteliklerinden temel hak ve özgürlüklerin teminatının ufak da olsa uygulanabilirliğinin bir başlangıcı olarak ele alınabilir.

2.1.3. Islahat Fermanı

Tanzimat Fermanı Müslüman Osmanlı vatandaşlarının hak ve yükümlülüklerine yönelik olduğundan Osmanlı halkının hepsinin kanunların önünde eşit olması açısından eleştirilere uğramıştır. Bu durumu en çok gündeme taşıyan ülke olarak Osmanlı Devleti’nde sayıca fazla nüfusa sahip olan Ortodoks halkın haklarını müdafa eden Rusya gösterilebilir (Mumcu ve Küzeci, 2012: 159). Bu eleştirilere zamanla İngiltere ve

⁵⁵ Hemen ifade edilmelidir ki; bahsedilen dönemde ulema sınıfı harcindeki devlet yöneticilerini devletin kölesi olarak sayan “kul sistemi” mevcuttur. Yargılama süreci geçirmeden ceza verilebilmesi (idam kararı ve zehirlenme gibi) , mallarının müsadere edilebilmesi gibi durumlar bu sistemin getirdiklerinden kabul edilebilir (Tanör, 2011: 90).

Fransa başta olmak üzere diğer büyük devletlerin de katıldığı görülmektedir. Rusya haricindeki bu ülkeler Kırım Harbi'nde (1853-1856) Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı, bazı koşullar öne sürerek desteklemişlerdir. Bunların arasında Osmanlı vatandaşları gayrimüslimlere de temel hak ve özgürlükler alanında eşitlik getirilmesi de yer almaktadır. İşte bu durum Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinin arka planında yer alan en önemli faktör olmuştur. Bundan dolayı Islahat Fermanı'nın "dış baskı" sebebiyle ortaya koyulduğunu iddia etmek mümkündür (Kapani, 2013: 98; Gözler, 2009:164; Tanör, 2011: 95-96).

Hukuki biçim olarak Tanzimat Fermanı gibi "ferman" niteliğinde olan Islahat Fermanı'nın içerik olarak Tanzimat Fermanı'na kıyasla daha kapsamlı olduğu, Tanzimat Fermanı ile öngörülen kurumların daha da geliştirildiği hatta onu tamamlayan bir nitelikte olduğu ifade edilebilir (Tanör, 2011: 92; Kongar, 2002: 66). Bu fermanda esas amacın, Müslüman halk ile gayrimüslim halk arasında varolan farklılıkları (vergi, dinsel boyut, askere gitme, eğitim hakkı, kamuda çalışma, adil yargılanma, temsil edilme gibi) yok ederek her açıdan bir "eşitlik" sağlamak olduğu ifade edilebilir (Tanör, 2011: 96; Gözler, 2009: 165). Bu iki uyruk arasındaki eşitlik yanısıra kişi haklarının da güvenceli hale getirildiği söylenebilir. Tanzimat Fermanı ile getirilen önemli bir gelişme olarak kabul edilen "kişi dokunulmazlığı ve güvenliği" bu ferman ile de vurgulanmaktadır. Yargılamada adalet, işkencenin kabul görmemesi, mahkeme duruşmalarının açık yapılması, eğitimde özgürlük gibi önemli hususlar yanı sıra ekonomik, idari ve yargısal alanlarda da birçok iyileştirme getirecek önlemler Islahat Fermanı'nın kazandırdıklarından kabul edilebilir (Kapani, 2013: 100). Ayrıca bahsi geçen dönem Avrupa'da benimsenen temel hak ve özgürlüklerinin neredeyse tamamının Osmanlı İmparatorluğu'nda da Islahat Fermanı ile yürürlüğe sokulduğu iddia edilebilir (Gözler, 2009: 165).

Anlaşılabileceği üzere Islahat Fermanı ile demokrasinin "eşitlik" ve "özgürlük" ilkelerine daha da yaklaşılmıştır. Ayrıca iktidarın sınırlandırılması ve temel hak ve özgürlüklerin teminatı hususu dönemin gerçekleri ışığında pekiştirilmiş olduğu düşünülebilir. Müslüman olmayan halka verilen temsil hakkı ile siyasal haklar ile ilgili olumlu bir ivme olarak nitelendirilebilir.

Hem Tanzimat hem de Islahat Fermanı'nın Osmanlı Devleti anayasal gelişiminde önemli bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Zira dikkat edilirse hem sınırlı devlet hem de temel hak ve özgürlükler alanında önemli adımlar bu belgelerle atılmıştır. Geleneksel mutlakiyete dayalı otokratik yönetim biçiminden gerçek manadaki ilk ayrılığın bu anayasal belgeler sayesinde yaşandığı kabul edilebilir. Ayrıca “Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası” olarak kabul gören Kanun-i Esasi'nin toplumsal ve hukuki alt yapısını öncesinde varolan bu anayasal belgelerin hazırladığını söylemek yanlış olmayacaktır (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 18).

2.1.4. 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi) ve 1909 Anayasa Değişiklikleri

Osmanlı döneminde demokrasi ve anayasacılığa ilişkin asıl tecrübe birikimini 1876 Anayasasının ve bu Anayasada yapılan 1909 değişikliklerinin ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

1876 Anayasası'nın genel nitelikleri şu şekilde ifade edilebilir. Padişah II. Abdülhamid tarafından ilan edilen bu anayasa halkı temsil eden bir kurucu meclis aracılığından ziyade padişahın belirlediği bir “kurul” aracılığıyla hazır hale getirilmiştir. Dolayısıyla bu anayasada “halkın” “biçimsel” manada tesirinin olmadığı ileri sürülebilir. Devrin şartları göz önüne alındığında bu da son derece normaldir. Anayasanın “reformcular” ve padişahın destek verdiği “muhafazakârlar” ın uzlaşısını gösterdiği iddia edilebilir (Coşgun, 2008: 98; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 18). Anlaşılabileceği üzere 1876 Anayasası sultanın tek yanlı iradesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla demokratik olmayan anayasa yapma yöntemlerinden bir tanesi olan “ferman” metoduna örnek bir anayasa olarak gösterilebilir (Gülsoy, 2012: 11). Ayrıca bu anayasanın, “normlar hiyerarşisinde” kanunların üzerinde bulunduğu ve kanunlara kıyasla daha güçlülükle değiştirilebildiği ifade edilebilir. Böylece “yazılı ve katı bir anayasa” olarak nitelendirmek mümkündür (Gözler, 2009: 166).

Bu anayasanın demokrasi açısından taşıdığı önem ve getirdiği birikim noktasında ise şu tespitlerde bulunmak mümkündür. Türklerin ilk anayasası olarak kabul edilen 1876 Anayasası'nın ilk defa iktidarın (padişahın) mutlak görülen gücüne sınır getirebilecek bazı “anayasal mekanizmalar” kurması üzerinde odaklanılabilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 18).

Bu anayasa ile hükümet (Heyet-i Vükela) ve devlet başkanından (padişah) meydana gelen “ikili bir yürütme” kurulmuştur. Sadrazam ve bakanları atama yetkisinin yürütmenin başında bulunan padişaha ait olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra sistemde yaşanabilecek herhangi bir tıkanmaya karşı padişah parlamentoyu feshetme hakkına da sahiptir (Şahin, 2014b: 48).

Anayasanın en önemli yeniliği olarak kısmen halk tarafından seçilen bir yasama organını düzenlemesinden bahsedilebilir. Yani bu anayasa sayesinde Türkiye’nin “parlamento kurumu” (yasama) ile ilk defa karşı karşıya gelmiş olduğunu söylemek mümkündür (Şahin, 2014b: 48). “Meclis-i Umumi” denilen Osmanlı yasama organı “Heyet-i Mebusan” ve “Heyet-i Ayan” olmak üzere iki meclisten oluşturulmuştur. Heyet-i Ayan meclisinin üyeleri padişahça atanmaktadır. Heyet-i Mebusan üyeleri ise halkın etkin olduğu iki dereceli seçim ile seçilerek meydana getirilmiştir⁵⁶ (Atar, 2019: 41). Parlamantonun, kanunların yapılması ve yürütmenin denetlenmesi hususlarında bazı yetkileri var olsa da bu hususlarda “nihai yetki” nin yine padişaha ait olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte padişah, anayasal sistemin esas kişisi olmaya devam etse de kendi başına kanun yapamamakta ve anayasayı değiştirememektedir. Anlaşılacağı üzere yasama ve yürütme arasında belli oranda denge kurulmaya çalışıldığı söylenebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 18). Tüm bu ifade edilenler hem demokrasinin temsil ve seçim (halk egemenliği) niteliği hem de demokrasinin bir diğer özelliği olan sınırlı devlet ilkeleri açısından önem arz etmektedir.

1876 Anayasası’nın yargılama faaliyetleri konusunda birçok teminat getirdiğinden de bahsetmekte yarar vardır. Sözgelimi yargı organı kapsamında padişahın boyundurluluğunu kaldırarak “bağımsız mahkemelere” doğru adım atılması son derece önemlidir (Atar, 2019: 41). Bu durumdan hareketle yargı bağımsızlığı hususunda çaba sarfederek demokratik bir adım atıldığı ifade edilebilir.

Bu anayasa ile çok fazla temel hak ve özgürlük de benimsenmiştir. Kişi özgürlüğü ve güvenliği, “ibadet” etme, eğitim alma, “hak arama”, belirlenen birçok alanda iş kurma, “basın” özgürlüğü yer almaktadır. Ayrıca “dilekçe”, “mülkiyet”, “vatandaşlık”, kamuda

⁵⁶ Heyet-i Mebusan Meclisi “iki dereceli seçimler” in 4 yılda bir gerçekleştirilerek ve “gizli oy ilkesi” ile Osmanlı halkından her elli bin erkek nüfusa karşılık gelen bir mebus seçilmesi ile kurulmaktadır. Seçimlerde “basit çoğunluk” anlayışı hakimdir (Gözler, 2009: 167).

Çalışma hakları gözetilmiştir. Ek olarak; “Eşitlik”, ekonomik duruma göre vergilendirme, “tabii hakim”, “vergilerin kanuniliği” ilkeleri de önemli adledilebilir. Yine “konut dokunulmazlığı”, “müsadere etme” ve “işkence” yasağı gibi maddeler de bu kapsamda değerlendirilmiştir (Atar, 2019: 41).

Temel hak ve özgürlükler ile ilgili kabul edilen maddelerin birçoğunun tekrarlanan konular olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca eşitlik ve özgürlükler hususunda genel bir tutum takınılmış ve Müslüman olmayan halka da zen gösterilmiştir (Türkkan, 2013: 207).

Bu anayasanın padişahı “sorumuz”/ “gayrimesul” ve “kutsal” olarak nitelendirmesi demokratik bir mekanizmanın işleyebilmesi açısından engel olarak görülebilir. Sözgelimi dönemin şartlarına göre seçimle iş başına gelen mebusların çalışmalarına, padişah tarafından direk atanarak göreve getirilen siyasilere mani olabilmesi bu duruma örnek teşkil edebilir. rnekten hareketle bahsedilen biçimde işleyen bir sistemin arzu edilen şekilde iktidarı sınırlandırdığını söylemek mümkün olmayabilir (Kapani, 2013:103; Türkkan, 2013: 207). şekil itibari ile 1876 Anayasası “mutlak monarşi” nin sonu olarak kabul edilebilir. Ancak bu anayasa ile padişahın geleneksel kabul edilebilecek üstün ve imtiyazlı gücünün srekliiliği kabul edilip meşru hale getirildiği de ileri sürülebilir. Gayrimesul ve kutsal olan padişah bir anayasa ile sistemin merkezinde yer almaya devam etmektedir (Tanör, 2011: 143,144). Dolayısıyla bu anayasa ile “parlamenter meşruteli monarşi” nin tam manasıyla kurulamadığını ifade etmek mümkündür (Gözler, 2009: 169).

Özetle; bu anayasa ile demokrasinin “eşitlik” ve “zgrlk” ilkeleri için önemli adımlar atılmaya gayret edildiği ifade edilebilir. Anayasanın iktidarın sınırlandırılması hususundaki çabanın ve kurduğu mekanizmaları demokrasinin nitelikleri açısından olumlu değerlendirmek mümkündür. Yasama, yürütme ve yargı organlarının kurulması modern anayasa sistemine uygun biçimde olduğunu gösterebilir. Hemen ifade edilmelidir ki; anayasanın padişahlık makamını kutsal ve gayrimesul biçiminde nitelendirilmesi ve bu durumu destekleyen başka maddelerin de bulunması sınırlı iktidar konusunda arzu edildiği ölçüde başarı sağlanamadığını söylemek mümkündür. Ayrıca padişahın yönetim sisteminini merkezinde yer alması yine kuvvetler ayrılığı olgusu ile ilgili olumlu değerlelendirememektedir. Fakat bu anayasa ile halkın temsilini kısmen

de olsa sağlayan bir yasama organının varlığı ve bunun oluşturulması gereği yapılan seçimler demokratikleşme adına önemli adımlardır. Bununla birlikte bu anayasanın yasama ve yürütme organları arasında bir denge kurma çabası da takdir edilebilir. Yine demokrasi adına başarılı görülebilecek başka bir husus yargı mekanizmasıdır. Yargının bağımsızlaştırılma gayreti ve yargılama süreçlerine getirilen anlayış biçimi demokrasinin nitelikleri açısından mühimdir. Temel hak ve özgürlükler hususuna değinilecek olursa, tanınan hak ve özgürlük listesinin dönemsel olarak bakıldığında yeterli olduğu düşünülebilir. Ancak tanınan bu hak ve özgürlüklerin teminatı noktasında zayıf adledilebilir.

1876 Anayasası sonrasında yaşanan gelişmelere ve 1909 değışikliklerine gelinecek olursa; II. Abdülhamit “olağanüstü durum” ile toplumun “ehliyetsizliği” gibi sebeplerle “meclisi dağıtabilme” ve “anayasayı askıya alabilme” anayasal yetkisini kullanarak 1878 yılında Heyet-i Mebusan'ı belirsiz bir süre için dağıttığı (tatil ettiği) ve anayasayı yürürlükten kadırdığı görülmektedir. Her ne kadar meşrutî yönetim anlayışı devam ediyor gibi gözükse de ülke otuz yıl gibi bir süre “mutlakiyetçi” rejim anlayışı ile idare edildiği ifade edilebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 18-19, Kapani, 2013: 104).

“Otoriter” yönetim biçimine rağmen bu dönemde de Batı'daki liberalizmin tesirinin görüldüğünü ve yayıldığını söylemek mümkündür. “Genç Türkler” denilen muhalefet hareketine katılımın arttığı söylenebilir. Makedonya'da yer alan askerlerin ayaklanma çıkarması sonucu ile padişahın 1908 yılında anayasayı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldığı söylenebilir. Böylelikle İkinci Meşrutîyet de ilan edilmiştir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 19).

İkinci Meşrutîyet'in “oluşum” şekline istinaden “yenilik” getirdiğini düşünmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nda tabandan tavana doğru bir ilk gerçekleşmiştir. Halkın çoğunluğunu (geniş bir kesimini) temsil edebilen “toplumsal hareket” yönetim sisteminde değışikliği ve anayasanın tekrardan hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca; padişahın “tek yanlı iradesi” ile 1876 yılında ilan ettiği “ferman anayasa” biçiminden, meclis tarafından yapılarak padişaha dayatma şeklinde kabulü sağlanan 1909 anayasa değışiklikleri ile “misak anayasa” biçimine geçilmiş olduğu düşünülebilir (Tanör, 2011: 216).

1909 yılındaki anayasa değişikliklerinin demokrasi açısından taşıdığı önem ve getirdiği birikim noktasında ise şu tespitlerde bulunmak mümkündür. Misak biçiminde oluşum şekliyle de ilişkili olarak, II. Meşrutiyet'in ve yapılan değişikliklerin en önemli katkısı “egemenlik hakkı” ve bu egemenliğin kullanılışıdır. Bu değişikliklerle egemenlik hakkının “monark” (hükümdar) ve “millet” arasında pay edildiği ifade edilebilir. Egemenliğin kullanılış biçimi olarak hem yasama organının hem de yürütme organının padişahın boyundurluğu altından çıktığı ve dolayısıyla demokrasiye daha da yaklaşıldığı ileri sürülebilir. Ayrıca yetkileri arttırılarak güçlendirilmiş ve “milleti” temsil eden bir “parlamento” , bu parlamentoya karşı sorumlu tutulan “bakanlar kurulu” ve hükümdarın yetki kapasitesinin azaltılarak sembolik hale getirilmesi yine 1876 anayasası ile kurulan bu önemli mekanizmaların (yargının bağımsızlığını destekleyici biçimde) işlevselliği açısından daha demokratik bir hal aldığına göstergesi olarak kabul edilebilir. Anlaşılacağı üzere yapılan değişiklikler ile 1876 anayasasının ilk halinde takdir edilen yargının bağımsızlaştırılması yanı sıra yürütme ve yasama organlarının da devlet başkanından soyutlandığı belirtilebilir. İktidarın organizasyonu açısından da güçler ayrılığı ilkesini ve parlamentarizmi hayata geçirmiş olduğunu söylemek mümkündür (Tanör, 2011: 216-217).

Bu durumdan hareketle “devletin temel organları” hususunda yapılan değişiklikler ile hükümdardan ziyade “egemenliği” ele geçiren, yürütme organının temeli olacak şekilde meşruluk elde eden yasama gücünün yönetim sisteminde ön safa geçen bir devlet organı olduğu ileri sürülebilir (Şahin, 2014b: 48-49).

II. Meşrutiyetin ilanı ile temel hak ve özgürlüklere yapılan katkılara değinilmesi gerekirse, bireylere “haberleşmenin gizliliği hakkı” ile toplanma ve dernek kurabilme özgürlüğü getirilmiş, anayasanın askıya alındığı dönemde ün kazanan “sansür”ün ve padişahın keyfi biçimde gerçekleştirebildiği “sürgün hakkının” kaldırılması örnek verilebilir (Atar, 2019: 42).

Bu noktada hemen ifade edilmelidir ki; 1909 yılında yaşanan bu değişiklikler ile yönetim sisteminin “mutlak monarşiden” uzaklaşarak bir “meşruti (sınırlı, anayasal) monarşi” hâline geldiği iddia edilebilir. Bunun yanı sıra Türk tarihinde 1909 senesinde “demokrasinin tüm anayasal kurumları” hukuki açıdan kurulduğunu söylemek mümkündür (Gözler, 2009:171-173). Nihayetinde Türk anayasal tarihinde ilk defa

gerçek manada bir anayasal sistem kurulduğunu ifade etmek mümkündür (Çetin, 2014: 91). Demokrasi açısından; yasama ve yürütme dengesinin daha iyi kurulduğu ifade edilebilir. Ayrıca güçler ayrılığı hususunda aşama kaydedildiği diğer önemli bir konudur. Bununla birlikte iktidarın sınırlandırılması olgusunun daha anlamlı bir şekilde yönetim sisteminde hayat bulmuş olduğu düşünülebilir. Bu durumun bir sonucu olarak görülebilen halk iradesinin yönetimde daha aktif bir şekilde var olabilmesi demokrasinin “millet egemenliği” ilkesi açısından önemlidir. Yasama gücünün ön planda yer alması da demokrasi anlamında artı puan olarak görülebilir. Temel hak ve özgürlükler ile ilgili ise anayasanın ilk haline (1876) oranla daha demokratik bir hal aldığı iddia edilebilir.

Yapılan değişikliklerin (1909) uygulanması hususunda demokrasi açısından hayal kırıklığı şeklinde nitelendirilebilir.⁵⁷ Kurulan sistemin çok zaman geçmeden “İttihat ve Terakki diktatörlüğü” hâline geldiği düşünülmektedir. Bahsi geçen süreçteki uygulamaların “demokratik” şekilde olduğunu ifade etmek zordur. Değişikliklerin gerçekleştirildiği dönemin akabinde Osmanlı Devleti’nin “Balkan Savaşları” ile “Birinci Dünya Savaşı” gibi zor süreçler geçirdiğini söylemek mümkündür (Gözler, 2009:171-173).

Tanör’e göre; İkinci Meşrutiyet sistemi, özgürlükler ve demokrasi uygulamasında yaşanan sıkıntılara rağmen “ulusal devlet, toplum ve egemenlik” hususlarının kurgulandığı ilk dönem olduğu için mühim bir görev üstlendiği söylenebilir. Bu durum ile birlikte; Türkiye’nin, İkinci Meşrutiyet’in sağladığı “olumlu miras” tan 1918 yılından sonra tecrübe edeceği “siyasal-anayasal gelişmelerinde” fayda sağlayacağı belirtilebilir (2011: 220).

2.2. Cumhuriyet Dönemi

Yeni bir ulus devletin inşa edildiği bu dönemde, devletin önde gelenlerinin hürriyetçilik fikrinin kaynağının dışarıdan Fransız Devrimi’nin etkisi ile şekillenen Tanzimat

⁵⁷ Hemen ifade edilmelidir ki; 1876 Anayasası Padişah II. Abdülhamit tahttan indirildiğinin akabinde 1909, 1912, 1914 ve 1916 senelerinde sekiz kez değişikliğe uğramıştır. Bunların arasında yapılan “en kapsamlı” değişiklik 1909’da gerçekleşmiştir. Bu değişiklikte getirilen olumlu maddelerin sonrasında gerçekleştirilen diğer değişikliklerle birlikte gerileme yaşadığını söylemek mümkündür (Mumcu ve Küzeci, 2012: 174).

Dönemi'ne dayandığını söylemek mümkündür. Şüphesiz Osmanlı döneminde yaşanan demokrasi ve anayasacılık tecrübelerinin Cumhuriyet döneminde yaşanacak olan demokrasi ve anayasal gelişmelerine ışık tuttuğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte günümüzde Türkiye'de varolan demokrasi anlayışının temelini oluşturacak Cumhuriyet Dönemi anayasal gelişmeleri 1921, 1924 ve 1961 Anayasası başlıkları altında kısaca anlatılmaya çalışılacaktır.

2.2.1. 1921 Anayasası

1921 Anayasasının⁵⁸ genel nitelikleri şu şekilde ifade edilebilir: Türk anayasa tecrübesi açısından Millî Kurtuluş dönemi anayasal yeniliklerin bolca yaşandığı dönem olarak tanımlanabilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 19).

Mondros Mütakeresi sonrasında işgal hareketlerinin başlaması ile Anadolu coğrafyasında “Müdafaa-i Hukuk” faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Erzurum ve Sivas Kongreleri ile birlikte ulusal direnişin önemli bir ivme kazandığı ifade edilebilir. Müdafaa-i Hukukçuların Meclis-i Mebusan seçimleri sonucunda meclisin çoğunluğunu ele geçirmeleri ile ülkenin sınırlarını koruyan ve bölünmezliğini anlatan Misak-ı Milli ilan edilmiştir (Atar, 2019: 42).

Yine bu dönemde milliyetçi tutum sergileyen mebusların çoğunun işgalci güçler tarafından tutuklanarak ülkeden sürülmüştür. Nihayetinde İstanbul'daki Mebusan Meclisi 1920 yılında dağıtılmıştır. Bahsedilen tarihte Anadolu'daki milliyetçi hareketin öncüsü (lideri) olarak kabul edilen Mustafa Kemal, olağanüstü yetkileri bulunan bir meclisin Ankara'da kurulması adına seçim yapılacağını dile getirmiştir. Böylece yasama ve yürütme yetkilerinin ikisine de haiz olması bakımından Osmanlı meclisinden farklı olarak nitelendirilebilecek “Türkiye Büyük Millet Meclisi” (TBMM) oluşturulmuştur. Gerçek manada “ihtilalci” ve “kurucu” bir meclis olan BMM 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Yeni kurulan ve “kurucu meclis” niteliğinde olan meclis 20 Ocak 1921 tarihinde “1921 Anayasası” diğer bir adıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu (TEK) kabul etmiştir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 19-20; Erdoğan, 2012b: 68-69)

⁵⁸ Bu anayasanın resmi adının “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” şeklinde belirtildiği söylenebilir (Gözler, 2009:175).

Bu noktada; 1921 Anayasasının doğumunu hazırlayan iki önemli etkenler bağlamından bahsedilebilir. Bahsi geçenlerden ilki, Osmanlı'dan Türkiye Devleti'ne geçişi gerekli kılan “siyasal gelişmeler” iken ikincisinin 1921 Anayasasının yapılmasını sağlayan “BMM” ve onun getirdiği “rejim” olduğunu söylemek mümkündür (Tanör, 2011: 225).

1921 Anayasasının demokrasi açısından taşıdığı önem ve getirdiği birikim noktasında ise bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Sadece “23 madde”den meydana gelen kısa fakat siyasi manada çok önemli bir belge olarak sayılabilecek bu Anayasanın hazırlanması ve kabul edilmesi hususlarında “en demokratik Anayasa” olarak görülmektedir (Atar, 2019: 43). Fakat hemen belirtilmelidir ki bu dönemde 1876 Anayasası hala yürürlükte ve “iki Anayasa” ile dönem devam etmektedir (Tanör, 2011: 267). Bu Anayasanın kendisini diğer sıradan kanunlara göre daha yüksek bir mertebeye olduğunu gösterir her hangi bir hükmünün olmaması ve değişiklik yapılması hususunda herhangi bir koşula bağlamaması sebebiyle “yumuşak bir Anayasa” olduğu iddia edilebilir (Gözler, 2009: 176).

Bu Anayasada demokrasi ile ilgili en dikkat çeken husus “milli egemenlik ilkesi” olarak ifade edilebilir (Atar, 2019: 43). BMM bu ilke ile ilk defa “milletin gerçek ve tek” temsilcisi olduğunu göstermektedir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 20). Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinde “keskin bir dönüm noktası” olarak da adlandırılabilen bu husus; II. Meşrutiyet dönemi ile egemenlik anlayışının monark ve millet arasında paylaştırılması boyutundan daha da ileri gidilerek bu hakkın hükümdardan alınıp kayıtsız şartsız millete devredilmesini ifade etmektedir (Tanör, 2011: 255). Bu durumdan hareketle; bu anayasanın Türkiye Devleti'nin “ilk Anayasası” olarak kabul edilmesi ve milletin iradesine vurgu yapan “ilk Türk siyasi metni” olarak değerlendirilmesi demokrasi tecrübesine katkı sağlamaktadır (Çetin, 2014: 94).

1921 Anayasası ile yürütme ve yasama organının yetkilerinin mecliste toplandığı görülmektedir. Meclis başkanının hükümetin başı olduğu bu anayasal sistemin “ Meclis hükümeti” sistemi olduğunu söylemek mümkündür (Mumcu ve Küzeci, 2012:181).

Özetle; Bu Anayasanın temel hak ve hürriyetler ve yargı organı hususlarına ilişkin herhangi bir düzenleme yapmadığı ifade edilebilir. Bu durumun 1876 Anayasasının hala yürürlükte olmasının etkisi ile de değerlendirmek mümkündür. Demokrasi bağlamında

“millet egemenliğı” ilkesi çok mühim kabul edilebilir. Bu ilke ile birlikte Anayasanın daha önceki Anayasa (1876) ve anayasal belgelerde görülen sınırlı iktidar hususuna başka bir boyut getirdiğı ifade edilebilir. 1921 Anayasası iktidar ve hâkimiyetin kökeninde bir reform yaparak, millet ve milleti temsil eden meclisi güçlü kıldığı gözlemlenebilir. Millet artık egemenliğe ortak değil, egemenliğin sahibi konumundadır. Böylece bu Anayasayı sınırlı iktidar gayesinden ziyade ulusal bir birlik kurma gayreti ile bağdaştırılabilir. Bunun yanı sıra, demokrasinin olmazsa olmazlarından “kuvvetler ayrılığı” prensibinin aksine “meclis hükümeti” sisteminin de gerekliliğı “kuvvetler birliğı” anlayışının bu Anayasa ile vücut bulduğı iddia edilebilir. Yine demokrasinin en önemli özelliğı kabul edilen hatta demokrasi ile eşleştirilen seçimlerin dönemindeki koşullarda gerçekleştirilmeye başlanması ve kısmen seçilmiş bir meclisin varlığı yerine seçilmiş bir meclis olumlu değerlendirilebilir.

Ayrıca 1921 Anayasasında cumhuriyetçilerle saltanatçıların anlaşmasına zarar verebilme ihtimalinden ötürü bir “devlet başkanlığı” makamının olmadığı belirtilebilir. Devlet sistematığı içinde de eksiklikleri olduğu görülen bu Anayasa ile gerek millet egemenliğı vurgusu gerek ön planda tutulan meclis yapısı gerçekte monarşik bir sistemle uyum sağlamamaktadır. Dolayısıyla “Cumhuriyetçi” bir hükümet biçimi ile bağdaştırılabileceğı düşünülebilir. Çünkü 1876 Anayasasının yürürlükten kaldırılmamış olsa bile bu Anayasanın egemenliğin hükümdara ait olduğu bir sistemi kabul etmediğı anlaşılmaktadır.⁵⁹ Ayrıca meclis bir strateji olarak Yunan ordularının istilalarına karşı başarı elde edip zafer kazanana dek saltanatı kaldırmadığı söylenebilir. Böylece saltanat 30 Ekim 1922’de kaldırılmıştır.⁶⁰ Cumhuriyet⁶¹ ise 29 Ekim 1923’te ilan edilmiştir⁶² (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 20; Coşgun, 2008: 98; Gözler, 2009: 176). Yine köklü bir atılım kabul edilebilecek saltanat kaldırılırken korunan hilafet makamı, belli bir

⁵⁹ Hemen belirtilmelidir ki; bu Anayasada görülen eksiklikler ile ilgili 1923 yılında bazı değişiklikler yapılmıştır. Sözgelimi, Devlet başkanlığı makamının oluşturulduğu ve devletin biçimi, dini, dilinin belirlendiğı söylenebilir (Coşgun, 2008: 98; Atar, 2019: 44).

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz (Tanör, 2011: 277-280).

⁶¹ “Cumhuriyet dar anlamda monarşinin tersi; geniş anlamda ise demokrasinin eş anlamlısı olarak tanımlanabilir”. (Gözler, 2013: 31)

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz (Tanör, 2011:283-285).

taktik doğrultusunda yumuşatıcı gerekçe eklenerek 1924 yılında kaldırılmıştır⁶³ (Tanör, 2011: 286, 287).

2.2.2. 1924 Anayasası

“Devletin kuruluşu” ve temel hak ve özgürlükler ile ilgili düzenlemelerin eksiklikleri görülen 1921 Anayasasının savaş döneminin “acil” anayasa sorunlarına çözüm bulmaya çalışan, koşullarına uygun “kısa bir belge” olduğu ifade edebilir. Zorlu savaş koşullarının sona ermesiyle birlikte bu Anayasanın görevini tamamladığı ve artık “yeni bir anayasa” ihtiyacının doğduğunu söylemek mümkündür⁶⁴ (Atar, 2019: 44; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 20).

1924 Anayasası'nın genel özellikleri şu şekilde ifade edilebilir. “Ulus devletin ilk anayasası” olan 1924 Anayasası⁶⁵, 1923 seçimleri ile seçilen “İkinci dönem TBMM” tarafından kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu Anayasanın “kurucu meclis” ten ziyade, “tek partili” bir yasama gücünün eseri olduğu belirtilebilir⁶⁶ (Coşgun, 2008: 98; Özbudun, 2014: 4). Bununla birlikte bu anayasa, 1876 ve 1921 Anayasalarını yürürlükten kaldırarak var olan “iki Anayasalı düzen” i bitirmektedir (Tanör: 2011, 312).

1924 Anayasasının, anayasanın üstünlüğü ilkesini kabul etmesine rağmen kanunların anayasaya uygun olup olmadığını denetleyecek bir mekanizmanın olmadığı görülmektedir (Atar, 2019: 44). Yine “anayasa değişikliği” için gerekli olan “meclis üye tam sayısının üçte ikisi” nce kabul edilmesi şartından hareketle sert bir Anayasa olduğunu düşünmek mümkündür. Ayrıca bahsedilen süreçte Cumhurbaşkanı herhangi bir yetki tanınmadığı da söylenebilir (Gözler, 2009: 179).

⁶³ Hilafet makamının kaldırılmasının anayasal açıdan iki anlamından bahsedilebilir. Bunlar ulusal devlet kurulması- “uluslaşma” ve “laiklik” olarak görülebilir (Tanör, 2011: 287).

⁶⁴ Yeni bir anayasa ihtiyacı ile kastedilen diğer anayasanın eksikliklerinden kaynaklanan “devletin temel kuruluşunu” ve toplumun, kişilerin hak ve özgürlüklerini, sisteme karşı olan pozisyonunu belirleyecek bir oluşumdur (Tanör, 2011: 290).

⁶⁵ 1921 Anayasası gibi bu anayasanın da resmi adının “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” şeklinde belirtildiği söylenebilir (Gözler, 2009: 179).

⁶⁶ Hemen ifade edilmelidir ki; 1923 yılı seçimleri, Mustafa Kemal ve onu destekleyenlerin teşkilatlandırmış oldukları Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) denetim ve egemenliği tesirinde gerçekleşmiştir. 1920-1923 yılları arasında geçen dönemde Mustafa Kemal'e muhalif olan hiçbir milletvekilinin yeniden seçilmemiş olmasından ötürü yeni yasama organının neredeyse tümüyle Mustafa Kemal taraftarlarının egemenliği olduğu söylenebilir. Meclis'in temsiliyetinde sorunlar olmasına karşın anayasa tartışmalarının nispeten özgür bir ortamda gerçekleştiği iddia edilebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 20).

Bu anayasanın demokrasi açısından taşıdığı önem ve getirdiği yenilikler noktasında ise bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. 1924 Anayasasının, 1921 Anayasası'ndaki temel ilkelerin birçoğunu koruduğu söylenebilir. Bunların en başında “millî egemenlik ilkesi” gelmektedir. Hâkimiyetin millete ait olduğu düşüncesinden yola çıkarak egemenliğin kaynağı ile ilgili bir değişiklik olmadığı ileri sürülebilir. Öte yandan egemenliğin kullanılması bakımından meclisi ve “temsili sistem” anlayışını daha da güçlü kıldığı belirtilebilir (Tanör, 2011: 295-296). Sözgelimi millet adına egemenlik hakkını kullanacak olan ve milletin tek temsilcisi olarak görülen BMM'nin yasama ve yürütme yetkilerini bir araya getirdiği ifade edilebilir. Yürütme organı yine meclisin seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin ettiği “Bakanlar Kurulu” ile oluşturulmaktadır. Meclisin Bakanlar Kurulunu denetleme, görevden düşürme gibi yetkilere sahipken bakanlar kurulu ise seçime gitme amacıyla meclisi feshetme hakkına sahip değildir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 21).

Anlaşılabacağı üzere 1924 Anayasasının yürütme ve yasama kuvvetlerini biraraya getirerek Meclis'te toplamasına rağmen Meclis yürütme kuvvetini Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu yolu ile kullanabildiği söylenebilir. Böylece yürütme görevinin Meclis'e değil, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında 1924 Anayasası'nın kurduğu hükümet sisteminin hem “meclis hükümeti sistemi” hem de “parlamentar sistemi” anımsatan özellikleri bulunmaktadır (Gözler, 2009:181-182). Ancak Şahin'e göre bu Anayasa ile yürütmenin iki başlı şekilde konumlandırılması ve cumhurbaşkanlığı makamının yetkilerinin daha sınırlı hale getirilmesi “hükümet sistemindeki parlamentarizme kayışın net göstergeleri” olarak ifade edilmektedir (Şahin, 2014b: 49-50).

Yargı alanına değinilecek olursa; 1924 Anayasası bu hususta bağımsız mahkemeleri yetkili kılmıştır. Ayrıca “hakimlik teminatı” ve yargılama sürecinin açık şekilde yapılması kuralları da bu düzenlemede mevcuttur. Fakat olağanüstü mahkeme kurulması hususunda bir engel yoktur. Bununla birlikte yargı alanında yasamayı aktif ve güçlü hale getirecek bazı yetkiler olduğu ileri sürülebilir. Sözgelimi kanunların yorumlanması, tüzüklerin aykırılığının denetlenmesi gibi yetkiler yasama organına aittir. Nitekim yargı ile ilgili önemli teminatlar sağlanmış olsa da eksikliklerin bulunduğunu söylemek mümkündür (Atar, 2019: 45; Gözler, 2009: 182).

1924 Anayasası temel hak ve özgürlükler hususunu ise “tabii hak anlayışı”ndan hareketle düzenlemiştir. Bu dönemde yaşanan anayasa tecrübelerinde de tam manasıyla yer bulmayan “sosyal haklar” haricindeki hak ve özgürlüklerin 1924 Anayasasında düzenlendiği söylenebilir. Ancak hemen ifade edilmelidir ki, temel hak ve özgürlüklere meclis tarafından uygulanabilecek sınırlamaların boyutu belirsizdir (Atar: 2019, 45)

Özetle; 1924 Anayasası ile ilgili verilen bilgiler doğrultusunda demokratik bir sistem kurma çabasında olduğu ifade edilebilir. Ancak sistemde meclisin konumu gereği demokrasinin çoğulcu şekilde uygulanmasından ziyade çoğunlukçu bir yönetim anlayışı belirlediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla demokrasinin niteliklerinden kabul edilen muhalefetin iktidara gelebilmesi -azınlıkların çoğunluk olabilme- imkânının varlığı bu Anayasa ile sorgulanabilir. Bu anayasa ile 1921 Anayasasında da olduğu gibi egemenliğin kaynağında halkın olduğu fakat egemenlik hakkının kullanılması konusunda halkın siyasal hayata doğrudan katılımı önceki Anayasaya (1921) oranla azaltıldığı, temsil sistemini (parlamentoyu) ön plana çıkarttığı söylenebilir. Seçimlerin ise (dönemin şartlarında) yapılması ve seçilmiş bir parlamento algısı demokrasinin önemli bir şartının yerine getirildiğini gösterebilir. Yine yönetim sisteminde demokrasi açısından olumsuz görülebilecek kuvvetler birliği görüntüsü mevcut olduğunu da belirtmek de fayda vardır. Yargının bağımsız mahkemelere verilmesi demokrasi gereklilikleri açısından artı puan olarak değerlendirilirken bu hususta güvence eksikliklerinin ve Anayasa Mahkemesi (AYM) gibi bir oluşum yerine yasamanın etkin konumda bulunması gibi durumlar olumsuz adledilebilir. Temel hak ve özgürlükler noktasında tanınan hakların listesinin dönemi gereği yeterli görülebileceği fakat teminatlarının bulunmaması ve sınırlandırılması konusunda belirsizliğin hakim olması demokrasinin nitelikleri açısından yetersiz görülebilir.

1924 Anayasası ile öngörülen sistemde yasamanın ön planda olması seçilmişlerin ön planda olduğu anlamıyla demokratik bir hamle olarak görülebilir. Ancak siyasal hayatta yürütme ve yargıda da etkin olan bir yasamanın üstünlüğünün çoğunluğu temsil etmesi iktidarda olanların keyfi hareketlerine alan sağlayabileceğinden demokrasi açısından sakıncaları beraberinde getirebilir.

Verilen bilgiler doğrultusunda bu Anayasa ile büyük ölçüde iktidarda olanların “iyi niyetine kalmış” olan bir sistem öngörülmesi 1924-1946 yılları arasında yaşanan tek

partili dönemde demokrasi açısından olumsuz sonuçları beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu dönemde ortaya çıkan Anayasaya uyumsuz yasaların, 1924 Anayasasının “özgürlükler rejimi” ne zarar verdiği iddia edilebilir. 1946 yılından sonraki süreçte de çok partili hayata geçilmiş olmasına rağmen dönemin iktidarı ile bahsedilen demokrasi algısına aykırı durumlar daha az şekilde yaşanmaya devam edildiği belirtilebilir (Erdoğan, 2012b: 80).

2.2.3. 1961 Anayasası

Demokratik bir sistem kurmayı amaç edinen ve uygulamasının çoğunlukla “tek partili” siyasi dönemde gerçekleşen 1924 Anayasasının çoğunluktan yana olan demokrasi algısı ve “çok partili sistem” in gerektirdiği teminatlarda yetersiz kalması yeni bir anayasaya ihtiyacı doğuran sebeplerden görülebilir. Bununla birlikte yine benimsenen “çoğunlukçu” algının etkisi ile sistemde hâkimiyet sahibi olan meclisin (çoğunluğun) sınırlı hale getirilememesi, muhalefetin konumunu düzenleyecek dengelerin düzgün tesis edilmemesi, temel hak ve özgürlüklerin teminatsızlığı yeni anayasaya giden yolu açtığı ifade edilebilir. Anayasanın (1924) yargı alanında verdiği boşluk sebebiyle meclisin demokrasi ile bağdaşmayan yasaları çıkarması muhalefet ve iktidar arasında sorunlara yol açmış, muhalefetin iktidara karşı daha güçlü hale gelmesi ve iktidar parti yönetiminden hoşnut olmayan grupların birlikte hareket etmesine sebep olmuştur. Böylece askeri darbe zemini hazır hale gelmiştir. Ek olarak, bu dönemde siyasi sosyal ve ekonomi alanında gücü azalan aydın kesiminin ve üst kademedeki yer alan bürokratların darbeye etkisi önemli kabul edilebilir (Atar: 2019, 47).

27 Mayıs 1960 tarihinde genç subaylardan oluşan bir grup TBMM’yi ve hükümeti feshederek yönetimi ele geçirdi. Bütün siyasi faaliyetlerin yasaklandığı bu dönemde Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar ve Demokrat Parti (DP) milletvekilleri tutuklandı ve kurulan “Yüksek Adalet Divanı” ile yargılama sürecinden geçtiler. Olağanüstü mahkeme niteliğinde olan Yüksek Adalet Divanı tarafından çok sayıda ölüm ve ağır hapis cezası kararı verildiği söylenebilir.⁶⁷ Askerî müdahaleyi yapanlar 1924 Anayasasının bazı hükümlerini yürürlükten kaldırarak “geçiş dönemi” için oluşturulmuş

⁶⁷ Dönemin “Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu”, “Maliye Bakanı Hasan Polatkan” ve “Başbakan Adnan Menderes” idam cezası alan kişilerdendir (Gözler, 2009: 185).

“geçici” bir Anayasa ortaya koymuşlardır. Bu Anayasa ile TBMM yetkilerine sahip bir “Millî Birlik Komitesi” (MBK) kurulduğu ifade edilebilir (Gözler, 2009:184-185; Oran, 2009: 666)

MBK “yeni anayasa”yı hazırlamak için bir “kurucu meclis”in kurulmasını gerekli görmüştür. Kurucu meclis MBK ve Temsilciler Meclisi'nden⁶⁸ oluşmaktadır (Erdoğan, 2012b: 112). Bu meclis yarafından hazırlanan Anayasa 9 Temmuz 1961’de halk oylamasına sunularak oyların %61,7 “evet” yönünde çıkması ile kabul edildi. 20 Temmuz 1961 tarihinde yeni Anayasa yürürlüğe girmiştir. Referandum sonucunda çıkan kabul oylarının düşüklüğü, yapılan askeri müdahalenin hedefi olan ve anayasa hazırlığı kapsamında katılımı uygun görülmeyen DP taraftarlarının tutumundan kaynaklandığı düşünülebilir (Atar: 2019, 47). Halkoylamasının tam anlamıyla özgürlük ortamında gerçekleşmemiş olmasına karşın Anayasanın kabulüne ilişkin %38 civarı oyun negatifliği halkın çoğunluğunun mutabakatı sonucu bir “toplum sözleşmesi” oluşturamamış olduğunu gösterebilir. Yapılan genel seçimler neticesinde TBMM toplanmış, normal rejime geçilmiştir. Seçim sonuçlarında görülen oy oranları⁶⁹ da yine halkın yaşanan darbeyi benimsemediğini ortaya koyduğu düşünülebilir (Özbudun, 2011: 46; Gözler, 2000a: 89).

Bu Anayasa’nın genel esasları incelenirken demokrasi açısından taşıdığı önem ve getirdiği birikim noktasında ise bazı tespitlerde bulunmak mümkündür.

1961 Anayasası’nın genel özelliklerine bakılacak olursa bu Anayasanın, “anayasanın üstünlüğü ilkesi”ni benimseyen “katı bir anayasa” olduğu görülmektedir (Gözler, 2009:186). Anayasanın üstünlüğünü sağlamak amacıyla yasaların Anayasaya uygun olup olmadığını denetimini yapacak olan mekanizma AYM kurulmuştur. Bununla birlikte Anayasa, yargının ve hakimlerin bağımsızlığını ve yargısal denetimi

⁶⁸ Üye sayısı 296 kişi olan bu meclis MBK ve devlet başkanınca belirlenen üyeler, illerden seçilen üyeler, siyasi partilerden temsilciler (Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)), “Bakanlar kurulu üyeleri”, meslek örgütleri ve kamu çalışanları temsilcilerinden oluştuğu ifade edilebilir (Erdoğan, 2012b: 112-113; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 24).

⁶⁹ “Yapılan seçimlerde CHP %36, DP yerine inşa edilen AP %34, Yeni Türkiye Partisi %14, CKMP % 13 oy alması halkın tepkisini gözler önüne sermektedir (Gözler, 2000a: 89).

gerçekleştirmek için “Yüksek Hâkimler Kurulu” oluşturulmuştur.⁷⁰ Yine Anayasada egemenlik hakkının millete ait olduğu ve yetkili kılınan organlar aracılığı ile kullanılabileceği vurgulanmaktadır. Bu Anayasanın yasama ve yürütme ile ilgili güçler ayrılığı ile dengeler ve fren içeren⁷¹ “parlamentar hükümet sistemi” ile şekillendiği ifade edilebilir⁷² (Atar: 2019, 47). Anayasanın 1961 Anayasası Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi olarak iki ayrı meclisten meydana gelen “çift-meclis sistemini” kabul etmiştir. Millet Meclisi’nin yetkilerini, Cumhuriyet Senatosunun yetkileri ile kıyaslandığında daha geniş olduğu kabul edilebilir. Bu durumda hükümetin öncelikle Millet Meclisi’ne karşı sorumlu olduğu söylenebilir (Gözler, 2009: 187). Anayasanın iktidarın paylaşılması hususunda “özerk” kamu kurumları ve yerel yönetimleri önemsediği görülmektedir. Çoğulcu yapıyı güçlendirmek amacıyla olan Anayasa siyasi partiler ile ilgili düzenlemeler yaparak teminatlı hale getirdiği belirtilebilir (Atar, 2019: 47).

Hemen ifade edilmelidir ki 1961 Anayasasının demokrasinin çoğulculuk anlayışı adına yapmış olduğu yenilikler yanında bir takım “vesayetçi izler” de görmek mümkündür (Özbudun, 2011: 45). Bu anayasa askeri darbeyi gerçekleştiren kesime (orduya) sivil yönetime geçilmesi ile birlikte kullanabilecekleri bazı hak ve imtiyazlar ortaya koymuştur. Yasama, yürütme ve yargı alanında sağlanan bu hak ve imtiyazlar sivil yönetime geçişten sonra askeri otoritenin karar mekanizmasında yer almasını ve etkinliğini devam ettirmesini mümkün kıldığı iddia edilebilir (Yazıcı, 2012: 82-83). Sözgelimi, MBK üyelerinin yasamanın “Cumhuriyet Senatosu” tarafında ömrü boyunca “tabii üye” olması, “sivil otorite”ye karşı “askeri otorite”nin güçlü kılınacağı bazı hükümlerin getirilmesi doğrultusunda MBK’nın bir “anayasal organ” şeklinde kurulması, Genelkurmay Başkanlığı’nın Başbakanlık makamına bağımlı hale getirilmesi ve MBK üyeleri ve bu üyelerin komut ve direktifi doğrultusunda eylemde bulunanlara

⁷⁰ Bu Kurula Batıdaki emsallerinde de görüldüğü üzere siyasal organ olan “yasama” tarafından üye seçilmesi dikkat çekmektedir. Bu hüküm 1971 yılında Anayasa değişikliğiyle kaldırılarak ve bu kurul üyelerinin “Yargıtay Genel Kurulu”na seçilmesi sağlanmıştır (Gözler, 2000a: 88).

⁷¹ 1950-1960 seneleri arasında siyasal hayatta yaşanan “antiliberal” ve “çoğunlukçu” anlayışı yansıtan uygulamalardan ötürü, “Anayasaya uygunluk denetimi”ni ve yargının bağımsızlığını hedefleyen güvencelerle birlikte bir “frenler ve dengeler sistemine dayanan daha liberal ve çoğulcu bir demokrasi” seçiminin gerçekleştirildiğini ifade etmek mümkündür (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 25).

⁷² Hemen ifade edilmelidir ki; 1961 Anayasası’nın yargı ve yasamadan “yetki” şeklinde söz ederken yürütmeyi bir “görev” olarak adlandırmış olduğu görülmektedir. Bu görev Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı tarafından yerine getirilen bir görevdir (Gözler, 2000a: 87).

“yargı bağımsızlığı” imkânının sağlanması şeklindedir (Özbudun, 2011: 45; Yazıcı, 2012: 82-83).

1961 Anayasasında devletin şekli önceki Anayasada da olduğu gibi “Cumhuriyet” olarak belirlendiği görülmektedir. Ancak Cumhuriyet’in nitelikleri hususunda ise 1961 Anayasasının, bazı değişiklikler ortaya koyduğu söylenebilir. 1961 Anayasasının 1924 Anayasası ile belirlenen “altı ilkeden”⁷³ “inkılapçılık”, “devletçilik” ve “halkçılık” yer vermediği, “milliyetçilik” ilkesini “millî devlet” şeklinde değiştirdiği ifade edilebilir. Bunun yanı sıra “insan haklarına dayanan devlet”, “sosyal devlet”, “hukuk devleti”, “demokratik devlet”⁷⁴ gibi yeni temel ilkeler ortaya çıkmıştır. Bu ilkelerden birçoğunun esasları daha önceki anayasalarda bulunmasına karşılık “sosyal devlet”⁷⁵ ilkesi tam anlamıyla 1961 Anayasasının getirdiği bir “yenilik” olarak kabul edilebilir (Gözler, 2009:187).

1961 Anayasası Avrupa coğrafyasındaki anayasacılık hareketlerine uyumlu bir biçimde kişilerin devletin karşısındaki konumuna güç katan bir Anayasa olmuştur (Coşgun, 2008: 99). 1924 Anayasasıyla kıyaslandığında temel hak ve özgürlüklere daha çok yer verildiği gözlemlenebilir. Bu anayasanın kişilerin klasik hak ve özgürlüklerini ve “siyasal hakları” daha geliştirmesi ve güçlü hale getirmesine ek olarak sosyal ve iktisadi hakları düzenlemeye tabi tutan ilk Anayasa olduğu belirtilmelidir. Aynı zamanda 1961 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunu bazı kriterlerle teminatlı bir şekle getirmiş olduğu da iddia edilebilir. Bununla birlikte sosyal ve iktisadi hakların uygulanması hususunda devlete bazı vazifeler vermesi de önemli bir gelişme kabul edilebilir (Atar, 2019: 48-49).

Kısaca askerî darbe ürünü olan, az da olsa sivil siyasal güçlerin payı ile oluşturulan 1961 Anayasasının kuvvetler ayrılığını netleştirmesi, temel hak ve özgürlükleri geniş ve teminatlı olarak sunması, AYM ve YSK gibi siyasal iktidarı sınırlayabilecek kurumlara yer vermesi gibi özelliklerindne hareketle Türkiye'nin günümüze kadar gördüğü en

⁷³ 1924 Anayasasında devletin temel nitelikleri olarak milliyetçilik, cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık, inkılapçılık ve laiklik öngörülmüştür (Gözler, 2009: 186).

⁷⁴ Polis devleti kavramının zıttı olarak ifade edilebilen hukuk devleti icraatlarında hukuk kaidelerine sadakat gösteren, vatandaşlarına hukuki emniyet getiren devlet olarak nitelendirilebilir (Gözler, 2013: 32)

⁷⁵ “Jandarma devlet düşüncesinin karşısı görülen, hürriyet anlayışı, ‘özgürleştirme’ kavramıyla ifade edilebilen sosyal devlet, vatandaşlarının hepsine insan şerefine layık minimum yaşam düzeyini sahip kılmayı hedefleyen devlet olarak tanımlanabilir (Gözler, 2013: 32).

demokratik anayasa olarak nitelendirilebilir.⁷⁶ Şüphesiz 1971 yılında yaşanan müdahalenin (muhtıra) akabinde demokrasiden uzaklaşma şeklinde değişikliklere uğramış olduğunu da belirtmek de fayda vardır (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 112).

Kısaca 1924 Anayasasının demokrasi açısından olumsuz nitelendirilen özelliklerinin doğurduğu sonuçların da etkisi ile hazırlanan yeni Anayasanın (1961) bu tecrübelerden ders çıkararak daha demokratik bir hal aldığı ifade edilebilir. Bu doğrultuda 1961 Anayasasının çoğunlukçu demokrasi anlayışı yerine çoğulcu anlayışı benimsediğini söylemek mümkündür. Bu anlayışın gerektirdiği ve demokratik bir yönetimin önemli unsuru olarak tanımladığı siyasi partiler ile ilgili gerçekleştirilen iyileştirmeler ve güvenceler olumlu bir demokrasi göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte temel hak ve özgürlüklerin daha da geliştirilmesi ve bir ilk olarak “sosyal haklar” ın da devreye girmesi ve bu hak ve özgürlüklerin teminatlı şekle getirilmesi demokrasinin nitelikleri bakımından önemli bir gelişmedir. Anayasal tecrübeye özellikle temel hak ve özgürlükler alanında – her ne kadar 1971 muhtırası ile kısıtlanmış olsalarda- en demokratik anayasa olarak nitelendirilebilir. Yine demokrasinin gerekliliklerinden olan güçler ayrılığı mekanizmasının bu Anayasa ile kurulduğunu söylemek mümkündür. Ek olarak bu mekanizmayı güçlendirecek fren ve denge sistemi de olumlu adledilebilir. Verilen bilgiler doğrultusunda iktidarın sınırlandırılması noktasında da demokratik bir değişim yaşandığı belirtilebilir. Bu anayasa ile ilk defa kurulan AYM ve Yüksek Hakimler Kurulu anayasanın üstünlüğü ve yargının bağımsızlığı açısından demokrasi ve anayasa tecrübesine çok mühim bir katkıda bulunmuştur. Demokrasi ile ilgili göstermiş olduğu bu olumlu özelliklerinin yanı sıra anayasanın kabul edilip yönetimin sivilere devredilmesinden sonra askeri otoritenin sivil otoriteye karşı devletin fonksiyonlarında etkin ve güçlü kılınması ve bu kesime tanınmış olan hak ve imtiyazlar demokrasinin “eşitlik” ve “özgürlük” ilkesi ile bağdaştırılamayarak kurmak istediği demokratik rejim açısından olumsuz olarak nitelendirilebilir.

Ülkede 1960 yıllarının sonlarına yaklaşıldığında kamu düzeninde bozulma ve siyasal şiddetin arttığı ifade edilebilir. 12 Mart 1971 tarihinde bir “askeri muhtıra” ile “partiler

⁷⁶ Bu şekilde çoğulcu ve paylaşımcı bir anayasal yapının oluşturulmasını farklı şekilde yorumlayan bakış açısı söz konusudur. Buna göre 1961 Anayasasının hazırlanmasında demokrasiden ziyade askeri seçkinlerin güçlü bir siyasal iktidar oluşma ihtimalini azaltma isteği söz konusudur (Aldıkaçtı, 1982).

üstü” biçimde oluşturulan bir hükümet ile Anayasada bazı değişiklikler yapıldığını söylemek mümkündür. “1971-1973 ara rejim” döneminde yapılan Anayasa değişikliklerinde yürütme organının daha güçlü hale getirilmesi amacıyla Bakanlar Kurulunun yetkilerinin artırıldığı, TRT’nin özerkliğinin sona erdirilmesi ve üniversitelerin özerkliğinin kısıtlanması örnek gösterilebilir. Bununla birlikte temel hak ve özgürlükler hususunda da sınırlamalar getirmek üzere “genel koruma” maddesi “genel sınırlama” şekline getirilmesi, sınırlama sebeplerinin artırılması yönünde değişiklikler yapıldığı söylenebilir. Devlet memurlarının sendika kurma haklarının kaldırılması da bu alanda getirilen bir kısıtlamadır. Son olarak yargı denetimini daha sınırlı hale getirmek adına “tabii yargı yolu” “kanuni yargı yolu” ile değiştirilmiş, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) kurulmuştur (Atar, 2019: 49-50). Yapılan değişiklikler ile Askeri güçlerin 1961 Anayasası ile elde ettiği hak ve imtiyazlarını genişlettiği ve artırdığını söylemek mümkündür. Özellikle yargı alanında askeri otoritenin sivil otorite alanını daraltarak önemli bir güç merkezi haline geldiğini ifade etmek mümkündür (Yazıcı, 2012: 91-92).

1961 Anayasasının belirlemiş olduğu temel felsefeye (çoğulcu ve özgürlükçü) aykırı şekilde baskı altında yapılan değişikliklerin genel itibariyle demokrasi kriterlerinden uzaklaşma olarak nitelendirilebilir. Temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar ve sıkıyönetimi kolaylaştırıcı unsurlar temel hak ve özgürlüklerin kapsamlı ve teminatlı biçimde olmasına engel teşkil edecek uygulamalar olarak nitelendirilebilir. Yargı alanında sivillerin lehine olmayacak biçimde askeri güçlerin elde ettiği ayrıcalıklar 1961 Anayasası ile kurulan düzenden daha da ileri bir seviyeye ulaşarak demokrasinin eşitlik ve özgürlük ilkesi ve yargı bağımsızlığı bakımından olumsuz değerlendirilebilir.

1975 yılından itibaren siyasal şiddet ve terör olaylarının yeniden arttığı söylenebilir. Sonuç itibari ile siyasal sistemde de ciddi tikanıklıklar oluştuğunu söylemek mümkündür. Sözgelimi TBMM’nin altı ay boyunca Cumhurbaşkanı seçememe durumu ifade edilebilir. (Özbudun, 2011: 47).

1961 Anayasasının daha çoğulcu ve demokratik olmakla birlikte siyasal sistem içerisinde ortaya çıkan tikanıklıkları giderme açısından yetersiz olduğu şeklinde bu yaklaşım olduğu ileri sürülebilir. Zaten Türkiye’de 1970’li yıllarda aşırı kutuplaşmış çok parti olması ve “koalisyon hükümetleri” ile yönetilmiş olması da 1961

Anayasasının bu çoğulculuğu ön plana alan yapısına bağlanmaktadır. Yapılan değişikliklerin de tatmin etmediği bu dönemde 1982 Anayasası hazırlanırken daha güçlü hükümetlerin olabileceği bir yapı hedeflenerek ve çoğulculuk bir miktar göz ardı edildiği söylenebilir. 1982 Anayasasının bu tikanlıkları gidermek üzere rasyonelleştirilmiş bir parlamenterizm şeklinde düşünüldüğü belirtilebilir (Özbudun, 1998: 24; Gözler, 2000a: 91, 92, 101).

Türkiye’de 1876-1982 yılları arasındaki anayasacılık hareketleri değerlendirilmesi gerekirse yapılan anayasalarda gerçekleştirilen değişikliklerin getirisi olarak “istikrar” dan ziyade “değişim” üzerinde durulduğu sonucu çıkarılabilir (Gözler, 2001: 2). Bununla birlikte Türkiye’deki anayasal tecrübede anayasaların hiçbirinin güçlü temsili özelliğe sahip bir Kurucu Meclisce bir uzlaşma süreci içinde yapılmaması da demokratik meşruluk açısından olumsuz değerlendirilebilecek bir durumdur. Türkiye Devleti’nin siyasal hayatına askerî müdahalelerin sıklığı da dâhil edildiğinde, çalışmanın 3. bölümünde incelenecek olan 1982 Anayasası da hesaba katarak Anayasaların tam olarak pekişmiş istenilen boyutta bir demokratik rejim ortaya koyamadığı iddia edilebilir. Ancak hemen ifade edilmelidir ki, ülkede demokrasi ile yönetim biçiminin benimsendiğini ve çoğu zaman bu amaç doğrultusunda değişikliklere gidildiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. 1982 yılına kadar incelenen Anayasalarda, çalışmanın birinci bölümünde elde edilen demokrasinin ilke ve niteliklerinin birçoğunun normatif anlamda olmasa da ampirik anlamda yer bulduğunu söylemek mümkündür. Ancak hemen belirtilmelidir ki; ampirik manada anayasada yer alan demokratik ilke ve nitelikler uygulama noktasında genellikle yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla dünyada üçüncü demokrasi dalgası yaşanırken ve Türkiye’nin 24 Ocak 1980 kararlarıyla en azından ekonomik manada liberal uluslararası düzenle bütünleşme hamlesini yaptığı bir arka planda hazırlanmış olan 1982 Anayasası ülke demokrasisinin evrimi açısından kritik bir önem kazanmıştır.

BÖLÜM 3: 1982 ANAYASASININ YAŞADIĞI EVRİM

Bu bölümde ilk olarak 1982 Anayasasının hazırlık süreci, özellikleri kısaca ele alınacak ardından bu Anayasanın yapılışı ve meşruiyeti üzerinde durulacaktır. Daha sonra tezin başlıca problematiğine yönelik olarak yapılan Anayasa değişiklikleri ile demokrasiye doğru bir evrim yaşanıp yaşanmadığı hususu netleştirilmeye çalışılacaktır. 1982 Anayasasındaki dönüşüm ile ilgili yapılacak tüm analizler teorinin kurulduğu, demokrasinin analiz edildiği temel ilke ve niteliklerin belirtildiği birinci bölüm deki ulaşılan verilere göre yapılacaktır. Bu Anayasada yapılan değişiklikleri birinci bölümün bilgi birikimi ışığı altında demokrasinin temel ilkeleri ve nitelikleri bağlamında ulaşılan sistematik doğrultusunda incelenecektir. Tüm bunlardan temel değerlendirme ölçütlerinin birinci bölümde ortaya konulan demokrasinin temel ilke ve nitelikleri olduğu anlaşılabılır.

Değişikliklerin demokratik analizi noktasındaki metot ise şu şekilde ifade edilebilir. 1982 Anayasasında başlangıçtan bugüne kadar 19 adet değişiklik olmuştur. Her bir değişiklik bir başlık altında birinci bölümde ulaşılan demokrasinin ilke ve nitelikleri bağlamında analiz edilecektir. Bu noktada şunu hemen ifade etmekte yarar vardır ki; Anayasa değişikliklerinden dört tanesi (21.11.2001, 29.10.2005, 10.05.2007, 17.03.2011) demokrasi ilke ve nitelikleri ile alakalı olmadığından değerlendirme kapsamında yer almamıştır. Ayrıca değerlendirme kapsamına dahil edilen değişikliklerin birçoğunda da yine demokrasinin ilke ve nitelikleri ile alakalı olmayan hükümler söz konusudur. Doğal olarak bunlardan da bahis söz konusu edilmemiştir.

1982 Anayasasının demokratik karakterini ortaya koyabilmek açısından ilk olarak bu Anayasaya genel bir göz atışta bulunmakta fayda vardır. Özellikle yaşanacak evrimi ortaya koyabilmek adına yapılış süreci ve metnin ilk halindeki genel özellikler demokrasi açısından da bir analize tabi tutmak önemlidir. Ardından Anayasadaki değişiklikler ele alınacak ve yukarıda belirtildiği gibi demokrasinin ilke ve niteliklerinden hareketle bu alanda yaşanan evrim somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

3.1. 1982 Anayasasının Yapılışı

1982 Anayasası 1970’li yıllarda ülkenin içine düştüğü ekonomik ve siyasi kargaşa neticesinde bir askeri darbenin yaşanması sürecinde ortaya çıkmıştır. 70’li yılların ikinci yarısından itibaren devlet otoritesinin önlenemeyen “terör” ve şiddet olayları dolayısıyla giderek ortadan kalktığını söylemek mümkündür. Böyle bir ortamda halk açısından giderek “güvenlik” konusu en acil çözülmesi gereken “gündem maddesi” haline gelirken, hükümet ve muhalefet bir türlü çözüm üretememektedir.⁷⁷ Kısacası ülkede bu Anayasa öncesinde yaşanan sorunların çözümünün demokrasi çerçevesinde ve meşru siyasal aktörlerce gerçekleştirilemediği iddia edilebilir (Akıncı, 2013: 41-42).

Bu sürecin sonunda Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) adına “12 Eylül 1980” tarihinde beş kişiden oluşan “Millî Güvenlik Konseyi” (MGK)⁷⁸ yaptığı müdahale ile ülke yönetimine el koymuştur (Oran, 2010: 19). Konsey çıkardığı 2324 sayılı “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun”/ “geçici anayasa” ile TBMM’nin görev ve yetkilerini aldı, Konsey Başkanı Orgeneral Kenan Evren ise devlet başkanı olarak bu makamın haklarına sahip oldu. Ayrıca bu yasaların Anayasaya aykırılığı hususunda herhangi bir girişimde bulunulamayacağı şeklinde hüküm getirildi. Bu dönemde idarecilerin tasarruflarından ötürü mesul tutulamayacağı ifadesine benzer şekilde bu tasarruflardan etkilenen kişilerin de “denetim mekanizmaları”nın devreye sokulmasını talep edemeyeceklerdir. “Geçici Anayasa” ile ilk hukuk sisteminin ana hatlarını çizen MGK, 6 Aralık 1983 tarihine kadar olan ara rejim dönemini bu şekilde bir sistematik oluşturarak yönetmiştir (Alpkaya, 2010: 193; Oran, 2010: 21).

Konsey tarafından ilk olarak ülkedeki “siyasi faaliyetler”in hepsine yasak getirilerek siyasi parti liderleri tutuklanmıştır. Yine bu dönemde meclisin feshedilmesi yanı sıra yerel yönetimler görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Bu arada MGK, ülke çapında yaşanan “korku” ve “sindirme” atmosferinin tesiri ile sıkıyönetim rejiminin getirisi olan üstünlük ve kazanımlarla var olan şiddet ve terör olaylarını kısa süre içinde sona erdirdiği de görülmektedir (Erdoğan, 2012b: 149-150).

⁷⁷ Yaşanan “kriz”den demokrasi ekseninde kurtulmanın “tek” yöntemi “erken seçim”e gitmek şeklinde olabilirdi fakat bu hususta siyasiler arasında fikir birliği sağlanamadığı söylenebilir (Akıncı, 2013: 41-42).

⁷⁸ Bu Konsey dönemin Genelkurmay Başkanı olan Kenan Evren ve komutanları Nejat Tümer, Nurettin Ersin, Sedat Celasun, Tahsin Şahinkaya’dan oluşmaktadır (Alpkaya, 2002: 193).

Genel hatları bu şekilde özetlenebilecek olan ara rejim döneminde yeni Anayasanın hazırlanması ve kabul edilmesi süreci ise şu şekilde özetlenebilir:

Bu süreçteki ilk adım 29 Haziran 1981 tarihinde “Kurucu Meclis Hakkında Kanun” gereği yeni bir anayasa hazırlamakla görevli olan “Kurucu Meclis” in oluşturulmasıyla başlamıştır.⁷⁹ Kurucu Meclis, “Danışma Meclisi”⁸⁰ ve “Milli Güvenlik Konseyi” adlı kurumların birleşiminden meydana gelmektedir. Kurucu meclisin oluşturulma biçimi ve Konseyin, “Danışma Meclisi” tarafından yapılan yasa ve yasa tekliflerini kabul, değiştirerek kabul veya reddedebilme gibi haklara sahip olmasından hareketle MGK’nın fiilen asli kurucu iktidar yetkilerini üstlenmiş olduğunu söylemek de mümkündür (Gözler, 2000a: 96). Bununla birlikte Danışma Meclisi’ne üye seçilebilmek için gerekli şartlardan en dikkat çeken ise 11 Eylül 1980 tarihi ve sonrasındaki süreçte herhangi bir siyasi partiye üye olunmaması gereği durumudur (Erdoğan, 2012b: 151). Tüm siyasi partilerin kapatılmış olmasına ek olarak bu kuralın da hayata geçirilmiş olması bu Anayasanın hazırlanması sürecine ülkedeki siyaset kesiminin katılamamış olmasını doğurmuştur ki; bu husus Anayasanın hazırlanmasında önemli bir demokratik meşruiyet eksikliğidir.

Yeni bir anayasa ile ilgili çalışmaların yapılması amacıyla “Danışma Meclisi” öncelikle kendi üyeleri içerisinde 15 kişiden meydana gelen bir “Anayasa Komisyonu” oluşturdu. “Anayasa Komisyonu” 23 Kasım 1981 itibariyle yaptığı anayasa çalışmalarını 17 Temmuz 1982’de “Danışma Meclisi”ne takdim etti. Danışma Meclisi’nin çalışmayı uygun görmesinden sonra “Millî Güvenlik Konseyi”nce de onaylandı. Bu “Anayasa Taslağı” 7 Kasım 1982 günü halkoylaması şeklinde sunuldu ve kabul gördü. Geçerli oyların %91,3 oranı “evet” şeklinde olduğu ifade edilebilir. 6 Kasım 1983 tarihinde “genel seçimler” gerçekleştirildi. 6 Aralık 1983 tarihinde “TBMM Başkanlık Divanı” kuruldu, Danışma Meclisi’nin ve MGK’nın hukuki varlıkları nihayete erdi (Gözler 2009: 191).

⁷⁹ Bu meclisin bir anayasa hazırlamanın dışında “Siyasi Partiler Kanunu” “Seçim Kanunu” gibi kanunları oluşturmak, TBMM kurulup göreve başlayana dek yasa çıkarma değişiklik yapmak ve kaldırmak gibi yetkilerle donatıldığını belirtmek gerekir (Gözler, 2000a: 96).

⁸⁰ “Danışma Meclisi” 160 üyeden meydana gelmektedir. Bu üyelerin 40’ını direkt “Millî Güvenlik Konseyi” belirlemektedir. Değer 120 üye ise valilerce belirlenip yine “Millî Güvenlik Konseyi”ne sunulan adaylar arasından seçilmektedir. Dolayısıyla “Danışma Meclisi” üyelerinin seçim sürecinde halkın etkin olmadığı MGK’nın atadığı üyelerden meydana geldiği iddia edilebilir (Erdoğan, 2012b: 151).

Burada dikkat çeken diğer bir husus halkoyuna sunulan Anayasanın kabul edilmemesi hâlinde ne olacağı belirtilmeyerek askerî idarenin bir süre daha sürme olasılığını ortaya koymasıdır. Bu denli yüksek bir oy oranı ile kabulün arkasında böyle bir olasılığın olması akla gelebilir. Ayrıca bu durumun yanı sıra yapılan referandum sürecinde hayır kampanyası gerçekleştirebilmenin oluşturulan ortam gereği zor olduğunu da eklemek de fayda vardır (Erdoğan, 2012b: 151). 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden önce uygulanan referandumun Anayasaya demokratik meşruiyet sağlayamayacak bazı özelliklere sahip olduğu ileri sürülebilir (Özbudun, 2014: 5). Bu hususta Anayasanın demokratik bir şekilde hazırlanmadığına yönelik bir başka göstergedir.

Anlaşılabacağı üzere 1982 Anayasasının hazırlanışı sürecinde demokratik anayasa yapma yöntemlerinden kurucu referandum usulü uygulanmak istenmiştir. Ancak bu usulün iki asıl şartı; yani toplumun tüm kesimlerinden temsilcilerin yer aldığı bir kurucu meclis ile özgür bir şekilde yapılması gereken halkoylaması uygulamaları hayata geçirilememiştir. Dolayısıyla 1982 Anayasası daha başlangıçta demokratik meşruiyet taşımamaktadır.

3.2. 1982 Anayasasının Genel Özellikleri (İlk Metin)

Anayasaların genel özellikleri, sözelimi yürütme gücünün yetkileri, kuvvetler ayrılığının düzeyi yasamanın denetleme gücü temel hak ve özgürlüklerin teminatlarının olup olmaması vb. o anayasanın demokratik niteliği hakkında fikir verici niteliktedir. 1982 Anayasana genel özellikler bağlamında göz atıldığında ilk olarak “1982 Anayasası”⁸¹ değiştirilmesi zor olan sert ve katı bir anayasa olduğu göze çarpmaktadır. “1982 Anayasası” değiştirilmesi yasak olan maddelerin sayısı itibari 1961 Anayasasına oranla artırılmış ve aynı zamanda bu Anayasa'nın maddelerin değiştirilmesinde daha fazla çoğunluk aranmıştır. Söz gelimi Anayasa değişikliği sürecine eklenen “onay” evresi önemli kabul edilebilir. Bu durum Cumhurbaşkanı'nın onay vermediği değişiklikleri referanduma götürebilmesinin önünü açmaktadır (Özbudun, 2011: 61). Bu noktada yürütme gücünün de güçlü kılındığı bir Anayasa olduğu da anlaşılabilir.

⁸¹ 1982 Anayasasının kabul edildiği ilk hali ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982anayasas%C4%B1ilkmetin/kanundmc06502709.pdf>

Diğer bir özellik olarak bu Anayasa ülkedeki siyasal yaşamın gerçek manada “normalleşmesi” için bir “geçiş dönemi” kararlaştırdığı ve bunu bazı hükümlerle bildirdiği ifade edilebilir. 1982 Anayasası’nın halk oylaması neticesinde kabul edilmesi ile beraber ilk Cumhurbaşkanının da seçilmesi ve MGK’nın yedi senelik bir süre için “Cumhurbaşkanlığı Konseyi” şekline dönüşmesi bu dönemi anlatmaktadır. Cumhurbaşkanlığı seçimi, Anayasa oylaması ile birleştirilerek mecburi bir seçim olmasından ötürü demokrasideki tercih hakkı açısından eleştirilebilir. Yine bu dönemde 12 Eylül 1980 yılı öncesi siyasi parti yöneticilerinin bir kısmı ile bazı milletvekilleri ile ilgili beş ile on yıl arası siyasi faaliyetlerde bulunma yasağı getirilmesi de siyasi hak ve özgürlükler açısından kısıtlayıcı bir niteliğe sahip olduğunun göstergesidir (Özbudun, 2011: 61; Gözler, 2000a: 100).

1982 Anayasası’nın getirdiği hükümet sistem biçiminin “parlamber sistem” olduğunu söylemek mümkündür. Bu rejimde yürütme, “cumhurbaşkanı” ve “bakanlar kurulu” ile “iki kanatlı” bünyeye sahiptir. Hemen ifade edilmelidir ki, anayasanın getirdiği parlamberizm, “klasik parlamber sistem”in temel felsefesine ters bir şekilde, yürütme organının ve bu organın cumhurbaşkanı kanadının yetki ve etkinlik kapasitesinin fazlaca artırıldığı gözlemlenebilir. Bu hususla ilgili detayların daha sonra verileceğini söylemekte fayda vardır. Ek olarak, bu Anayasada güçler ayrılığı mekanizması ile sistemin daha düzgün bir biçimde işleyeceği kanısının hakim olduğu, yasama ve yürütme organlarının birbirinden bağımsız fakat işbirliği içerisinde olması gerekli görüldüğü ifade edilebilir (Çekiç, 2016: 458-459). Bu durum güçler ayrılığının parlamber sistemde çok karşılaştığımız yumuşaklığını daha da artırıcı bir özelliktir.

Aslında 1982 Anayasası dünya genelindeki “eğilim” e benzer şekilde güçlü bir yürütme hedeflemiştir. Bu doğrultuda hem Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler artırılmış, hem de Başbakanın Bakanlar Kurulundaki konumu güçlendirilmiştir (Gözler, 2009: 193) Hemen ifade edilmelidir ki Cumhurbaşkanının artırılan yetkileri yalnızca yürütme içerisindeki pozisyonunu etkilememiş aynı zamanda devlet fonksiyonlarının geneli üzerindeki etkinliğini güçlü kılmıştır (Yazıcı, 2012: 175). Anlaşılacağı üzere bu Anayasanın yürütme organı ile ilgili genel bakış açısı bu organı “güçlendirmek”, özelde ise Cumhurbaşkanının sistem içindeki etkin varlığını hissettirmek şeklinde olduğu ileri sürülebilir (Kuzu, 1991: 61).

Bütün bunların yanısıra bu Anayasa (1982) bir önceki Anayasanın (1961) eksikliği olarak görülen ve siyasal sistemde tıkanıklıklar oluşturan durumlara bazı çözümler ortaya koyduğunu da söylemek mümkündür. Bunlar kısaca, Cumhurbaşkanlığı ve TBMM Başkanı seçimlerinin daha kolay hale getirilmesi, Cumhurbaşkanlığı seçim sonucunun nihayete erememesi (dört tur) ya da hükümetin kurulamaması nedeniyle TBMM seçiminin yenilenmesi, meclis çalışmalarının kolayca yapılabilmesi adına meclis toplantı yeter sayısının eskiye oranla azaltılması ve mecliste siyasi partilerin grup kurma sayısının artırılması (ondan yirmiye), yasa çıkarma sürecini kısaltmak ve kolaylaştırmak için tek meclis sisteminin benimsenmesi şeklinde özetlenebilir (Özbudun, 2011: 64-66).

Parlamente rejimlerde tıkanıklıklara engel olma, hükümetlere aktiflik ve istikrar getirebilme maksatındaki yöntemlerin kullanılması “anayasa hukuku literatürü” nde “rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durumdan hareketle daha önceki bölümde de belirtildiği üzere 1982 Anayasasının “rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” e yatkınlık gösterdiğini düşünmek mümkündür (Gözler, 2000b: 32).

1982 Anayasası, bir önceki Anayasaya (1961) kıyasla daha az “katılcı demokrasi” modelini sahip çıktığı gözlemlenebilir. Askeri yönetim oluşturmak istediği yeni düzende halkın siyasetten uzak olmasına yönelik anayasal adımlar da atmıştır. “1982 Anayasası” ilk hâlinde bulunan çeşitli hükümlerle bu durumu desteklemiş olduğu söylenebilir. Sözgelimi “siyasi partilerin” ülke sınırları dışında örgütlenerek faaliyete geçmesine engel olma, “gençlik” ve “kadın kolu” gibi imtiyaz sağlayan “yan kuruluşlar” oluşturmama, vakıf kuramama; yine siyasi partilerin politikalarını uygulamak ve kuvvetlendirmek için sendikalarla, derneklerle, vakıflarla, kooperatiflerle ve devlet kurumu mahiyetindeki meslek kuruluşlarıyla (üst kuruluşları dahil) siyasi bir bağlantı kurmama ve bununla birlikte maddi destek almama hükmü ile aynı biçimde “derneklerin ve meslek kuruluşlarının siyasi faaliyette bulunmaları” da men edilmiştir (Gözler, 2000a: 101-102; Gözler, 2009: 193).

1982 Anayasasının önceki Anayasa ve sonrasında yaşanan tecrübelerin de etkisiyle benimsediği temel anlayışın kişinin haklarını devletin hakimiyeti ve gücünden korumaktan ziyade devleti ve onun hakimiyetini kişilerden korumak, kollamak

olduğunu söylenebilir. Bu duruma Anayasanın “başlangıç” kısmının ilk şeklinde yer verdiği Devleti “yüce ve kutsal” sıfatlarıyla nitelendirmesi ve temel hak ve özgürlüklere sınır getirilebilmesinin önünün açılması gibi hususlar örnek teşkil edebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 31-32). Pek tabiki bu durum Anayasanın temel hak ve özgürlükler açısından zayıf olması gibi bir sonucu beraberinde getirmiştir.

1982 Anayasasının temel hak ve özgürlüklerle ilgili genel hükümlerinden hareketle niteliklerini açıklayan “12. Madde” ile bireylerin temel hak ve özgürlükleri hususunda “dokunulmaz” “vazgeçilmez” ve “devredilmez” ibareleri vardır. Ayrıca bu hak ve özgürlükler bireyin yaşadığı “toplum”, “ailesi” ve toplumdaki diğer bireyler için “ödev” ve “sorumluluk” larını da içerdiğini belirtir. Anayasanın “hak” ve “ödev” leri birarada kategorize ettiği başlıklar, “kişinin hakları ve ödevleri, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler, siyasi haklar ve ödevler” biçiminde ifade edilmektedir. “Hak aynı zamanda ödev içeren bir kavram değildir” anlayışından hareketle hak ve ödevleri içiçe sokan bu tutum “insan hakları teorisi” açısından uygun olmayabilir. Bireylerin sahip olduğu “ödevler” in hak ve özgürlükleriyle alakalı olmadığını ve “hakkın sınırı” şeklinde ifade edilemeyeceğini söylemek mümkündür (Atar, 2019: 133).

1982 Anayasasının ilk hâlinin temel hak ve özgürlükler konusunda sergilediği temel yaklaşım açısından en net gösterge olarak Cumhuriyet’in özellikleri arasına “insan haklarına saygılı devlet”⁸² niteliğini yerleştirilmiş olmasından bahsedilebilir. Oysaki 1961 Anayasasında bu husus “insan haklarına dayalı devlet” biçiminde yer almıştır (Özbudun, 2011: 107). Nitekim Anayasanın modern devlet anlayışında benimsenen temel hak ve özgürlüklerin büyük bir bölümünü tanıdığı halde tanınan hak ve özgürlüklere ciddi şekilde “sınırlamalar” getirmiş, teminatlarını ise zayıf bırakmıştır (Yazıcı, 2012: 10).

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması hususunda “olağan” dönem ve “olağanüstü” dönem olarak iki farklı düzenleme öngörülmüştür. Anayasa “13. Madde”

⁸² “Bir ideali olması gerekeni akla getiren insan haklarına saygılı devlet ifadesi açısından önemli sayılan, devletin, hukuk kurallarının tümünde insan haklarını hangi ölçüde tanıdığı, ne şekilde tanzim ettiği aynı zamanda bu hakları hangi oranla sınırladığıdır. İnsan haklarının pozitif hukuk aracılığıyla tanınıp, düzenlenip, sınırlandırılıp temel hak ve özgürlükler şekline gelmesidir diye özetlenebilir (Gözler, 2000a:123).

ile ifade ettiği olağan dönem” lerde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasını kanunlar yapılması gerektiğini, sınırlandırma sebeplerini genel ve özel olarak iki türe ayırarak genel sınırlama sebeplerini “genel asayiş”, “milli güvenlik”, “kamu yararı”, “kamu düzeni”, “genel ahlak ve sağlık” şeklinde saymaktadır. Bununla birlikte bir maddede “özel sınırlama sebepleri” belirtilmişse, o maddede yer alan temel hak ve hürriyet, “genel sınırlama sebepleri” yanı sıra “özel sınırlama sebepleri” ile de sınırlı hale getirilecektir. Anayasanın ilk hâlinin (13. maddenin eski hâli) temel hak ve özgürlüklerin olağan dönemde genel sınırlama nedenleri ile sınırlandırması demokrasinin gereği olan temel hak ve özgürlüklerin teminatı konusunda zayıf olarak değerlendirilebilir (Gözler, 2000a: 225, 227-228, 232).

Anayasanın 15. maddesi ile düzenlenen OHAL rejimlerinde “temel hak ve hürriyetlerin” sınırlandırılması mevzusunda “milletlerarası hukuktan doğan yükümlölüklerin ihlal edilmemesi” koşulu ile ve aynı zamanda ölçölölük ilkesine uyulması kaydı ile çekirdek olan (mutlak bakımdan korunması gerekli olan dokunulmaz hak ve ilkeler) hariç ve özgürlükler “basın, seyahat, haberleşme, grev ve lokavt” sınırlandırılabilir, kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere olağanüstü dönemlerde öngörölen sınırlamada olağan dönemden farklı olarak bazı gereklere uygunluğu ve kanun şartı aranmadan yapılabilir (Gözler, 2009: 225-227).

Mustafa Erdoğan’a göre 1982 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerin genel görünümü bireylere teminatlı “korunmuş alanlar” oluşturmaktan ziyade devletin kişilerin hususi alanlarına ve başka “özgürlük kullanımlarına” müdahale etmesine mazeret olarak vazife görmeye meyilli şekildedir. Bununla birlikte Anayasanın pek çok maddesinde haklar sınırlı olarak tanınmış ve buna ek olarak Anayasa kanun koyucuya ilave sınırlamalar yapma yetkisi verebilmektedir. Ancak Anayasanın düzeninden hareketle kanunla sınırlama konusunda teminatının güçlü olmadığı düşünölebilir. Anayasanın açıkladığı sınırlama nedenlerinin çoğunluğu “belirsiz ve keyfi uygulamaya” imkân tanıyan karakterde olduğunu söylemek mümkündür (Erdoğan, 2012b: 194-195).

1982 Anayasasının diğer bir özelliği olarak “vesayetçi” kişiliğinden bahsedilebilir. Sivil siyasetçilere ve seçilmiş devlet organları hususunda güvensizlik yaşayan “asker anayasa yapıcılar”, Anayasada “sivil siyaset alanını” ve “seçilmiş organların yetkilerini”

kısıtlama getirmek hedefi doğrultusunda birçok “vesayet kurumu” öngörmüştür. Sözgelimi Cumhurbaşkanlığı Kurumu, güçlendirilmiş MGK ve Yükseköğretim Kurumu (YÖK) olarak ifade edilebilir. Anayasada Cumhurbaşkanına yargı alanında verilen yetkiler doğrultusunda, yargı organının da “devlet seçkinlerinin değerlerini”, seçim ile iş başına gelmiş hükümetlerin faaliyetleri karşısında “koruma” ve kollama doğrultusunda planlanmış başka bir “vesayet organı” olduğu düşünülebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 32). Verilen bilgiler doğrultusunda bu Anayasanın 1961 Anayasası ile görülen ve yapılan değişikliklerle (1971-1973) pekiştirilen vesayetçi demokrasi anlayışını kurduğu yeni mekanizmalar ile daha da güçlü hale getirmiş olduğu iddia edilebilir (Yazıcı, 2012: 166-167). Anayasa’nın diğer bir özelliği de askeri kesimin yönetimi seçimle iş başına gelen sivil iktidara devretmesine karşılık önemli görülebilecek hak, imtiyaz ve muafiyetler kazanması diğer bir deyişle “çıkış” teminatları almasıdır (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 32).

Yine bu Anayasanın ilk hâlinin düzensiz hale gelen “devlet otoritesini” tekrar inşa etme doğrultusunda önlemler aldığı görülmektedir. Bu düşünce ile birlikte daha önce de ifade edildiği gibi dünyada yaşanan gelişmelere de uygun biçimde yürütmeyi güçlendirdiği, özgürlük ve otorite seçeneklerinden otoriteyi seçtiği ve önceki Anayasaya (1961) kıyasla daha az özgürlükçü karakterde olduğu iddia edilebilir (Gözler, 2009: 219).

Bunun yanında “demokratik düzene dönme değil, sağlıklı ve sağlam demokratik düzen kurma” amacıyla askeri müdahale sonucunda kabul edilen 1982 Anayasasının kurduğu sistemin özellikle 2. maddesinde yer verdiği “demokratik devlet” olduğunu belirtmesinden hareketle demokrasinin gereklilikleri ile uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu anayasanın kurduğu sistemin uygulanabilirliği gereği gerçekte ne ölçüde demokratik devlet olduğu tartışılabilir (Özbudun, 2011: 59; Gözler, 2009: 223; Erdoğan, 2012b: 164).

Özetle, 1982 Anayasasının özelliklerinden yola çıkarak demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında genel olarak inceleme yapıldığında; kurduğu sistemi genel hatlarıyla yani serbest ve dürüst seçime dayalı parlamenter bir düzen içermesi ile demokratik olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak Anayasanın güçlü yürütme ve zayıf temel hak ve özgürlükler şeklindeki yapısı demokrasi açısından önemli sorunların kaynağı konumundadır.

Sözgelimi; Anayasanın birey ve devlet ilişkisi anlayışının önceki Anayasalara kıyasla değiştiği ifade edilebilir. Devlet odaklı bu anlayış demokrasinin “özgürlük” ilkesi bakımından tehlikeli adledilebilir. Çoğulculuğu sağlayan birçok alana müdahalede bulunulmuş ve çoğunlukçu bir anlayış getirilmiştir. Siyasi partiler haricindeki sivil toplum kuruluşlarının hepsinin siyasi faaliyetler hususunda serbest olmamaları bu hususta verilebilecek örneklerden sayılabilir. Aslında askeri müdahale yapanların bazı sebeplerden ötürü sivil siyasetçilere güvensizlik durumu ve bu durumun sonucu olarak sivil siyaseti kısıtlayan bir Anayasa ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Bu Anayasa ile vesayetçi tutumun artması ve kurulan mekanizmalarla desteklenmesi kapsamında askeri müdahalede bulunanların sistem içerisindeki ayrıcalıklı konumu ve teminatı “eşitlik” ve “millet egemenliği” ilkeleri açısından olumsuz nitelendirilebilir. Bununla birlikte bu tutum dahilinde yürütmenin güçlendirilmesi hususunun (özellikle cumhurbaşkanlığı makamının) dönemin gereklilikleri düşüncesi dışında demokrasi bağlamında sınırlı iktidar hususunda engel teşkil edebileceği söylenebilir. Yargı organında da birçok yetkiyi elinde toplayan cumhurbaşkanlığı makamı sebebiyle vesayetçi izler olduğu görülebilir. Yine AYM’nin OHAL durumunda çıkarılan yasaların Anayasaya aykırı olup olmadığı olağan dönem itibarıyla de denetime tabi tutulamaması 1982 Anayasası ile kurulan anayasal düzende demokrasiyle bağdaştırılamayacak bir durum olarak ifade edilebilir. Yasama gücünün daha geri planda kalması demokraside gerekli olan seçilmişlerin üstünlüğünü anlayışı açısından olumsuz değerlendirilebilir.

Bu Anayasada tanınan temel hak ve özgürlüklerin tümü çalışmanın teorik kısmında verilen uluslararası antlaşma ve belgelerde düzenlenen hak ve özgürlüklere içerik açısından ya benzer ya da aynı şekilde alındığı ifade edilebilir. Bu durumun Türk Anayasacılık hareketlerinde uluslararası alanda kabul edilen temel hak ve özgürlüklere önem verdiği ve fayda sağladığını gösterebilir. Bununla birlikte Anayasada bu hususta yer alan sınırlamaların uluslararası belgelerle mukayese edildiğinde haddinden fazla olduğu ayrıca teminatların zayıflığıyla da demokrasi standartlarından uzaklaşıldığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca dikkat çekmek gerekir ki temel hak ve özgürlüklerin bu şekilde bir anayasada yer alması halkın katılımcılığının da önünde bir engel teşkil etmektedir.

Bu sınırlandırmalar ile birlikte demokrasi gereklilikleri ile ilgili çok fazla tepki alan 1982 Anayasası günümüze gelinceye kadar sürekli olarak değişikliklere maruz kalmıştır. Bu hususla ilgili Türkiye demokratik bir yönetimin gereksinimini benimseyen, demokrasi yönünde şekillenen ve şekillenmeye devam edecek olan bir ülke olarak ifade edilebilir.

3.3. 1982 Anayasasında Yapılan Değişiklikler

Çalışmanın bu bölümüne kadar anayasa ve anayasacılık ile ilgili az çok verilen bilgiler doğrultusunda “anayasa kavramının” esasının, “devlet iktidarının hukukla sınırlandırılması ve bu suretle siyasal iktidarların keyfi yönetimlerinin önlenmesi düşüncesine” dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır (Coşar, 2016: 75). Anayasacılıkta temel mana ve düşüncüyü devletin örgütünün temel düzenlemelerinden ziyade birey “hak ve özgürlüklerini” koruma altında tutmak, bu amaç doğrultusunda siyasal iktidarı sınırlandırmak, böylelikle gerek iktidarın ve gerek de çoğunluğun hırslarını frenlemek şeklinde ifade etmek mümkündür (Coşar, 2016: 76-77).

1982 Anayasası ile ilgili verilen bilgiler ışığında, silahlı kuvvetlerin denetimi altında, bütün siyasal partileri ve diğer sivil toplum kuruluşlarını yok sayarak yapılan ve çok kuşkulu bir referandum ile onay verilen 1982 Anayasasının kabul edildiği andan itibaren ağır eleştirilere maruz kalması şaşıracak bir durum olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla süregelen yıllarda siyasal partilerin birçoğu ve önde gelen STK’ler “Türkiye Barolar Birliği”, “Türk İş Adamları ve Sanayiciler Derneği” (TUSİAD), Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği” (TOBB) tümüyle Anayasanın yenilenmesini öneren anayasa taslakları veya Anayasada köklü değişikliklerden yana olmuşlardır. Bu durumun yanı sıra AB’ye üye olmanın en önemli ön koşullarından olan temel insan haklarına saygılı demokratik bir siyasal sisteme sahip olmak; AB’nin, Türkiye’de demokrasinin geliştirilmesinde önemli bir dış aktör olmasını sağlayarak Anayasa üzerinde yapılan demokratik reformlara itici güç olduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla 1987 yılından itibaren Anayasa on dokuz kere değişiklik göstermiştir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 33, 37, 49).

1982 Anayasasında günümüze değin yapılan değişiklikler ve tarihleri şu şekildedir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019b):

- Birinci Değişiklik: 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı Kanun
- İkinci Değişiklik: 8 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı Kanun
- Üçüncü Değişiklik: 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun
- Dördüncü Değişiklik: 18 Haziran 1999 tarih ve 4388 sayılı Kanun
- Beşinci Değişiklik: 13 Ağustos 1999 tarih ve 4446 sayılı Kanun
- Altıncı Değişiklik: 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun
- Yedinci Değişiklik: 21 Kasım 2001 tarih ve 4720 sayılı Kanun
- Sekizinci Değişiklik: 27 Aralık 2002 tarih ve 4777 sayılı Kanun
- Dokuzuncu Değişiklik: 7 Mayıs 2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun
- Onuncu Değişiklik: 21 Haziran 2005 Tarih ve 5370 sayılı Kanun
- On Birinci Değişiklik: 29 Ekim 2005 tarih ve 5428 sayılı Kanun
- On İkinci Değişiklik: 13 Ekim 2006 tarih ve 5551 sayılı Kanun
- On Üçüncü Değişiklik: 10 Mayıs 2007 tarih ve 5659 sayılı Kanun
- On Dördüncü Değişiklik: 31 Mayıs 2007 tarih ve 5678 Kanun
- On Beşinci Değişiklik: 9 Şubat 2008 Tarih ve 5735 Sayılı Kanun
- On Altıncı Değişiklik: 7 Mayıs 2010 tarih ve 5982 sayılı Kanun
- On Yedinci Değişiklik: 17 Mart 2011 tarihli ve 6214 sayılı Kanun
- On Sekizinci Değişiklik: 20 Mayıs 2016 tarihinde 6718 sayılı Kanun
- On Dokuzuncu Değişiklik: 21 Ocak 2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanun

Son bir cümle olarak bu kadar çok değişiklik hem Anayasanın hazırlanışındaki yanlışlar hem de Türk Anayasacılık tarihindeki genel yapı ile ilişkilendirilebilir. Başka bir ifadeyle, 1982 Anayasasının da Türkiye’de görülen diğer dört Anayasaya benzer bir şekilde istikrardan ziyade değişim odaklı olduğu söylenebilir.

3.4. 1982 Anayasasında Yapılan Değişikliklerin Demokrasinin Temel İlke ve Nitelikleri Bağlamında Analizi

Çalışmanın ana bölümü olarak görülebilecek olan bu bölümde 1982 Anayasası örneğinden hareketle yapılan değişiklikleri çalışmanın teorik kısmında belirlenen demokrasinin ilke ve nitelikleri kapsamında değerlendirilerek gelinen mevcut durum ile ilgili demokrasi kapsamında yorum yapılmaya gayret edilecektir.

Bu bölümde amacın Anayasa değişikliklerinin hepsini detaylı şekilde incelemek olmadığını söylemek de fayda görülebilir. Bu doğrultuda demokrasinin ilke ve nitelikleri ile bağdaştırılabilen ne tür yeniliklerin yapıldığı sorgulanarak değişikliklerden bir kısmına ya da yalnızca belli başlı kısmına bakılmış, detaylı olarak irdelenmemiş, hatta bazı maddelerdeki değişikliklere de değinilmemiş olunabileceği ifade edilebilir.

Yapılan analizde her bir değişikliğin demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında ele alınarak yıllara göre tasnif edilmeye çalışılacaktır. Anayasa üzerinde yapılan değişikliklerin birçoğunun analizinde demokrasinin temel ilke ve niteliklerinin iç içe geçmiş olduğunu söylemekte fayda vardır. Sözgelimi eşitliği, özgürlüğü ya da millet egemenliğini artırıcı olarak görülen yenilik ve değişiklikler aynı zamanda devleti de sınırlandırdığı ifade edilebilir. Yine bununla birlikte temel hak ve özgürlükler alanında başarılı adledilen düzenlemeler de özgürlük, eşitlik ve sınırlı devlet ilkeleri hususunda olumlu değerlendirilebilir. Ayrıca hukuk devletini güçlendiren ve zayıflatan yapısal düzenlemeler de sınırlı devlet kapsamında incelenecektir.

Yapılacak bu betimsel analiz aynı zamanda demokrasinin uluslararası boyutta kabul edilen temel ilkeleri ve nitelikleri hususunda 1982 Anayasasının nasıl bir gelişim sergilediği hususunda da fikir geliştirmeye yardımcı olacaktır.

3.4.1. 17.05.1987 Tarihinde Yapılan Değişiklik

17.05.1987 tarihinde 3361 sayılı Kanun ile yapılan ilk Anayasa değişikliğinde⁸³ 12 Eylül Darbe Anayasasında siyasal liderleri siyasal faaliyetlerden yasaklayan geçici 4. maddenin tamamen kaldırılmasını içermektedir. Referanduma gidilmesi sonucu ile siyasi liderlerin yasakları sona erdirilmiştir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 38-39)

Yapılan değişikliklerde (m. 67) oy kullanma hakkı genişletilerek seçme ve referanduma katılma hakkının yaşı 21’den 20’ye düşürülmüştür (Özbudun, 2011: 90).

Bunun yanı sıra Anayasa değişiklikleri hususunu biraz daha basite indirgemek amacıyla değiştirilme biçimi ile ilgili yeni bir düzenleme (m. 175) öngörmektedir. Maddenin ilk

⁸³ 1987 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-1/1-degisiklik.pdf>

halinde Cumhurbaşkanının Anayasa değişikliği hususunu halkoyuna götürebilmesinin koşulları zorlayıcıdır. Bu düzenlemeye göre; Cumhurbaşkanı, Anayasada değişiklik öngören kanunun yeniden görüşülmesi amacıyla TBMM'ye sunabilir. TBMM'ye yeniden sunulan kanun parlamento üye tamsayısının beşte üç oranında ya da üçte ikisinden az bir oy ile kabul görürse (Cumhurbaşkanı kanunu tekrar TBMM'ye göndermezse) halkoyuna sunulmak üzere resmi gazetede yayınlanır. Bunun yanı sıra, Anayasa değişikliği kanunu parlamento üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunda oy oranı ile kabul gördüğü takdirde Cumhurbaşkanı yine halkoyuna sunabilme hakkına sahiptir. Halkoyuna sunulmadığı durumda da Anayasa değişikliği kabul edilir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019a; 2019c).

Anlaşılabileceği üzere mecliste bir tıkanıklık yaşanması durumunda “son sözü halka vermek” yolu ile Anayasa değişikliklerinin kolaylaştırıldığı ifade edilebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 38-39).

Son olarak yapılan diğer bir değişiklikle (m. 75) milletvekili sayısının 400'den 450'ye çıkarıldığı görülmektedir. Bu değişikliklerle halkın temsil edilme oranının artırıldığı söylenebilir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019a; 2019c).

Yapılan bu değişiklikler demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında analiz edilirse;

Siyasi hakları kısıtlanan parti liderlerinin siyasal faaliyetleri üzerindeki yasakların kaldırılması hususu demokrasinin özgürlük ve eşitlik ilkeleri açısından önemli bir adım atıldığı şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte kişilerin temel siyasal haklarını kullanmalarının önündeki engelin kaldırılması temel hak ve özgürlükler bağlamında da olumlu bir gelişmedir.

Seçme ve referanduma katılma yaşının düşürülmesi siyasi hakları kullanma hususu ile ilgili olup temel hak ve özgürlükler ve seçimler hususunda olumlu görülebilir. Bu husus dikkat edilirse hem demokrasinin özgürlük ilkesi hem de demokrasinin niteliklerinden seçimler, millet egemenliği gibi hususları güçlendirici niteliktedir.

Anayasa değişikliklerini kolaylaştıran yöntem ile sistemin demokrasiye doğru evrilmesini mümkün kılacağı düşünülebilir. Dolayısıyla bu değişikliklerle ilk haline

nazaran Anayasanın hareket kabiliyetini yükseldiğini ve referanduma katılma yaşının düşürülmesi ile birlikte Anayasa değişiklikleri konusunda halkın etkinliğini artırdığını millet egemenliği ilkesinin geliştiğini söylemek mümkündür. Buna ek olarak bu durum Anayasanın değiştirilmesi hususunda demokratik olmayan askeri darbe geleneğine engel olunabileceği izlenimi de verebilir.

Parlamentodaki milletvekili sayısında artırılması yönünde yapılan düzenleme ise halkın temsilini artıracak düşünülerek yine millet egemenliğine olumlu etki edeceği düşünülebilir. Ayrıca bu durum devletin sınırlandırılmasına da katkıda bulunacağı ifade edilebilir.

3.4.2. 08.07.1993 Tarihinde Yapılan Değişiklik

1982 Anayasası üzerinde 8 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik⁸⁴ gereği (m. 133) radyo ve televizyon istasyonlarının kurma ve işletme durumu yasalarla belirlenen sınırlar içerisinde serbest hâle getirildiği söylenebilir. Dolayısıyla radyo ve televizyon yayınları üzerinde var olan “devlet tekeli” nin kaldırıldığı söylenebilir. Bunun yanında “özel radyo ve televizyon” istasyonlarının sayıca artması durumunun demokrasi açısından olumlu görülebilecek “sosyal ve siyasal çoğulculuğa” sebebiyet verdiği ifade edilebilir. (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019d; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 41).

Yapılan düzenlemenin demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında değerlendirilirse;

Kişilerin haber kaynaklarına erişimine serbestlik getiren bu değişiklik demokrasinin özgürlük ilkesine katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte temel niteliklerden temel hak ve özgürlüklerle bağlantı kurularak siyasal haklar kapsamında olanakların gelişmesini akla getirebilir. Tüm bu olumlu gelişmelerin devletin sınırlandırılmasını beraberinde getirebileceği düşünülebilir.

⁸⁴ 1993 yılında Anayasada yapılan değişikliğin detaylı bilgisi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-2/2-degisiklik.pdf>

3.4.3. 23.07.1995 Tarihinde Yapılan Değişiklik

23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun ile yapılan Anayasa değişiklikleri⁸⁵ içerisinde “Anayasanın Başlangıç” bölümünde bulunan ve askeri müdahaleyi meşru bir biçimde vurgulayan ilk iki paragrafın yenilendiği söylenebilir. Paragrafı “Türk vatani ve Milleti’nin ebedî varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen Anayasa...” biçiminde değişikliğe gidilmiştir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019a; 2019e).

75. maddedeki değişiklikle milletvekili sayısı yeniden artırılarak (1987’de ilk artırım yapılmıştır.) 450’den 550’ye çıkarılmıştır (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019e)

Bununla birlikte (m. 67) seçmen yaşının 1987’deki düzenlemeden daha da ileri giderek 18’ e indirilmiş ve yurt dışındaki vatandaşların oy kullanabilme hakkının önü açılmıştır (Özbudun, 2011: 90). Anayasanın 33. ve 135. maddelerinde yapılan değişiklikle derneklerin ve bazı meslek kuruluşlarının çalışmalarının durdurulmasının zorlaştırıldığı ifade edilebilir. Anayasanın 68. Maddesindeki değişiklikle siyasi partilere üye olma yaşı Anayasanın ilk halinin öngördüğü 21’den 18’e indirilmiş bununla birlikte yükseköğretim çalışanları ve öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmemesinin önü açılmıştır. Siyasi partilerin faaliyet alanları ile ilgili çizilen sınırların belirsizliğini (özellikle Anayasanın 14. Maddesi kapsamında değerlendirilmesi hususu) bu Anayasa değişikliğinde biraz daha iyi hale geldiği düşünülebilir. Derneklerin, sendikaların (m. 52. Maddenin kaldırılması), kooperatiflerin (171. Maddedeki düzenleme) ve meslek kuruluşlarının siyasi faaliyette bulunabilmesinin önündeki engel kaldırılarak partilerle siyasi ilişki içinde olabileceklerini 69. maddede, partilerin yankuruluşlar kurabileceklerini ve yurtdışında örgütlenebilecekleri 68. Maddede düzenlemiştir. Yine 69. Maddede yer alan kapatılmış parti mensuplarının üye çoğunluğunu oluşturacağı yeni parti kuramayacağı şeklindeki hükmü partinin kapatılmasına sebep olan kişilerle ve beş yıl ile sınırlandırılmış olduğu ifade edilebilir. Ayrıca kapatılan partinin farklı bir isim

⁸⁵ 1995 yılı Anayasa değişiklikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-3/3-degisiklik.pdf>

altında yeniden kurulamayacağı da eklenmiştir (Yazıcı, 2012: 11; Yüzbaşıoğlu, 2002: 29; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 45-46; Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 301, 1093).

Aynı yılda yapılan Anayasa değişiklikleri ile siyasi partinin kapatılması hususunda (m. 69) “fiillerin işlendiği odak hâline” gelmesi ifadesi eklenerek bu durumun saptamasını AYM’ nin yapabileceği belirtilmiştir. Bunun dışında Anayasanın 149. maddesinde de değişikliğe gidilmiştir. Yargı alanında yapılan bu değişikliklerle beraber parti kapatma davalarında kapatılması talep edilen partinin “genel başkanını” veya belirlediği bir vekili AYM’nin dinleyeceği ifade edilmektedir. Aynı zamanda 1982 Anayasasının 84. maddesinde bulunan parti değiştiren milletvekilinin üyeliğinin düşmesi yöntemine son verilmiş, yine 1982 Anayasasının 85. maddesinde “yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına veya üyeliğin düşmesine karşı AYM’de açılan iptal davası” şartlarının tekrardan düzenlenmiş olduğu görülmektedir (Sevinç, 1997: 639, 640; Hakyemez, 2002; TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019e).

Yapılan değişikliklerin demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında analiz edilmesi gerekirse;

Anayasanın başlangıç kısmında yapılan düzenleme ile demokratik bir düzen kurmayı amaç edinen bir Anayasanın, demokrasi açısından kabul edilemeyecek özgürlük karşıtı gibi görülebilecek askeri müdahale ve kanatlarını kendi içerisinde gereklilik gibi göstermesinin düzeltildiği düşünülebilir. Dolayısıyla bu durumun demokrasinin özgürlük ilkesi açısından olumlu değerlendirilebileceği ifade edilebilir.

Bu yılda yapılan diğer Anayasa değişiklikleri genel itibariyle 1982 Anayasasının temel hak ve özgürlükler, dernekler ve meslek kuruluşları, seçimler, siyasi partiler, milletvekilliği ile ilgili hükümlerde yapılan düzenlemelerle demokrasi asına iyileştirmeler yapıldığı söylenebilir.

Seçmen yaşının 18’e indirilmesi ve yurtdışında yaşayan vatandaşların oy kullanabilmesi seçimler ve temel hak ve özgürlükler kapsamında siyasal hakların genişletilmesi olarak değerlendirilebilir.

Siyasi partilere üye olma yaşının düşürülmesi ve üye olma koşullarındaki iyileştirmeler demokrasinin özgürlük ve eşitlik ilkesinin ve temel hak ve özgürlüklerin gelişmesi

açısından fayda sağlayabilir. Siyasi partilerin kapatılmasının Anayasanın ilk haline oranla zorlaştırılması siyasi katılımı artırarak, çoğulcu bir yapıya destek verebilir. Bununla birlikte siyasi partilerin varlığı ve örgütlenebilmesi seçimlerin demokrasiye yakışır bir biçimde gerçekleşmesine katkıda bulunacaktır.

Dernek ve bazı meslek kuruluşlarının kapanmasını eskiye oranla daha zor koşullara bağlanması ve bunların faaliyetleri hususunda daha serbest şekilde olmaları demokrasinin özgürlük ilkesi gereği olumlu değişikliklerdir.

Milletvekillerinin üyeliğinin düşmesini zorlaştıran ve böylesi bir durumda yargı kapsamında daha adil bir biçimde yargılanmalarını sağlayan değişiklik demokrasinin özgürlük ilkesi ile temel hak ve özgürlükler niteliği kapsamında iyileştirici adımlar olarak ifade edilebilir.

Sonuç olarak, 1982 Anayasasının ilk halinin tepki çeken konulardan demokrasinin uygulanabilmesi için koşul olarak görülebilen siyasi partilerle ilgili olan hükümlerin ve temel hak ve özgürlüklerin demokrasi yönünde evrilmeye başladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla devletin sınırlandırılması yönünde de gelişmeler yaşandığı iddia edilebilir. Yapılan değişikliklerin Anayasayı getirdiği nokta demokrasi için yeterli görülme de bu hususlarda yapılacak diğer değişikliklere temel atıldığı şeklinde yorumlanabilir.

3.4.4. 18.06.1999 Tarihinde Yapılan Değişiklik

18.06.1999 tarihli 4388 sayılı Kanun ile 143. Maddede yapılan değişiklik⁸⁶ 12 Mart Muhtırası akabinde 1973 Anayasa değişiklikleri neticesinde kurulup, 1982 Anayasasının koruma altına aldığı DGM ile ilgilidir. DGM içerisindeki görevli “savcı” ve “hâkim” lerin tamamının sivilleşmesini sağlayan bu değişiklik ile DGM askeri karakterinden uzaklaşmıştır (Yazıcı, 2012: 17; TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019f).

Yapılan değişikliğin demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında analiz edilirse;

⁸⁶ 18.06.1999 tarihli Anayasa değişiklikleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-4/4-degisiklik.pdf>.

Yapılan düzenleme sonucu DGM yapısının sivilleştirilmesi Anayasanın kurduğu askeri vesayet sisteminde sivillerin lehine olacak biçimde iyileştirmeler olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla bu değişiklik, askeri otoritenin zayıflamasını ve yargı alanında daha adil kararlar verilmesini sağlayacak gelişmelerden sayılabilir. Bu bilgiler doğrultusunda demokrasinin özgürlük ilkesine katkı sağlayacağı söylenebilir.

3.4.5. 13.08.1999 Tarihinde Yapılan Değişiklik

13.08.1999 tarihinde 4446 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik⁸⁷ ile 1982 Anayasasının 47. maddede yapılan düzenleme ile Anayasaya devletleştirme kavramının yanına “özelleştirme” kavramı eklenmiştir. Bunun yanı sıra 125. Maddeye kamu hizmetleri imtiyaz sözleşme ve şartlaşmalarından ortaya çıkan uyuşmazlık durumlarına milli veya milletlerarası tahkim yolu ile çözüm getirilebilmesi ilave edildiği söylenebilir. Son olarak 155. Maddedeki değişiklikle imtiyaz sözleşme ve şartlaşmaları, Danıştay’ın inceleyeceği mevzular kapsamından çıkartılıp yalnızca Danıştayın görüş bildirebileceği mevzular arasına alınmaktadır (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019g; Özbudun ve Gençkaya, 2010: 53).

Yapılan değişiklikler neticesinde demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında sınırlı iktidar olgusunu güçlendirdiği düşünülebilir. Bununla birlikte uluslararası boyutta yargısal süreçlerin önünün açılması ile birlikte değişikliklerin demokrasinin özgürlük ve eşitlik ilkelerinde yaşanan bir gelişme olarak görülebileceği söylenebilir.

3.4.6. 03.10.2001 Tarihinde Yapılan Değişiklik

2001 yılında yapılan değişikliklere geçmeden önce hemen ifade edilmelidir ki; 1990 lı yılların sonu itibariyle yapılan Anayasa değişikliklerin önemli bir kısmının AB etkisinde olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte AB'ye uyum çerçevesinde 2001 yılı itibari ile yapılan uyum paketleri mevcuttur.⁸⁸ Türkiye’nin uyum paketleri kapsamında 2001 yılı öncesine göre daha özgür bir yapıya bürünmüş olduğu düşünülebilir. AB sürecinde yapılan reformlar genel olarak insan hakları anlayışına

⁸⁷ 13.08.1999 tarihli Anayasa değişiklikleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-5/5-degisiklik.pdf>

⁸⁸ AB uyum yasa paketleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf>

destekleyici nitelikte maddelerle yapıldığı söylenebilir.⁸⁹ 2004 yılında gerçekleştirilen AB Zirvesi görüşü ve Türkiye'nin durumunun demokrasi ile bağlantısının güçlenmesinden hareketle 2005 yılında AB ile “tam üyelik” amacıyla “katılım müzakereleri” nin başladığı görülmektedir. AB Türkiye'nin demokrasi adına sergilediği gelişmeyi takdir ederek AB'nin Kopenhag Siyasi Kriterleri bakımından ciddi bir ivme gösterdiğini belirtmiştir. Ek olarak yapılan bu reformların ülkenin iç hukukuna demokratik bir boyut getirmesi yanı sıra ülkenin uluslararası alandaki başarısını da destekleyeceğini söylemek mümkündür (Altıntaş, 2008: 13).

Hemen ifade edilmelidir ki bu yıl gerçekleştirilen değişikliklerin sayıca fazla olması sebebiyle demokrasinin temel ilke ve nitelikleri ile ilgili analizlere değişikliklerle birlikte yer verilecektir. Sonrasında ise değişiklikler ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

03.10.2001 tarihi ve 4709 Sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerden⁹⁰ ilki başlangıç metnindeki bir cümlede geçen “hiçbir düşünce ve mülahazanın” ifadesinin “hiçbir faaliyetin” ifadesi ile değiştirilmesidir. Böylelikle (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 4-5):

Hiçbir faaliyetin Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağı

şekline getirilmiştir. Hemen ifade edilmelidir ki; Başlangıç kısmındaki bu düzenlemeyi, 2001 yılında Anayasada yapılan temel hak ve hürriyetlerle ilgili olan köklü değişikliklerle beraber düşünüldüğünde “eyleme yönelik olmayan” fikir beyan edilmesinin serbestliğinin hedeflendiği söylenebilir. Anayasada yer alan başlangıç metninin, Anayasanın genelindeki bütün maddelere referans olduğu düşünüldüğünde bu

⁸⁹ Bu maddelerle ilgili kısaca bilgi verilmesi gerekirse; “ışkence ve kötü muameleyle” aktif mücadele etme hususundaki önlemleri geliştirmiş; “ifade özgürlüğü” ile birlikte “barışçıl toplanma”, “örgütlenme” ve “gösteri yapma” hakkını daha iyi bir seviyeye getirmiş; “kültürel hakları” geliştirmiş, cinsiyet eşitliğini güçlü kılmış ve ülkede “sivil demokrasi” nin benimsemesi konusunda katkı sağlamış olduğu söylenebilir (Altıntaş, 2008: 13).

⁹⁰ 03.10.2001 tarihli Anayasa değişiklikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-6/6-degisiklik.pdf>

tutumun Anayasanın tamamına aksetmesi, özgürlük ilkesi doğrultusunda katkıda bulunacağı söylenebilir (Yüzbaşıoğlu, 2002: 29; Yetkin, 2002). Dolayısıyla yapılan bu değişiklik ile 1982 Anayasasının genelinde düşünce özgürlüğünün genişlemesi hususunda önemli bir adım atıldığı kabul edilebilir.

Geçici 15. Maddede yapılan değişiklikle; “12 Eylül 1980-6 Aralık 1983 döneminde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığının iddia edilmesi” amacı güdülmüştür (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 1149). Böylece askeri müdahale yapılan dönemde gerçekleştirilen kanun ve eylemlerin Anayasaya uygunluğunun denetlenmesinin önü açılmış olduğu düşünülebilir. Anayasanın genelinde hissedilen baskıcı tutumun yarattığı rahatsızlığın giderilmesi ile ilgili başlangıç olarak düşünülebilir. Demokrasinin özgürlük ve eşitlik ilkesi gereği bu durum Anayasanın ilk haline göre bir ilerleme şeklinde değerlendirilebilir.

Aynı yılda 41. Maddede yer alan Türk toplumunun temelini aile olduğu beyanına “ve eşler arasında eşitliğe dayanır.” ifadesi eklendi. Bu değişikliği destekleyici nitelikte olan 66. maddedeki düzenleme ile kadın ve erkek arasında eşitsizlik olduğu anlayışını pekiştiren “Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir.” ifadesi maddeden kaldırılmıştır (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019h; Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 359). Dolayısıyla Anayasada kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik gelişmeler olduğu ve bunun demokrasinin eşitlik ilkesi açısından olumlu değerlendirilebileceği söylenebilir.

74. maddede yapılan değişiklik ile Türk vatandaşlarının sahip olduğu ve kullandığı yetkili makamlara ve “TBMM’ye dilekçe ile başvurma hakkı” “karşılıklılık esası” nı kollamak şartı ile ülkede yaşayan yabancılara da tanındığı söylenebilir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019h). Bu değişiklik neticesinde Anayasada demokrasinin özgürlük ve eşitlik ilkelerinin güçlendirildiği söylenebilir. Dolayısıyla sınırlı devlet olgusuna katkı sağlayacağı düşünülebilir.

2001 yılı değişikliklerinde çalışma gereği durulması gereken 13. maddede gerçekleşen değişim olabilir. Bu maddenin ilk hali “temel hak ve özgürlüklerin” hepsinin sınırlandırılmasında kabul edilen genel sebepleri “devletin ülkesi ve milletiyle

bölünmez bütünlüğü, millî egemenlik, cumhuriyet, millî güvenlik, kamu düzeni, genel asayiş, kamu yararı, genel ahlak ve genel sağlık” şeklinde belirtmektedir. Bu değişiklik ile genel sınırlandırma sebepleri kaldırılarak; (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019h):

Temel hak ve hürriyetler özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanun ile sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna demokratik toplum düzeninin ve laik cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.

biçimine getirilmiştir. Sonuç itibarıyla, değişikliğin uğrayan bu maddenin temel hak ve özgürlükler hususunda “genel sınırlandırma” mahiyetinden çıkarak “genel koruma” hükmü şekline geldiği iddia edilebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 57-58)

Temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmaması hususu ile ilgili olan 14. madde de değişikliğe gidilmiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 4-5):

Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

Maddenin son cümlesi yapılan değişiklikle eklenmiştir. Maddenin yenilenmiş hali içerik ve özgürlüklerin koruma kapsamındaki değişen anlayış itibarıyla uluslararası belgelerin bu husustaki yaklaşımına (AİHS m.17; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi m.30) daha yakın bir tutum sergilemiş olduğu düşünülebilir (Yüzbaşıoğlu, 2002: 33). Maddenin eski hâline göre hakların kötüye kullanılması olarak görülen durumların büyük çoğunluğunun kaldırılmasının yanı sıra temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması durumuna kişilerin yanı sıra devletin de dâhil edilmesi başka bir yenilik olarak kabul edilebilir. Anayasanın devlet odaklı yaklaşım biçiminde değişikliğe uğradığı söylenebilir. Bu durum Anayasanın temel hak ve özgürlükler ile ilgili temel zihniyeti ile ilgili olumlu bir gelişmedir.

Aynı yılda yapılan Anayasanın 19. Maddesindeki değişiklik ile kişinin tutuklanma sürecinde gözaltında kalma süresinin iyileştirildiği ifade edilebilir. Bu değişiklik AİHM

tarafından ülke aleyhine neticeye ulaşmış olan birçok kararı bakımından çok önemli kabul edilebilir. Ayrıca değişikliğin demokrasiyi tesis eden temel hak ve özgürlüklerin başında gelen kişinin özgürlüğü ve güvenliği hususunda AİHM görüşüne ve dolayısıyla Avrupa standartlarına uygun bir değişiklik olduğu ifade edilebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 59).

Özel hayatın korunması ile ilgili olarak Anayasanın 20. Maddesinde değişikliğe gidildiği ifade edilebilir. Özel hayatın gizliliği korunması ile ilgili teminatlar getiren bu yenilenmiş madde yanı sıra “konut dokunulmazlığı” (m. 21) ve “haberleşme” özgürlüğü (m.22) ile ilgili de benzer şekilde değişiklikler yapılarak temel hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında olumlu bir gelişme sergilendiği ileri sürülebilir. Diğer bir değişiklik de (m. 23) “ülkenin ekonomik durumu” yurttaşın ülke dışına çıkma özgürlüğünü kısıtlayabilecek nedenler içerisinde çıkarılmıştır (Yüzbaşıoğlu, 2002: 33, 35).

Yapılan değişikliklerden biri de (m. 26) “düşünceyi açıklama ve yayma” özgürlüğünün sınırlarının genişletilmesidir. Bu özgürlüklerin kullanılması hususu ile ilgili eskiye oranla daha özgürlükçü görülebilecek “Millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması” gibi amaçlar doğrultusunda kısıtlama olabileceği eklendi. Bununla birlikte bu özgürlüğün “kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir.” ifadesi de getirilmiştir. Bu değişiklikte bağlantılı olarak 28. Maddede yapılan düzenleme ile “Resmî dilden başka bir dilde yayın yapılması izne bağlıdır.” ifadesi yerine “Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamaz.” ifadesi almıştır (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019h; Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 155, 160). İlk hali ile izne daha bağımlı görülen ifade düzenlenerek iyileştirilmiştir. Bu durumdan hareketle Türk toplumunda yaşanan bazı farklılıkları (dil) sosyolojik bir durum olarak değerlendirilerek bu hususta özellikle günlük hayatta birçok engelin kaldırıldığını söylemek mümkündür.

“Kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı” başlığı altında 31. Maddede yapılan değişiklik bu hakkın sınırlandırılması ile ilgili 13. Madde ibaresi kaldırılarak; “Kanun, millî güvenlik, kamu düzeni, genel ahlâk ve sağlığın korunması sebepleri dışında, halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve

kanaatlere ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşmasını engelleyici kayıtlar koyamaz.” şekli haline gelmiştir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019h; Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 177). Demokrasinin özgürlük ilkesi kapsamında değerlendirilebilecek bu değişiklik ile basın özgürlüğü ile ilgili adımlar atılmıştır. Bu husustaki sınırlandırmalar da birçok maddede de görüleceği üzere AİHS’ne yakınlaştırılmıştır.

Yine 33. Maddede dernek kurma ile ilgili özgürlükler bağlamında yapılan düzenleme neticesinde “Dernek kurma hürriyeti ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir.” ifadesi ile kısıtlama getirilmiştir. Ayrıca 1995 yılında yapılan değişikliklere ek olarak maddede “Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir.” biçimindeki düzenleme “Herkes önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir.” biçimine getirilerek Anayasanın kişilerin üye olma özgürlüğünü de teminatlı hale getirmiş söylenebilir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 184- 185).

Anayasanın 34. Maddesi üzerinde gerçekleştirilen değişikliklerle temel hak ve özgürlükler açısından mühim kabul edilen “Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı” daha demokratik bir hal almıştır. 13. maddedeki genel sınırlama sebeplerinin maddeden çıkarılması neticesinde özgürlüğün niteliğine göre istisnai kısıtlama nedenlerinin metne eklenmesi ve demokratik olmayan fıkraların çıkarılması ile şu şekle gelmiştir: “Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir.” Böylelikle yapılan değişikliklerin “toplantı ve gösteri yürüyüşü” hakkında yapılan kısıtlamaları azaltması yanısıra sivil toplum kuruluşlarının işbirliği ve siyasi faaliyetlerini güçlü ve etkin kılmasına yardım edeceğini söylemek mümkündür. Bu düzenlemelerle siyasi katılım özgürlük ve demokratik sistem açısından kayda değer gelişmelerden biri olarak sayılabilir. Ayrıca Anayasanın kişilerin “hak arama özgürlüğünü düzenleyen 36. maddesinde” yapılan düzenleme ile “adil yargılanma hakkı” maddeye eklenerek metin AİHS’ne daha uygun hale geldiği ifade edilebilir. Temel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda yapılan bir diğer değişiklik, “Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin

hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır” ibaresinin 40. maddeye yazılmasıdır. Bahsedilen durumda olan kişilerin edindikleri hakların ve sürelerin doğru kullanılmaları amaçlandığı söylenebilir (Yüzbaşıoğlu, 2002: 36-40; TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019h).

Suç ve cezalarla ilgili olarak 38. maddede yapılan değişiklikle “Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez.” ve “ Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz.” ifadelerinin eklendiği görülmektedir. Bunlarla birlikte ölüm cezasının alanını daraltan “Savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında ölüm cezası verilemez.” hükmü de dahil edilmiştir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019h). Bu değişiklikle demokrasinin temel hak ve özgürlükler niteliğini güçlendirici gelişmeler yaşandığı ve bu gelişmelerin yine demokrasinin özgürlük ilkesini pekiştirdiği ifade edilebilir. Suç ve cezalarla ilgili olan bu gelişmeler yeterli olmamakla birlikte bu hususlardaki evrimin başlangıcı olarak görülebilir.

Anayasanın 46. Maddesinde “kamulaştırma” başlığı altında yapılan değişikliklerle bu alan tekrar düzenlenerek kamulaştırma sürecinde kişilerin ödeme hususlarında herhangi bir mağduriyet yaşamamaları yönünde yaklaşım sergilemiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 264). Bu düzenleme ile devletin karşısında bireyin az da olsa ön plana çıkarılmaya çalışıldığı iddia edilebilir. Temel hak ve özgürlüklere katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Yine yapılan değişiklikle çalışma ile ilgili (m. 49) Devletin çalışan kişileri koruma vazifesine ek olarak işsiz olan kişilerin korunmasını üstlendiği görülmektedir. Bununla birlikte “Devlet, işçi - işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu tedbirler alır.” ibaresi de maddeden çıkarılmıştır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 277, 280). Böylece Devletin sadece belli başlı bir kesimi değil bütün kesimleri içine alan bir oluşum olduğundan hareketle demokrasinin eşitlik ilkesine katkı sağlayacak bir yaklaşım biçimi olarak düşünülebilir.

51. maddedeki düzenlemeler ile sendika hakkı ve özel kısıtlama nedenleri üzerinde değişiklikler olmuştur. Sendikaların görevleri hususunda ifadelerin eklendiği ve bu hususta devlet denetimi mekanizmasını belirten hüküm çıkarıldığı görülmektedir.

Sınırlandırılması hususunda ise “Sendika kurma hakkı ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir.” ifadesi getirilmiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 291, 292). Demokrasi kavramının anlamından yola çıkarak halk egemenliğini sağlayacak mekanizmalardan biri de sendikalardır. Sendika hakkı ve sınırlandırılmasına ilişkin iyileştirmeler demokrasinin millet egemenliği prensibine katkı yaparak, milletin söz hakkı ve iradesi hususlarında gelişme sağlayacağını iddia etmek mümkündür.

Çalışan kişilerin asgari düzeyde yaşam standartları sağlayacak ortamın oluşması amacıyla 55. Maddede değişikliğe gidilmiştir. Asgarî ücreti belirlemede kullanılan “ülkenin ekonomik ve sosyal durumu” nun ön plana alınacağı ifadesi yerine “çalışanların geçim şartları ile ülkenin ekonomik durumu da gözönünde bulundurulur.” ifadesi getirilmiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 325, 327). Bu değişiklikte de birçok değişiklikte görüldüğü gibi devlet odaklı yaklaşım bireye doğru kaymasıdır. Dolayısıyla bu anlayış biçiminin demokrasinin millet egemenliği ve sınırlı devlet ilkelerini güçlendirdiği ifade edilebilir.

Kapsamlı değişikliklerin sergilendiği 2001 yılındaki düzenlemelere devam edilecek olursa 118. Maddedeki değişiklikle MGK’ya dahil olan sivil üyeler sayıca çoğaltılmıştır. Bununla birlikte MGK’nın kararlarının Bakanlar Kurulu üstündeki etkinliğini azalttığı ifade edilebilir (Yazıcı, 2012: 99). Bu durum demokrasinin sınırlı devlet olgusu alanında bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Yine Anayasanın 67. Maddesinde yapılan düzenleme ile eklenen hüküm: “Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz.” şeklindedir (Gözler, 2009: 236). Meclis içerisinde çoğunlukta olanların seçim değişiklikleri ile kendilerine yarar sağlamalarına mâni olmak için eklendiği düşünülebilir. Ayrıca bu değişikliği demokrasinin olmazsa olmazı olarak nitelendirilen, neredeyse eş tutulan seçimlerin düzenli aralıklarla yapılması ve adil sonuç doğurması gerekliliği ile bağdaştırılabilir.

1995 yılında 69. maddede yapılan değişikliği tamamlayıcı nitelikte olan 2001 yılındaki düzenleme ile siyasi parti kapatılma hususu ile ilgili getirilmiş olan "odak" hali

tanımlanarak bu durum ile ilgili bazı kriterler belirlenmiştir. Belirlenen bu kriterler haricinde bir sebeple siyasal partilerin kapatılmasına engel olunmaktadır (Kahraman ve Çalışkan, 2007: 130). Yapılan değişikliklerde, herhangi bir siyasi parti için kapatma yaptırımına alternatif olarak devlet yardımından mahrum edilme durumu da öngörülmüştür. Siyasi partilerle ilgili bir diğer değişiklik ise (m. 149) AYM'nin siyasi partileri kapatma hususunda basit çoğunluk yerine 5'te 3 orandaki çoğunluk ile karar verebileceği şeklindeydi (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 59).

87. maddedeki değişiklik; TBMM'nin af yetkisine ilişkin 14. Madde ile getirilen kısıtlama kaldırılarak, “genel veya özel af kararının, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üye tamsayısının beşte üçü ile alınabileceği” ifadesi yer almaktadır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 522).

89. maddedeki değişiklik; Cumhurbaşkanının kanunların bir kısmını ya da tamamını uygun görmemesi durumunda tekrar görüşülmesi için TBMM'ye geri gönderebileceği belirtilmektedir. Böyle bir süreçte TBMM “sadece uygun bulunmayan maddeleri görüşebilir.” ifadesi maddeye dahil edilmiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 532, 535). Değişiklik önerilen kanun maddelerini parça parça da değerlendirilebilmesinin önünün açıldığı düşünülebilir.

TBMM Başkanı seçilmesinin eskiye oranla daha kısa zamanda gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla 94. Maddede değişiklik yapılmış, “on gün” yerine “beş gün” şeklinde ifade edilmiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 567). Bu değişikliğin yasama organını aktif ve istikrarlı kılmak amacıyla yapıldığı söylenebilir. Böylece millet egemenliğini temsil eden meclisin işlevselliği milletin egemenliğini güçlendirerek devletin sınırlandırılmasına katkıda bulunacağı ileri sürülebilir.

Son olarak 100. maddedeki değişiklik “Meclis soruşturması” na ilişkin bir durumun Genel Kurul ve Komisyonlarda “gizli oy” ile neticeye ulaştırılması gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte Soruşturmayı gerçekleştiren Komisyon raporu on gün süre içinde dağıtılmalıdır. Bu rapor dağıtıldıktan sonra on gün içerisinde görüşülmesi gerektiği de ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu hususlarda boş yere gecikmelerin yaşanmasına engel olunacağı söylenebilir. İlaveten Meclis soruşturması gibi mühim görülebilecek bir denetleme aracının siyasallaşmamasına da katkı sağlayacağı

düşünülebilir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 603). Bu durumu demokrasinin sınırlı devlet olgusu açısından olumlu değerlendirmek mümkündür.

Demokrasinin temel ilkeleri ve nitelikleri açısından genel bir değerlendirme yapılması gerekirse; 2001 yılı değişikliklerinin, Anayasa’da yapılan değişikliklerin AB kültürüne uyum çalışmaları bakımından en geniş değişiklik çalışması olduğu iddia edilebilir. Bu yılda Anayasanın başlangıç metninin değişikliği yanı sıra Anayasanın birçok maddesinde de değişikliğe gidildiği görülmektedir. Bu durum Anayasanın kurduğu sistemin daha demokratik bir hal alması ve uygulamalarda bu durumun hissedilmesi yönünde olduğu söylenebilir.

Sonuç itibarıyla; 1995 yılı ile başlayan ve 2001 değişiklikleri ile devam eden değişikliklerle temel hak ve özgürlükler ile ilgili sınırlandırmaların daha demokratik bir mantığa büründüğü ve belirsizlikten kurtulduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte temel hak ve özgürlüklerin teminatlı hale geldiği söylenebilir. Demokrasinin işleyebilmesi için gerekli görülen siyasi partilerin kapatılmasının Anayasanın ilk haline oranla zorlaştırıldığı ve anayasal boyutta teminatlarının büyük ölçüde sağlanmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Çoğulculuğu ve siyasi katılımı artıracak olan siyasi partiler demokrasinin vazgeçilmesi olan seçimlerin daha yarışmacı biçimde olmasına katkı sağlayarak, millet egemenliğini beraberinde getireceği düşünülebilir. Bununla birlikte demokrasinin niteliklerinden muhalefette olanların (azınlık) iktidara gelebilmesine katkı sağlayacağı da belirtilebilir. Ayrıca bu değişiklikler ile belirlenen hükümler AİHS kriterlerine daha yakın bir hal almıştır. Bu durumdan hareketle ülkedeki demokrasi anlayışının bu hususta uluslararası alanda belirlenen koşulları hedef alarak daha da pekişeceği şeklinde yorumlanabilir.

3.4.7. 27.12.2002 Tarihinde Yapılan Değişiklik

27 Aralık 2002 tarihinde 4777 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklere⁹¹ değinilecek olursa; 76. Maddede “Milletvekili Seçilme Yeterliliği” hususunda “ideolojik veya anarşik eylemlere” ifadesi yerini “terör eylemlerine” ifadesine bırakmaktadır. Dolayısıyla milletvekili seçilmeye engel teşkil edebilecek ifadelerin düşünce

⁹¹ 2002 yılı Anayasa değişiklikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-8/kanuntbmmc08704777.pdf>

özgürlüğüne daha uygun hale geldiği düşünülebilir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019ı).

“Seçimlerin geriye bırakılması ve ara seçimler” başlığı ile 78. Maddede yapılan düzenleme ile “bir ilin veya seçim çevresinin, Türkiye Büyük Millet Meclisinde üyesinin kalmaması halinde, boşalmayı takip eden doksan günden sonraki ilk Pazar günü ara seçim yapılır.” ifadesi eklenmiştir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019ı).⁹² Bu hususta halk egemenliği bağlamında düşünüldüğünde ileriye doğru bir adım olarak nitelendirilebilir.

Yapılan bu değişikliklerin demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında analiz edilmesi gerekirse;

Demokrasilerde halkı temsil edecek olan vekillerin seçilme yeterliliklerinin daha kolaylaştırdığı kabul edilirse demokrasinin millet egemenliği ilkesinin gelişmesine katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Halkın temsil edilmesi yönünde olumlu karşılanabilecek seçimler ile ilgili olan diğer değişiklik ise demokrasinin millet egemenliği ilkesini güçlendirerek devletin sınırlandırılması yönünde destek verebilir.

3.4.8. 07.05.2004 Tarihinde Yapılan Değişiklik

7 Mayıs 2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun ile yapılan Anayasa değişikliklerinde⁹³ 143. Madde gereği askeri yönetimin kalıntısı olarak görülen DGM’nin tamamen kaldırıldığı ifade edilebilir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019ı).

15. Maddede yapılan düzenleme ile Anayasadan ölüm cezasının kaldırılması öngörülmektedir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 223-224). Yapılan bu değişikliğe istinaden 17. maddede de “Kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı” başlığı altında değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikle 17. maddede “Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hali ile” ifadesi kaldırılmıştır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu,

⁹² Bu yıl yapılan Anayasa değişiklikleri ile ilgili siyasi serüven için bkz. (Gönenç ve Ergül, Kontacı, 2003).

⁹³ 2004 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-9/9-degisiklik.pdf>

2019: 89, 92). 38. maddede de “suç ve cezalara ilişkin esaslar” da diğer maddelerle bağlantılı olarak yapılan düzenleme ile “Savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında ölüm cezası verilemez.” ifadesi çıkarılmıştır. Bununla birlikte “genel müsadere cezası verilemez.” ifadesinin başına “ölüm cezası” da eklenmiştir. Ek olarak “Uluslararası Ceza Divanına taraf olmanın gerektirdiği yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye verilemez.” (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 221, 223). Yine ölüm cezasının kaldırılmasının gerekliliği olarak 87. Maddede yer alan "mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine" ifadesi metinden çıkarılmıştır (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019i).

Aynı yılda 10. maddede yapılan değişiklikle cinsler arası eşitliği pekiştirmek amacıyla kadınlar ve erkeklerin “eşit haklara” sahip olduğu ve devletin kabul edilen bu eşitliğin uygulanmasından mesul olduğu vurgulanmaktadır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 38-39).

30. maddede ise “Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçları, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.” şeklinde değişikliğe gidilmiştir. Demokratik yönetim sistemlerinde basının mühim olan konumundan dolayı “basın araçları” da teminatlı hale getirilmiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 175).

Yapılan Anayasa değişikliklerinde çalışma konusu gereği önemli düzenlemelerden sayılabilecek 90. maddede yapılan değişiklikle; temel hak ve özgürlüklerle ilgili uluslararası antlaşmalarla kanunlar arasında uyumsuzluk çıkması durumunda, uluslararası antlaşma hükümlerinin öncelikle dikkate alınacağı belirtilmiştir. Bu durumdan hareketle başta AİHS olmak üzere insan hakları sözleşmelerinin daha etkili uygulama alanı bulabileceği düşünülebilir. Ayrıca bu değişiklikle birlikte Anayasanın, insan hakları olgusunun ulusüstü niteliğinin üzerinde durduğu ileri sürülebilir (Yanık, 2008: 1134). Diğer bir ifade ile yapılan bu değişikliklerle temel hak ve özgürlükler konusunda kısıtlayıcı olan 1982 Anayasasının “kapalı sistemini”, devamlı olarak gelişen ulusüstü insan hakları kurallarının “dinamik” haline uyarlamak hususunda da işe yarayacağı ifade edilebilir (Gönenç, 1-2).

131. maddede ise, Yükseköğretim Kurulu' nun oluşturulma sürecinden Anayasanın ilk haline göre aday gösterme yetkisi olan Genelkurmay Başkanlığı çıkarılmıştır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 805).

160. maddede Devlet giderlerinin denetimi hususunda şeffaf olunabilmesi açısından “Silahlı Kuvvetler elinde bulunan Devlet mallarının Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlenmesi usulleri, Millî Savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.” ifadesi kaldırılmıştır.

2001 ve 2004 yılı Anayasa değişikliklerinin kapsamı en geniş düzenlemelerden sayıldığını söylemek mümkündür. Bu değişiklikler temel hak ve özgürlükleri ileri seviyeye taşıması ve hukuk devletinin uygulamada işler duruma getirmesi açısından mühim bir aşama olarak görülebilir. Hele de bu değişikliklerin Mecliste bölünmüş siyasi partilerin olduğu bir zamanda partiler arası işbirliği ile gerçekleşmiş olması demokrasi kültürü açısından önemli kabul edilebilir (Özbudun, 2014: 86).

Yapılan değişikliklerin demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında analiz edilmesi gerekirse;

DGM'nin kaldırılması ile Yükseköğretim Kurulu'nun oluşturulması sürecindeki değişiklik Anayasanın sivilleşmesi yönünde atılan adımlar olarak görülebilir. DGM yapısı ve kararları gereği AİHS gereği sorun haline gelen ve tepki çeken bir durum olarak görülebilir. Demokratik bir yönetim açısından önemli kabul edilebilecek bu gelişme doğrultusunda askeri otoritenin zayıflaması, yargıda adaletin sağlanabilmesi, millet egemenliği ve dolayısıyla iktidarın sınırlandırılması hususlarında yardımcı olacağı şeklinde yorumlanabilir. Yine birçok değişiklikte itici güç kabul edilen AB ve sürecinin etkisiyle, sivil kurumlarda askeriyei temsil eden üyelerin olmaması gerekliliği ile idari alanın sivilleştirilmesi yönünde Yükseköğretim Kurulu'nun oluşturulmasında değişiklik demokrasi adına önemli adımlar olarak nitelendirilebilir. Bu durum demokrasinin gelişimine katkı sağlayarak millet egemenliğini güçlü kılabilir.

Ölüm cezasının Anayasadan çıkarılması ve beraberinde yapılan düzenlemeler demokrasinin özgürlük ilkesi bağlamında yaşam özgürlüğünün teminatını sağlamaktadır. Hemen ifade edilmelidir ki bu teminat temel hak ve özgürlükler

açısından da önemli bir gelişmedir. Kadın ve erkek arasındaki eşitliğe yapılan vurgu ve devletin bu husustaki mesuliyeti ise demokrasinin eşitlik ilkesinin ülkedeki işlevselliğini artıracakı düşünülebilir. Bu değişiklikler neticesinde ülkenin demokratik karakterinin geliştiğini söylemek mümkündür.

Basın özgürlüğü kapsamında basın araçlarının teminat altına alınması da demokrasinin özgürlük ilkesine katkı sağladığı düşünülebilir.

Temel hak ve özgürlükler ile ilgili sorunlarda uluslararası antlaşmaları öncelik kabul edilmesini sağlayan düzenleme ile insan hakları ile ilgili önemli bir adım atıldığını gösterebilir. Anayasanın en çok eleştirilen kısımlarından olan temel hak ve özgürlükler hususunda yol katedilmiş, uluslararası standartlar dikkate alınarak demokrasinin eşitlik ve özgürlük ilkesi yönünde gelişme sağlanmış, devletin sınırlandırılması açısından adım atılmıştır.

Son olarak devlet harcamalarının kontrolü ve denetimi ile ilgili yapılan değişiklik ile sınırlı devlet olgusunun güçlü kılındığı söylenebilir.

3.4.9. 21.06.2005 Tarihinde Yapılan Değişiklik

21 Haziran 2005 tarih ve 5370 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle⁹⁴; 133. Madde kapsamında yer alan RTÜK üyelerinin seçimi ile ilgili “Üyeler, siyasi parti gruplarının üye sayısı oranında belirlenecek üye sayısının ikişer katı olarak gösterecekleri adaylar arasından, her siyasi parti grubuna düşen üye sayısı esas alınmak suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca seçilir.” İfadesi eklenmiştir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019j).

Demokrasinin temel ilkeleri ve nitelikleri açısından değerlendirme yapılması gerekirse; basın yayın organlarının halkın üzerindeki tesiri ve kamuoyu oluşturabilmesinden hareketle bu organların ülke içerisindeki konumu, demokrasinin gelişmesi, insan hakları bilincinin yerleşmesi açısından çok önemli kabul edilebilir. Radyo ve Televizyona ilişkin faaliyetlerden sorumlu tutulan kurulun Avrupa’daki anlayışa benzer şekilde

⁹⁴ 21.06.2005 tarihinde yapılan Anayasa değişikliği için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-10/10-degisiklik.pdf>

yasama organınca seçilmesi, bu seçimin parlamentodaki siyasi partilerin sayıca ağırlığına göre belirlenecek adaylar arasından genel kurulca seçilmesi parlamentonun gücünü artıracaktır. Bu durum demokrasinin millet egemenliği ilkesini güçlendirebilir, devletin sınırlandırılması hususuna katkı sağlayabilir. Bununla birlikte siyasi partilerin etkinliğinin artması ülke içerisinde demokrasinin çoğulcu bir biçimde uygulanması ve özgürlük ilkesini güçlendirmesini beraberinde getirebilir.

Bununla birlikte siyasal organlar tarafından seçilen RTÜK üyelerinin görevlerini yerine getirirken özgür olamama veya siyasal kaygı duyma ihtimali, bu kurulun ülke içerisindeki etkinliği düşünüldüğünde -demokrasinin sağlıklı bir şekilde gelişimine katkı sağlayabilmesi için gerekli görülen- bağımsız ve yansız karakterini zedeleyebileceği akla getirebilir. Böylesi bir durum demokrasinin özgürlük ve eşitlik ilkesi ve temel hak ve özgürlüklere de zarar getirebilir.

3.4.10. 13.10.2006 Tarihinde Yapılan Değişiklik

13 Ekim 2006 tarih ve 5551 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle⁹⁵ (m. 76) milletvekili seçilme yaşının otuzdan yirmibeşe düştüğü görülmektedir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019k).

Bu düzenlemeyi demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bakımından analiz etmek gerekirse; değişikliğin genç bir nüfusa sahip olan Türk toplumunun seçilme hakkını genişleteceği, bu durumla bağlantılı olarak demokrasinin seçimler ve temel hak ve özgürlükler niteliklerini olumlu yönde etkileyeceği ileri sürülebilir.

3.4.11. 31.05.2007 Tarihinde Yapılan Değişiklik

31 Mayıs 2007 tarih ve 5678 Kanun ile Anayasada yapılan değişiklikle⁹⁶ (m. 77) genel seçimlerin süresini beş yıldan dört yıla indirildiği ifade edilebilir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 447-448). 96. Maddedeki düzenleme ile TBMM toplanması ve karar almasını kolay hale getirecek uygulamalar getirilmiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu,

⁹⁵ 2006 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-12/12-degisiklik.pdf>

⁹⁶ 2007 Anayasa değişiklikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-14/14-degisiklik.pdf>

2019: 579). 101. Maddedeki değişiklik ile cumhurbaşkanı seçim krizine çözüm getirilerek cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçeceği şekle getirilmiş olduğu söylenebilir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019l; Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 450, 606).

Bu değişiklikler neticesinde genel olarak demokrasinin temel ilke ve nitelikleri açısından millet egemenliğinin güçlendiği dolayısıyla devletin sınırlandırılması sonucunu doğurduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte seçim periyotlarının sıklaştırılması demokrasinin seçimler mekanizmasını ön plana çıkararak, halkın iradesinin daha çabuk şekilde ortaya koyulmasını sağlayabilir.

3.4.12. 09.02.2008 Tarihinde Yapılan Değişiklik

9 Şubat 2008 tarihinde 5735 sayılı Kanun ile⁹⁷ Anayasanın 10. maddesinde düzenlemeye gidilerek, "devlet organları ve idare makamlarının, bütün işlemlerinde olduğu gibi her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorunda olduğu" ibaresinin eklendiği söylenebilir. Yine yapılan değişiklikle (42. Madde) yükseköğretimde başörtüsü takmanın özgür olması ile ilgili hüküm uygun görülmüştür. Kişilerin yükseköğrenim görme hakkından yoksun edilmeyeceği vurgulanmaktadır. Fakat, AYM'nin bu değişikliklerin yürürlüğünü durdurduğu söylenebilir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019m).

Bu değişikliklerle birlikte demokrasinin temel ilke ve nitelikleri açısından eşitlik ve özgürlük ilkeleri yönünde ilerleme farkedilebilir.

3.4.13. 07.05.2010 Tarihinde Yapılan Değişiklik

7 Mayıs 2010 tarih ve 5982 sayılı Kanun ile yapılan "Anayasa değişiklik paketi"⁹⁸ çoğunlukla yargı ile ilgili yapılan düzenlemelerin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda yapılan değişikliklerin içinde de esas mühim kabul edilecek

⁹⁷ 2008 Anayasa değişiklikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-15/Kanun5735.htm>

⁹⁸ 2010 Anayasa değişiklikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-16/Kanun5982.htm>

olanlar “Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu” (HSYK) ve “AYM” ile alakalı olan maddelerdir. Fakat bahsedilenlerden başka pakette, “askerlerin işlediği suçlarla alakalı yargı düzenini ifade eden değişiklikler ve idari yargı denetiminin kapsamı” olduğunda dikkat çekmektedir. Bununla birlikte temel hak ve özgürlükler alanına da katkı sağlayan maddeler mevcuttur. Demokrasi eksenindeki analizlere maddelerle birlikte ve kısım kısım yer verilecektir.

İlk olarak 1982 Anayasasının yargı yetkisinin idari işlem ve fiillerin “hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olduğuna” dair 125. maddesindeki ifadeye, “bu yetkinin hiçbir surette yerindelik denetimi” biçiminde kullanılamayacağı ifadesinin eklendiği görülmektedir. İdari yargı makamlarının ve hele de Danıştayın yapmış olduğu denetimde yerindelik ilkesini aşarak hükümetin ve bazı idari kurumların sınırlarına açık bir şekilde müdahil olması sebebiyle bu hükmün getirildiği düşünülebilir (Özbudun, 2011: 126)

Yargıyla alakalı diğer bir değişiklikte Anayasanın 145. maddesinde yapılan değişikliktir. “Askeri yargı” alanında yapılan bu değişiklikte suç işleyen askerlerin işledikleri suçları tasnifleme yoluna gidilerek hangilerinin hangi mahkemece (“askerî ve disiplin” ve “adliye”) bakılacağı hususunda düzenleme yapılmıştır. Bu maddedeki değişikliğe sebep olarak daha önce çıkarılmış olan yasayla askerlerin askeri müdahale teşebbüsü ve suçu mevzu bahis olduğunda bu davaların askerî mahkemelerde değil sivil mahkemelerde görülmesine imkân sağlayan yasal düzenlemeleri AYM’nin 1982 Anayasasının 145. maddesini gerekçe göstererek iptali gösterilebilir (Hakyemez, 2010: 396). Bu değişiklikte bağlantılı olarak 156. maddede, “Askerî Yargıtay’ın kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işlerinin, mahkemelerin bağımsızlığı ile hâkimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenmesi” belirtilerek daha önce görülen “askerlik hizmetinin gerekleri” ifadesinin yargının yansız olması ve bağımsızlığı hususlarının geliştirilmesi sebebiyle metinden kaldırılmıştır. Yine aynı amaç doğrultusunda AYM’i düzenleyen 157. Maddede de “askerlik hizmetinin gerekleri” ifadesi çıkarılmıştır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 981-988).

Yargı ile alakalı yapılan en mühim değişikliklerden bir tanesi de “AYM” ile alakalı maddelerde yapılanlar olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede ilk önce mahkemenin üye sayısı 17 asıl üyeye çıkartılmıştır (m. 146). “AYM” üye sayısının artırılarak ve

fonksiyonel olmayan “yedek üyelik statüsü”nün iptal edilmesi olumlu bir gelişme olarak düşünülebilir. “AYM” biçimlendirilmesinde demokratikleşmeye de destek olacak biçimde Avrupa ülkelerinde de görüldüğü gibi meclisin en az üçte bir oranındaki üyeyi doğruca seçmesi daha iyi nitelendirilebilir. Bununla birlikte en az üç üyenin akademisyenler arasından belirlenmesi de AYM’nin işlevselliğini arttırması bakımından geçmişe göre daha olumlu bir değişiklik olarak görülebilir. Buna ek olarak geçmişe nazaran yargının AYM’nin belirlenmesindeki gücü “YÖK” “TBMM” ve “Cumhurbaşkanı”nın belirleyeceği toplam 10 üye ile hafiflemiş olduğundan “bürokratik vesayetin” güç kaybının yargı kısmında yaşandığı ve böylece daha çoğulcu bir yapının ortaya çıktığı iddia edilebilir. Yine 147. Maddedeki düzenleme ile AYM üyelerinin on iki yıl süre için görevlendirileceği ve bir kişi ikinci kere görev alamayacağı belirtilmiştir, bu da demokrasi kapsamında olumlu bir değişiklik olarak görülebilir. Görev süresinin kesinleştirilmesi ile uzun zaman boyunca görev yapmanın ortaya çıkaracağı sakıncalara engel olacağı düşünülebilir. Bu değişikliklerin bir neticesi olarak da “AYM” daha etkin bir rol alarak devrin ihtiyaçlarına eş değer görüşleri sunması daha imkân dâhilinde olabilecektir (Hakyemez, 2010: 397-398; Sevinç, 2010: 289)

Yargı ile alakalı Anayasa değişiklik paketindeki en mühim değişikliklerden bir başkası ise HSYK ile alakalı olarak 159. Maddede yapılmıştır. Bu değişiklik ile “HSYK’nin oluşturulma şekli, faaliyeti ve örgütlenme biçimine ilişkin kayda değer değişiklikler yapılmıştır. HSYK üye sayısının 7 den 22’ye çıkartılması oluşturulması bakımından önemli kabul edilebilir. Eskisi ile mukayese edildiğinde, üyelik yapısında Kurulda birinci derece mahkemelerindeki görevlilerin de temsilinin sağlanması gibi demokrasi açısından pozitif değişimler olduğu ifade edilebilir. Şu nedenle HSYK’deki karma oluşum ile üye sayısındaki artış çoğunluğun yaratacağı olumsuzlukları aza indirgeyebileceği söylenebilir. Ayrıca Türkiye, değişiklik öncesi dönemde AB ülkeleri içinde “yüksek yargı kurulu” olan ülkeler arasında kurulu en az üyeyle oluşturan ülke olarak nitelendirilebilirdi. Bununla birlikte kurul içinde yargı organlarının hepsinin düzgün bir şekilde temsil edilmesinin sağlanması neticesinde Yargıtay ve Danıştayın HSYK’deki yoğun etkisinin kırılmış olması da vesayetçi modeli zayıflatması ve Kurulun çoğulcu yapısının tesisi açısından olumlu bir adım olarak ifade edilebilir

(Sevinç, 2010: 291; Hakyemez, 2010: 400-401; Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 998-1000).

Bu değişikliğin paralelinde değerlendirilebilecek olan 144.maddedeki düzenleme, HSYK'nın denetleme yetkisinden çıkan ve yargı vazifesi ile bağlantılı görülmeyen adalet hizmetlerinin denetlenmesi bakımından “Adalet Bakanlığına bağlı yeni bir Teftiş Kurulunun kurulması” öngörülmektedir. Bu hususta, “adalet hizmetleri” ve “savcılarının idarî görevleri yönünden denetim, araştırma, inceleme ve soruşturma işlemlerinin Adalet Bakanlığına bağlı adalet müfettişleri ile hâkim ve savcı mesleğinden olan iç denetçiler eliyle yapılacağı” ifade edilmektedir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 877).

AB Avrupa Komisyonu'nun 2010 yılında hazırladığı Raporda da HSYK ile alakalı yapılan anayasal düzenlemeleri pozitif nitelendirilmiştir. Sözgelimi yargının bağımsızlığı hususunda HSYK'nın üyelerinin sayıca fazlalaşması, kurulun oluşumu aşamasında üye seçme sisteminde değişiklik ile seçim hudutlarının genişletilmesi, yine kurulun kendine ait sekreteryaya ve müfettişlerinin oluşturulması ve bakanın yetkilerinin değişiklik öncesine oranla daha az olması yargı organı ile ilgili ilerlemeyi gösterdiği dile getirilmiştir (Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu: 7, 8, 75).

Yargı alanına yoğunlaşarak yapılan bu değişiklikleri demokrasinin temel ilke ve nitelikleri kapsamında değerlendirmek gerekirse 1982 Anayasasının bu alandaki vesayetçi karakterinde değişikliğe uğrattığını ve bu durumun ülkedeki demokrasinin gelişmesine fayda sağladığını ifade etmek mümkündür. Özellikle demokrasinin devletin sınırlandırılması niteliğine yönelik olarak görülebilen bu gelişmeler millet egemenliği ilkesine katkı sağlayarak özgürlük ilkesini güçlendirecektir.

2010 Anayasa değişikliği paketi genel itibariyle yargı alanı ile ilgili olmasının yanı sıra temel hak ve özgürlüklere dair yeni hükümler de bulunduğu söylenebilir.

Bu hususla bağlantılı olarak Anayasaya (m. 20) “herkesin kendisi ile ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahip olduğu” hükmünün eklenmesidir. Kişisel verilerin “Kişisel verilerin işlenmesi, kullanımı, söz konusu kişisel verilere erişme, bunların bireyler tarafından silinmesinin istenmesi” şeklinde birbirinden farklılık gösteren durumların, değişiklikle sağlanan anayasal teminatlar istikametinde, kanunlarla

düzenlemeye gidilmesi öngörülmüştür. Günümüzde gelişen teknoloji ile bağlantılı şekilde daha fazla gündemde yer bulan “kişisel verilerin korunmasına yönelik” verdiği zararların artması bakımından irdelendiğinde bu yönde bir maddenin Anayasaya girmesini anlamlı ve gerekli görmek mümkündür. Anayasanın 23. maddesinde yapılan değişiklikte ise; “vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyetinin ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabileceği hükmü” getirilmiştir. Değişiklikten önce bu maddede ülke dışına gidişin ek olarak “vatandaşlık ödevi” nedeniyle de sınırlandırılabilirdi görülmektedir. Bu değişiklikte birlikte vatandaşların vergi borcu sebebiyle ülkeden çıkamama durumunu iyileştirdiği, söz konusu vatandaşlara bu imkânı sağladığı düşünülebilir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019n; Hakyemez, 2010: 391-392).

2010 yılında yapılan “temel hak ve özgürlükler” noktasında koruma amaçlı önemli bir yenilik de “Kamu Denetçiliği Kurumu” nun getirilmiş olmasıdır. Anayasanın 74. maddesine “herkesin kamu denetçisine başvurma hakkına sahip olduğu” ve bu bağlamda “TBMM Başkanlığına bağlı olarak kurulan” Kamu Denetçiliği Kurumunun idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceleyeceği hükmü eklenmiştir. Diğer bir adının “ombudsmanlık” olduğu Kamu Denetçiliği Kurumunun temel hak ve özgürlüklerin korunması açısından gösterilen duyarlılığı ortaya koyabilir. Bu kurumun faal duruma gelmesiyle Türkiye’de insan hakları ile ilgili yaşanan sıkıntıları daha kısa süre ve daha kolay usulle yargı dışı sayılabilecek bir mekanizma ile çözüme kavuşturulması sağlanabilir. Söz konusu bu değişikliği olumlu bir yenilik olarak görülmesi mümkündür. Ayrıca AB üyesi olan ülkelerde kamu denetçiliği türü kurumların bulunmasından hareketle Türkiye’de bu kurumun kurulmasında AB’ye tam üye olma arzusu ve demokrasi ile de ilgili olduğu iddia edilebilir (Hakyemez, 2010: 394; Özbudun, 2011: 129).

Yapılan anayasa paketindeki değişiklikler arasında “hak arama özgürlüğünü genişleten ve yargısal denetim yasaklarını azaltan” hükümler de mevcuttur. Anayasanın 129. maddesinin “uyarma ve kınama biçimindeki disiplin cezalarına karşı yargı yoluna başvurulamayacağına ilişkin olan hükmü” kaldırılmıştır. 2010 yılında yapılan bu ve bunun gibi değişikliklerle 1982 Anayasasında var olan yargısal denetim yasaklarının

biraz olsun iyileştirildiğini söylemek mümkündür (Hakyemez, 2010: 394,395; TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019n).

Yapılan değişikliklerde kadın erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik Anayasanın 10. maddesine “Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.” hükmü ile “Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.” ifadeleri eklenmiştir. Adı geçen gruplar yararına yapılan muamelelerin “eşitlik ilkesi” ile çelişmeyeceğini anayasal zemine kavuşturduğu söylenebilir. Keza “başta kadınlar olmak üzere çocuklar, yaşlılar, engelliler ve benzeri değişik toplumsal kesimler açısından pozitif ayrımcılık yapılabilmesi” anayasal seviyede öngörüldüğü açıktır. Örnek verilebilecek bir diğer değişiklikse çocuklara yöneliktir. Anayasanın 41. Maddesine “çocuk hakları” ibaresi eklenerek, bütün çocukların korunma ve bakım hakkından yararlanması gerektiği ifade edilmiştir. Çocukların faydasına kesin bir biçimde aykırı olmadıkça ebeveynleri ile ilişki halinde olma ve bu ilişkiyi devam ettirme hakkının olduğu belirtilmiştir. Devletin, istismar ve şiddet gibi konular ile ilgili çocukları koruyup kollaması gerektiği de hükümde yer almaktadır (Hakyemez, 2010: 391-392; TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019n).

148. maddede yapılan düzenleme ile AYM’ye “bireysel başvuru hakkı”⁹⁹ ilk kez tanınmıştır. Demokrasi açısından çok önemli bir ilerleme olarak görülebilecek bir gelişmedir. Bu değişiklik ile bireysel başvuru kapsamına AİHS ile korumaya alınmış temel hak ve özgürlüklerin kabul edildiği görülmektedir. Bununla birlikte bu hakkı kullanabilmek için olağan kanuni yolların hepsinin tüketilmesi ve konuların kanun alanının haricinde olması koşulları mevcuttur. Diğer yandan bireysel başvuru hakkının getirilmesi ile AİHM’nin ülke için verdiği mahkûmiyet kararlarını engelleyeceği de düşünülebilir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019n; Hakyemez, 2010: 399).

2010 yılındaki yargısal denetim ile ilgili “Anayasanın geçici 15. maddesinin kaldırılması” hususu da bu başlık altında incelenebilir. 1980 yılındaki darbeyi yapanlar

⁹⁹ Bireysel başvuru hakkı veya anayasayı şikayet etme mekanizması, devletin kişileri temel hak ve hürriyetleri alanında zarara uğrattığı durumlarda kişilerce başvurulmuş “olağanüstü bir kanun yolu” şeklinde ifade edilebilir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 921).

ve yönetimin sivillere verildiği zamana kadar meclis ve hükümet yetkilerini kullanan kişilerin yargılanmasına engel teşkil eden hükmün kaldırılması demokrasinin eşitlik ilkesi gereği olumlu değerlendirilebilir. Bu kişilerin ceza alıp almaması hususu dışında, darbecilerin kendilerini korumak için uyguladığı bu hukuksal korumanın siyasi ve sivil irade aracılığı ile kaldırılması gerek psikolojik açıdan gerek siyasi kültür bakımından demokrasi adına bir ilerleme olarak nitelendirilebilir (Hakyemez, 2010: 395; Sevinç, 2010: 292)

Anayasada sendika kurma hakkı ile ilgili olan “aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya ye olunamaz” ibaresi metinden çıkarılmıştır (m. 51) (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 294).

53. maddede de değişikliğe gidilerek, memur ve diğer kamu personellerine “toplu sözleşme” yapabilme hakkı verilmiştir. Ayrıca toplu sözleşme, tarafların uzlaşması sonucunda yürürlüğe girebilecektir. Bununla birlikte uzlaşamama durumunda konu ile ilgili Uzlaştırma Kuruluna gidilecektir. Bu kurultan çıkacak olan karar ise kati olarak toplu sözleşmenin yerini alacaktır. Bu değişiklikler neticesinde bu hususta Bakanlar Kurulunun takdir görevini tamamladığını ve gücünün zayıfladığı ifade edilebilir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 314).

Anayasada yapılan bu değişikliğin paralelinde -memur ve diğer kamu personellerine toplu sözleşme yapabilme hakkına- 128. maddede, “memur ve diğer kamu görevlilerinin malı ve sosyal haklarına ilişkin toplu sözleşme hükümlerinin saklı olduğu” ifadesi eklenmektedir.

54. maddedeki düzenleme ile demokratik yönetim sistemini benimseyen bir toplumun iş hayatı standartlarını belirleyen ve uluslararası kriterlere uyum sağlamayan, grev ve lokavt hakkına getirilen kısıtlama ifadelerini (bu hakkın siyasi amaç doğrultusunda gerçekleştirilemeyeceği ve bu hak doğrultusunda işyerlerindeki maddi hasardan sendikanın mesul tutulması) kaldırmıştır. Dolayısıyla yapılan değişikliklerin tanınan hakların kullanım alanını genişletmesi açısından demokrasinin özgürlük ilkesini güçlendirdiği ifade edilebilir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 317, 321).

84. maddedeki değişiklikle milletvekilinin üyeliği düşmesi hususundaki düzenleme ile partisi kapatılan milletvekilinin vekilliğinin düşmesi hususunu belirten ifade metinden çıkarılmıştır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 498, 503).

Yine 149. Maddedeki değişiklikler neticesinde “Anayasa değişikliğinde iptale”, “siyasal partilerin kapatılmasına” veya devletin yaptığı yardımdan mahrum edilmesine karar kılınabilmesi için gerekli olan “üye tamsayısının beşte üçü yerine toplantıya katılan üyelerin üçte iki oy çokluğu” koşulunun öngörülmesi demokrasi açısından olumlu nitelendirilebilecek yeniliklerden bir tanesidir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019n). Bu değişiklik siyasal partilerin demokratik düzen içindeki mecburi konumlarına uygun bir değişiklik olarak görülebilir.

Temel hak ve özgürlükler alanında yapılan hak arama, kullanma mahiyetindeki değişiklikler, sivil toplumun güçlenmesi, siyasal partilerin kapatılması ve Anayasa değişikliklerinin iptalini biraz daha zorlaştıran hükümler neticesinde demokrasinin temel hak ve özgürlükler anlayışının ülkede geliştiği, devletin sınırlandırılmasının mahiyetinin genişlediği ve millet egemenliği prensibinin etki alanının arttığı ifade edilebilir.

3.4.14. 20.05.2016 Tarihinde Yapılan Değişiklik

20 Mayıs 2016 tarihinde 6718 sayılı Kanunla Anayasaya geçici 20. Madde eklenmiştir¹⁰⁰ (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019o). Milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına yönelik olan bu madde milletvekillerinden bazılarının bu dokunulmazlığı istismar ettiği düşüncesi üzerine eklendiği ifade edilebilir. İstismar konusu terörü ve şiddeti desteklemek olarak belirtilebilir. Dolayısıyla bu madde ile bahsedilen eylemleri gerçekleştiren milletvekillerinin yargılanma sürecine dâhil olmasını öngörmektedir. Dokunulmazlık meclis çalışmalarının güvenli bir biçimde gerçekleştirilebilmesi amacıyla kamu faydası için gerekli görülen bir sistemdir. Dolayısıyla vekiller için bir hak olmadığı ve bireysel fayda sağlamayacağı halkı temsil etmesinden ötürü yasama faaliyetlerini gerçekleştirirken milletvekilliği süresince

¹⁰⁰ Geçici 20. Maddenin ayrıntıları için bkz. https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-18/KanunMetni_ResmiGazete8.06.2016.pdf

sınırlandırılmış olan düzenlemedir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 1177-1179, 1184).

Yapılan düzenlemenin demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında analiz edilmesi gerekirse; değişikliğin demokrasinin millet egemenliği ilkesininin daha iyi işleyebilmesi açısından ileriye doğru bir adım olduğu söylenebilir. Ayrıca milletvekillerinin bazı hususlarda yargılanmasının önünü açması demokrasinin dikey eşitlik ilkesini güçlendirdiği şeklinde de yorumlanabilir.

3.4.15. 21.01.2017 Tarihinde Yapılan Değişiklik

21 Ocak 2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliklerine¹⁰¹ de değinmek gerekirse;

17. Maddede “kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı” ve 19. maddede “kişi hürriyeti ve güvenliği” şeklindeki başlıklandırmaların içeriğinde yer alan “sıkıyönetim” ifadeleri kaldırılmıştır. (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 94). Anayasada bu tip temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı yönetim şekillerinin çıkartılması demokrasinin ilke ve nitelikleri açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Yine aynı şekilde OHAL yönetimi başlığı altında 119. Maddede yapılan değişiklikle; OHAL döneminde KHK’larının parlamentoda onaylanması için üç ay müddet verildiği ve onaylanmadığı durumda ise KHK’nın otomatik olarak yürürlükten kalkacağı şeklinde beyan olduğu görülmektedir (TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, 2019ö). Dikkat edilirse yapılan düzenlemede özgürlüklerin kısıtlandığı OHAL gibi bir dönemin sonlandırılması hususunu herhangi bir keyfiyete ve kötü kullanıma yer vermemek adına önemli bir teminat oluşturulmaktadır. Dolayısıyla demokrasinin özgürlük ilkesi ve niteliklerinden temel hak ve özgürlüklerin güvenceli olması noktasında olumlu bir gelişme söz konusudur.

76. maddede yapılan değişiklik neticesinde 25 olan milletvekili seçilme yaşı 18’e indirilmiştir. Yine bu maddede yapılan değişiklik ile milletvekili aday olmak isteyen

¹⁰¹ 2017 Anayasa değişiklikleri için bkz. https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-19/KanunMetni_ResmiGazete11.02.2017.pdf

erkek adaylar açısından mecburiyet gösterilen “askerlik yapmış olmak” koşulu kaldırılarak bunun yerine “askerlik ile ilişkisi olmamak” ifadesi eklenmiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 443). Milletvekili seçilme yaşının 18’e çekilmesi, Türkiye’nin demografik yapısındaki genç nüfusun konumu, yaşanan iletişim ve ulaşım devrimi neticesinde bilgiye ulaşmanın daha küçük yaşlarda kolaylaşması ve demokrasinin ruhu olan halkın siyasi süreçlere katılma imkânlarının mümkün mertebe artırılması gibi hususlar gözönüne alındığında demokratikleşme adına bir ilerleme olarak ifade edilebilir. Türkiye’nin sahip olduğu genç nüfusu siyasi alanda daha dinamik hâle getirmek ve daha fazla temsil edilmelerinin yolunu açmak hem halk egemenliği ilkesi hem de temel hak ve özgürlükler açısından pozitif bir durumdur (Coşkun, 2017: 9). Ayrıca bu uygulama günümüzde egemen bir demokratik değer haline gelmiş olan katılımcı demokrasi bağlamında da olumlu bir gelişme olarak ifade edilebilir.

Değişiklik Kanunu ile beraber 75. Maddedeki yeni düzenlemede TBMM’de bulunan milletvekili sayısı 550’den 600’e çıkarılmıştır. Bu noktada değişiklik öncesinde AB ülkeleri arasında kıyaslama yapıldığında Türkiye’nin seçmen ve nüfus temsiliyetinin en düşük olduğu ülke olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla yapılan bu değişikliğin AB standartları göz önünde bulundurularak hazırlandığını düşünülebilir¹⁰² (Coşkun, 2017: 8). Milletvekili sayısının artırılması temsil oranını artırarak parlamentonun meşruiyetini daha da güçlendirerek demokrasiye katkı sağlayan bir hamledir. Demokrasinin ilkelerinden millet egemenliğini ve aynı zamanda parlamentonun hükümeti denetleme fonksiyonu da göz önüne alındığında sınırlı devlet pratiğini de güçlendirici niteliktedir.

2017 Anayasa değişikliğinin 77. Maddesinde yapılan değişiklik ile genel seçimlerin süresi dört seneden beş seneye çıkartılmıştır. Ayrıca TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aynı anda yapılması da düzenlenmiştir. Seçim aralığının bir sene uzatılmasındaki ve Cumhurbaşkanlığı (yürütme) ile TBMM (yasama) seçimlerinin “aynı günde yapılması” kuralının getirmesindeki amaç yürütme ile yasama arasında uyum ve istikrarlı bir yönetim sağlamak olabilir. Diğer bir deyişle bu değişiklikle “Cumhurbaşkanı ile Meclis çoğunluğunun aynı partiden olmasını” sağlayarak hızlı,

¹⁰² AB ülkelerinde bir milletvekiline denk gelen seçmen sayısı kırk binlerdeyken, Türkiye’de bu sayı iki katından fazla, yüz bin küsürdür. Ayrıca bir milletvekiline denk gelen nüfus miktarı AB ülkelerinde elli bin küsürken, Türkiye’de neredeyse üç katı, yüz kırk bin küsürdür (Coşkun, 2017:8).

etkin ve istikrarlı (kesintisiz) bir ülke yönetiminin hedeflendiği ifade edilebilir. Ancak Meclis çoğunluğu ile Cumhurbaşkanının aynı siyasi partiden olması sonucu “güç yoğunlaşması”¹⁰³ ve Meclis çoğunluğu ile Cumhurbaşkanının farklı partilerden gelmesi neticesi ile “güç çatışmasının”¹⁰⁴ mevcut sistemde de yaşanabileceğini unutmamak gerekir. (Atar, 2019: 239; Coşkun, 2017: 10-11). Tüm bu tartışmalar bir yana bırakılırsa yürütmenin ve yasamanın direkt halk tarafından oluşturulması demokrasideki milli egemenlik ilkesi açısından olumlu görülebilir. Ancak yürütme ve yasamanın farklı partilerin eline geçmesi şeklinde bir seçim sonucu ile karşılaşılsa demokratik siyasal kültürün yerleşmediği siyasetin sert ve kutuplaşmış bir şekilde yaşanması durumunda demokratik ortam ve hak ve özgürlüklerin uygulanması istenilen düzeyde olmayabilir. Diğer taraftan seçimlerin 4 yıldan 5 yıla çıkartılması noktasında ise her iki sürede günümüzdeki demokrasi uygulamaları açısından yaygın ve makuldür. Demokrasi açısından önemli olan gerektiğinde erken seçime gitme mekanizmasının Anayasada yer bulmuş olmasıdır. Böyle bir düzenleme bu Anayasa değişikliğinde yer verilmiştir.

Anayasanın 87. Maddesindeki değişiklik ile TBMM’nin görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda Bakanlar Kurulunun kaldırılması yanısıra TBMM’nin bakanları denetleme imkanlarının kaldırılması oldukça önemlidir. Artık yeni sistemde bakanlar Cumhurbaşkanı tarafından göreve getirilmekte, görevden alınmakta ve ona karşı sorumlu hâle getirilmektedir. Başkanlık sisteminde bakanlar, parlamenter sistemdeki bakanlardan farklı olarak, sözgelimi başkanın sekreterleri gibi olduğundan dolayı yapılan bu düzenleme, başkanlık sistemini hatırlatıcı niteliktedir (Coşkun, 2017: 12; Küçük ve Doğan, 2019: 11, 12) Yapılan düzenlemede bakanların göreve başlaması hususunda meclise herhangi bir yetki vermemesi ve Cumhurbaşkanının bakan atama yetkisine kısıtlama sağlayacak herhangi bir mekanizmanın olmaması demokrasinin sınırlı siyasal iktidar ilkesi açısından tartışılabilir. Ancak Cumhurbaşkanının yani yürütmenin de serbest ve dürüst seçimlerle halk tarafından seçildiği göz önüne alındığında demokrasi içinde istikrarlı ve güçlü bir yönetim arayışından da

¹⁰³ “Güç yoğunlaşmasına örnek olarak günümüzdeki durum gösterilebilir. Ülkede cumhurbaşkanlığı makamı AK Partinin elindedir. Mecliste de Cumhurbaşkanlığından gelen talepleri desekteleyecek bir sayısal çoğunluk söz konusudur. Bu durum göz önüne alındığında Cumhurbaşkanının yani yürütmenin, yasama ve yürütmenin ikisinde de söz sahibi olduğu söylenebilir (Coşkun, 2017:11-12).

¹⁰⁴ “Güç çatışmasına örnek olarak parlamenter dönemdeki Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile dönemin AK Parti hükümetinin çoğu konuda anlaşamaması, karşıt bir davranış sergilemesi fazlaca siyasi buhran yaratmıştır. Sözgelimi kamu yönetimi reformu bunlardan biridir (Coşkun, 2017: 12).

bahsedilebilir. Bu durum artık yeni sistemde siyasilerin daha demokratik bir bilinçle hareket etmesi gerektiği ve kamuoyu denetiminin, özgür sivil toplum ve medyanın daha da önem kazandığı şeklinde yorumlanabilir.

Madde 98’de yapılan değişiklikle TBMM’nin denetim mekanizmalarından sadece “genel görüşme” ve “meclis araştırması” korunmuş; “soru” ise yalnızca Cumhurbaşkanı yardımcılara ve bakanlara “yazılı soru” hakkı ile sınırlandırılmıştır.¹⁰⁵ Oluşturulan yeni hükümet sisteminde yürütmenin yasama alanındaki çalışmalara etkin katılımının fazla olmaması nedeniyle “sözlü soru” uygulamasının kaldırıldığı düşünülebilir. Yine yürütmenin meclisin karşısında sorumlu olması anlayışı kalktığı için, parlamentonun başlıca denetleme yetkilerinden olan “gensoru” da Anayasadan çıkarılmıştır (İba, 2019:123). Yapılan değişikliklerin değişen ve Başkanlığa doğru evrilen hükümet sisteminden kaynaklandığı ortadadır. Yürütme fonksiyonunda hız ve istikrar sağlama adına bir tercihte bulunulmuştur. Ancak burada demokrasilerde temel meşruiyet kurumu olarak kabul edilen yasama gücünün (parlamento) bu şekilde sistem içerisindeki denetleme yetkisinin azalması demokrasinin ilke ve nitelikleri açısından özellikle de sınırlı devlet ilkesi bağlamında sorgulanabilir.

Madde 101’de yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanlığına aday gösterme şartlarını yeniden düzenlediği görülmektedir. Düzenleme ile aday gösterme şartlarının eskiye oranla çeşitlendirildiği ifade edilebilir (Atar, 2019: 292-293). Bu yapılan değişikliğe göre; siyasi partiler, son yapılan genel seçimlerde geçerli oyların “yüzde beşini” almış olmak ya da “en az yüz bin seçmenin” imza vermesi ile Cumhurbaşkanlığına aday olma hakkını elde etmiştir. Aday göstermede partiler için belirlenen “barajın yüzde ondan yüzde beşe” indirilmesi ve “belli sayıda seçmenin doğrudan aday” gösterebiliyor olması demokrasinin ilke ve nitelikleri bağlamında olumlu adımlar olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁶ (Coşkun, 2017: 14; Türkiye Barolar Birliği, 2017).

¹⁰⁵ Değişiklik öncesinde TBMM’nin denetim mekanizmasını somutlaştıran usuller; soru, meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve son olarak meclis soruşturması şeklindedir (Türkiye Barolar Birliği, 2017).

¹⁰⁶ Öte yandan değişiklik öncesinde var olan 20 milletvekili şartı yerine siyasi parti gruplarına aday gösterme hakkının verilmesi milletvekillerinin kendi başlarına bağımsız hareket etme olanağını yok ederek mevcut konuda partisine mecbur bırakıldığını da söylemek mümkündür (Coşkun, 2017: 14).

Anayasanın Cumhurbaşkanının özelliklerini ve tarafsızlığını düzenleyen 101. maddesindeki “tarafsızlık” ibaresi kaldırılmış, “Cumhurbaşkanının taraf olması anayasal zemine” kavuşturulmuştur (Gözler, 2017: 40).

Hatırlanırsa teorinin oluşturduğu birinci bölümde demokrasinin nitelikleri arasında kuvvetler ayrılığı prensibinden de bahsedilmişti. 2017 Anayasa değişikliği ile yürütmenin sahibi olan cumhurbaşkanının aynı zamanda partili olabileceğinin de hükme bağlanmış olması kuvvetler ayrılığının katılıktan çıkarak yumuşaması bağlamında etki edebilir. Hâlbuki bilindiği üzere Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin amaçları arasında kuvvetler ayrılığını katılaştırmak da yer almaktadır. Tam bu noktada Türkiye’de parlamenter sistem döneminde de aynı eksikliğin söz konusu olduğu bu noktada yeni düzenleme ile de bir ilerleme kaydedilemediği ileri sürülebilir. Zira parlamenter sistem döneminde de partili bir başbakan tek başına iktidar dönemlerinde yasama ve yürütmeyi kontrol altında tutabiliyordu (Şahin, 2014b: 31-32). Bununla birlikte yine aynı maddede yapılan düzenleme ile Cumhurbaşkanı’nın iki kere göreve gelebileceğine mücade edildiği ifade edilebilir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 606). Bu değişikliğin istikrarlı bir yönetim adına getirildiği düşünülebilir.

104. maddedeki değişiklik ise Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri hususunda yapılmıştır. Cumhurbaşkan Kararnamesi¹⁰⁷ ile düzenlenecek alanlar ile ilgili dikkat çeken maddelerden, üst düzey yöneticilerin Cumhurbaşkanı tarafından atanması ve görevlerinin sona erdirilmesi durumu olarak görülebilir. Bu konuda sınırlandırmanın kanunlar yerine Cumhurbaşkan Kararnamesi olmasından yola çıkılarak bu değişiklik ile sınırlamalar ile ilgili Cumhurbaşkanının gücü artarken, parlamentonun gücünün azalacağı düşünülebilir¹⁰⁸ (Küçük ve Doğan, 2019: 30-32).

¹⁰⁷ Bu konuda yapılan değişikliklerin kamu hukuku alanında kökten bir dönüşüm meydana getirmeye aday en hayati değişikliği, Cumhurbaşkanına kararname çıkarma yetkisi vermesi olarak ifade edilebilir. Kararname çıkarma yetkisi ile Cumhurbaşkanına, temelli ve Meclis’ten bağımsız bir idari düzenleme yetkisi tanıdığı söylenebilir. Bu kararnamelerin yargısal denetimi de AYM’ye bırakılmaktadır (İba, 2019: 161-162; Coşkun, 2017: 18).

¹⁰⁸ Aslında bu tarz uygulamalarla ileri demokrasi ülkelerinde de (sözelimi ABD gibi) karşılaşılabilmektedir. Ancak bunun demokrasideki sınırlı devlet ve halk egemenliği gibi ilkelerde bir aşınma yaratmaması için ülkedeki demokratik siyasal kültürün gelişkin olması önem arz etmektedir (Eroğul, 2016: 111-118).

1982 Anayasasının 105. Maddesinde yapılan değişikliklerle yalnızca “vatana ihanet” suçundan yargılanabilen Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu bütün suçları kapsayacak şekilde düzenlendiği görülmektedir. Yine 301 milletvekilin talebi doğrultusunda bir önerge ile suç işlediği iddiasıyla Cumhurbaşkanı ile alakalı soruşturma açılması istenebilmektedir. Soruşturmanın açılması için 360 milletvekilin oyu gerekmektedir. Soruşturma komisyonu işlemlerini bitirdikten sonra “400 oy” ile Cumhurbaşkanını “Yüce Divan”a gönderilebilir. “Yüce Divan”da verilen karar ile seçilmeye engel bir suçtan cezalı görülen Cumhurbaşkanının görev süresi bitirilir.” Görev süresi sona eren Cumhurbaşkanlarının görevde iken işlediği iddia olunan suçlar için görevdeymiş gibi aynı koşullarda yargılanabileceği belirtilmektedir. Bu değişikliği savunanlara göre, Cumhurbaşkanının işlediği bütün suçlar için yargılanabilir duruma gelmesi cezai sorumluluğunun kapsamını genişleterek yargılanmasını daha kolay hâle getirmektedir. Bu noktada bir eleştiri de bulunmak gerekirse yürütmenin sınırlı iktidar ilkesine daha uyumlu hale getirilmesi adına cumhurbaşkanının denetiminde bahsedilen nitelikli çoğunluk oranlarında biraz daha düşük oranlardan bahsedilebilirdi (Coşkun, 2017: 20-21; İba, 2019: 123-124).

1982 Anayasasının 106. maddesinde yapılan değişiklikle, Cumhurbaşkanına milletvekili seçilme yeterliliğini sahip olanlar içerisinde bir ya da birden fazla Cumhurbaşkanı yardımcısını ve bakanları atayabilme imkânının sağlanmasıdır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı yardımcılarının seçime dahil olmayacakları anlaşılmaktadır. Bakanlar ise, milletvekilleri içerisinde belirlenip göreve getirilirse, meclis üyelikleri düşecektir. Ayrıca Cumhurbaşkanı arzu ettiği sayıda yardımcı göreve getirebilecektir. Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde seçilen yardımcılardan biri vekil olarak bu görevi yapabilecektir. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların görevlerine ilişkin suç işleme durumlarında cezai sorumlulukları, Cumhurbaşkanının soruşturma şartlarıyla eşit biçimdedir. Görev dışındaki suçlamalar durumunda, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar vekiller gibi dokunulmazlık sahibi görüleceklerdir. Bu bilgiler doğrultusunda hemen ifade edilmelidir ki; böylesine güçlerle donatılmış bir mevki olan Cumhurbaşkanı yardımcılığı, seçimle değil atama

sistemi ile göreve getirilmesi, demokrasi açısından olumsuz görülebilir.¹⁰⁹ Çünkü seçimle iş başına gelebilen -halkın müdahil olması ile -Cumhurbaşkanı yardımcısının demokratik meşruiyet açısından -öngörülen yönetime kıyasla- daha güçlü bir konumun sahibi olabileceği ifade edilebilir. Bunun dışında bu makamın cezai sorumluluğuna ilişkin de tereddüt yaşanabilir (Coşkun, 2017: 22-23; İba, 2019: 124).

1982 Anayasasının 116. maddesinde yapılan değişiklik ile Cumhurbaşkanı ve TBMM'nin iki taraflı olarak seçimleri yenileme yetkisi verilmiştir. Bu değişikliğe göre Cumhurbaşkanı hiçbir şarta gerek duymadan seçim yapılmasını isteyebilecektir. Parlamento ise 360 milletvekili seçimlerin yapılması yönünde beyan verirse seçim kararı alınabilecektir. Ancak Cumhurbaşkanı seçimlerin yenilenmesine karar verdiğinde kendi seçim kararını almış olacaktır (Gözler, 2017: 11, 14, 15). Başkanlık sisteminin karakterine uygun olmayan bu değişiklik seçim yenilenmesi hususunda karşılıklı bir biçimde karar vermesi bakımından demokrasiyi zedeleyecek bir sonuç doğurmayabilir. Fakat yönetimde istikrar sağlanması ile ilgili sorgulanabilir.

161. maddedeki değişiklikle “bütçe ve kesinhesap” konusuna ilişkin hükümlerin bu madde altında düzenlemeye gidildiği görülmektedir. Belirlenen hükümet sisteminde kanun önerisinde bulunma görevi milletvekillerine tanınmaktadır. Fakat “bütçe kanununu hazırlama ve sunma” görevi bu durumdan ayrı tutularak Cumhurbaşkanına verilmektedir. Bütçe teklifi parlamentonun uygun bulması koşulu ile kabul görmektedir. Bununla birlikte önerilen bu kanun hususunda uzlaşa sağlanamaması ve uygulanamaması durumunda önceki yıl bütçesinin yürürlüğe sokulmasını öngörmektedir. Güçler ayrılığı mekanizmasının himayesi ve istikrarlı bir yürütmenin sağlanabilmesi niyetiyle yapılan bu değişiklikler sistemde tıkanma olmaması hususunda denge sağlayacağı düşünülebilir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 1042).

Yargı yetkisini düzenleyen Anayasanın 9. maddesindeki “yargının bağımsızlığı” ilkesine “tarafsızlık” ilkesi de ilave edilmiştir. Böylece “bağımsızlık” ilkesi gibi “tarafsızlık” ilkesinin de yargının anayasal özelliklerinden bir tanesi durumuna

¹⁰⁹ Bu noktada Cumhurbaşkanı yardımcılarının seçimle gelmemesinin yönetimde çift başlılık ve yetki çatışması olmaması açısından düşünülmüş olabileceği gözardı edilmemelidir. Ancak dikkat edilirse bu husus demokrasinin ilke ve nitelikleri bağlamında bir bakış açısı değil hükümet sisteminin sorunsuz işleyebilmesi ile ilgili bir araçsal yaklaşımdır.

getirildiği söylenebilir. Türkiye’de yargı gücü her zaman tartışmaların odak noktasında olmuştur. Yargının tarafsız olmadığı şeklinde eleştirilerden hareketle kanun koyucunun “yargının tarafsızlığını” özellikle vurgulama ihtiyacı duyduğu ifade edilebilir (Coşkun, 2017: 7).

159. Maddede yapılan değişiklikle HSYK ile ilgili yeni düzenlemeler mevcuttur. İlk olarak HSYK’nın adından “Yüksek” kelimesinin çıkartılarak Hakimler ve Savcılar Kurulu olarak revize edildiği belittirmelidir. Bununla birlikte 22 olan üye sayısı ise 13’e indirilmiştir. Bu 13 üyenin 6 tanesini Cumhurbaşkanı, 7 üyeyi ise parlamento seçmektedir. Bu seçim sisteminden hareketle; Cumhurbaşkanının parti genel başkanı olma ihtimali düşünüldüğünde parlamentoda Cumhurbaşkanı partisinin çoğunluğu sağladığı zamanlarda HSK’nin neredeyse bütün üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından belirlenebileceği gibi bir durum oluşması mümkündür (İba, 2019: 126-127; Coşkun, 2017: 25). Verilen bilgiler doğrultusunda HSK’nin Cumhurbaşkanının egemenliğinde olması ihtimali ve bunun güçler ayrılığı mekanizmasına yansımaları demokrasi açısından küçümsenemeyecek derecede risk teşkil edebilir.

142. maddede yapılan değişiklikle askerî mahkemelerin kaldırılması ve dolayısıyla bu mahkemelerden üye belirlenmesi durumunun iptalinden ötürü AYM üyelerinin sayısını 17’den 15’e indirmiştir (m. 146). AYM’nin üyelerinin oluşturulmasında 12 tanesi ile ilgili Cumhurbaşkanı, 3 tanesi ile ilgili Meclis yetkili gözükmektedir (Atar, 2019: 332-333). Hemen ifade edilmelidir ki; Cumhurbaşkanının partisinin parlamento içerisinde çoğunluk sağlaması durumunda AYM üyelerinin seçiminin hepsinde Cumhurbaşkanının yetkili olması ihtimali akla gelebilir. Anlaşılabileceği üzere Cumhurbaşkanı, parti genel başkanı rolüyle yasama organını diğer yandan atadığı üyelerle yargı organını kendinde toplama olanağını düşündürmektedir. Cumhurbaşkanının partisi sebebiyle yürütmenin yanı sıra yasama ve yargıda (AYM ve HSK aracılığı ile) hakim olabilme olasılığı kuvvetler ayrılığını azaltacağı yönünde bir fikir oluşturabilir (Coşkun, 2017:26).

Son zamanlarda uluslararası alanda güvenlik gereksiniminin artması ve toplumların güvende olmak istemelerinden hareketle hızlı karar alabilen istikrarlı ve güçlü yönetim ve devlet anlayışının yükselişe geçtiği söylenebilir. Dolayısıyla bu anlayışın devletlerin anayasal düzenleri üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Bu tablodan hareketle, Türkiye’nin 2017 yılındaki Anayasa değişikliklerinin geneline bakıldığında yönetim

sistemi üzerine yoğunlaşıldığı ve belirtilen eğilimin etkisiyle yürütmeyi güçlendirme doğrultusunda hareket edildiğini söylemek mümkündür (Coşkun, 2017: 27).

Yapılan değişikliklerin demokrasinin temel ilke ve nitelikleri bağlamında analiz edilmesi gerekirse;

Bu yılda yapılan Anayasa değişiklikleri gereği sıkıyönetim rejiminin ve sıkıyönetim ibarelerinin kaldırılması; OHAL döneminde KHK'lerin kaldırılma usulü demokrasinin ilkelerinden özgürlük ve eşitlik ilkelerini güçlendirmektedir. Ayrıca bu durumla bağlantılı olarak temel hak ve özgürlüklerin teminatı noktasında önemli bir gelişme sayılabilir.

Bununla birlikte vekil seçilme yaşının düşürülmesi, TBMM'deki milletvekili sayısının artırılması hem demokrasinin özgürlük ilkesine bir katkı hem de siyasete katılma alanının genişlemesi olarak nitelendirilebilir. Ek olarak demokrasinin olmazsa olmazı kabul edilen seçimler noktasında temsil oranını artırarak demokratik meşruiyeti artırıcı bir etki yaratabilir.

Hemen ifade edilmelidir ki; 2017 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri esas itibarıyla Türkiye'deki hükümet sistemine yönelik olarak yapılmıştır. Şuan itibarıyla demokrasinin ilke ve niteliklerine yönelik olumlu ve olumsuz etkilerin olabileceği yönünde farklı görüşlerin olması normaldir. Bununla birlikte her yönetim sisteminin uygulanma sürecinin yönetilen ülkenin siyasal kültürü ve demokrasi anlayışı ile bağlantılı şekilde evrildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu doğrultuda demokrasinin temel ilke ve nitelikleri analizinin daha doğru şekilde yapılabilmesi yeni uygulanan yönetim sisteminin uygulamalarının sonuçlarının görülebilmesine, belli bir sürenin geçmesi gereklidir.

Son olarak 2017 değişikliklerine yönelik demokratik analiz için çalışmanın birinci bölümünde de üzerinde durulan uluslararası kurumlardan hareketle bir somutlaştırma yapmak gerekirse bu konudaki son yıllardaki en otorite kuruluş olarak kabul edilen AK'ne bağlı Venedik Komisyonundan hareket edilebilir. Venedik Komisyonu'nun 13 Mart 2017 tarihli 875/2017 numaralı "TBMM tarafından 21 Ocak 2017 tarihinde kabul

edilen ve 16 Nisan 2017 tarihinde referanduma sunulacak olan Anayasa değişikliği teklifi hakkında görüşü”ndeki ana temalar şu şekilde özetlenebilir (VC, 2017):¹¹⁰

Her devletin istediği siyasi sistemi seçebileceğini fakat kuvvetler ayrılığı ve hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlı kalınması gerektiğinden yola çıkarak Türkiye'nin yaptığı değişiklikleri kuvvetler dengesi hususunda incelenmesine yönelik bir vurgu söz konusudur.

Seçilen Başkanlık sisteminden hareketle bu sistemin dünyanın çoğu ülkesinde başkanlıktan başkancılığa kayış şeklinde demokrasiden uzaklaşmaya yol açabildiği hatırlatılarak Türkiye'nin temel hak ve özgürlükler ve siyasal iktidarın sınırlandırılması mekanizmalarında daha dikkatli olması gerektiğinden bahsedilmektedir. Türkiye'nin getirmek istediği sistemin kuvvetler ayrılığı hususunda zayıf değerlendirildiği için demokratik başkanlık sistemini yansıtmadığını bunun “Türk usulü” bir başkanlık sistemi olduğu da bir başka vurgudur.

Yapılan bir başka eleştiri de şu şekildedir: Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme arasındaki anlaşmazlıkları çözmesi bakımından “güçlü ve bağımsız bir yargı”nın önemli bir koşul olduğunu; fakat Türkiye'deki yeni sistemde yürütmenin HSK'yi kontrolü altında tuttuğu, AYM üzerindeki etkisini de dolaylı yollardan artırabilme ihtimalinin bulunduğu ve tüm bunların yargı bağımsızlığını güçlendirmek yerine zayıflatacağını beyan etmişlerdir.

Bununla birlikte askerî mahkemelerin kapatılması hususu ve Cumhurbaşkanlığı OHAL kararlarının kaldırılma usulünde yapılan değişiklik ise demokrasi açısından olumlu, pekiştirici düzenlemeler olarak nitelendirilmiştir.

¹¹⁰ 13 Mart 2017 tarihli Venedik Komisyonu görüşü detayları için bkz. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-tur)

SONUÇ

Çalışma neticesinde ulaşılan başlıca sonuçlar olarak şunlardan bahsedilebilir:

Öncelikle bir ülkede demokrasinin alt yapısının tesisi ve içselleştirilmesi açısından anayasaların bir araç konumunda olduğu tespitinden bahsetmek mümkündür. Hukuk devleti, sınırlı devlet, temel hak ve özgürlükler gibi alanlarda yeterli bir anayasa demokrasinin yapısı ve ülkedeki siyasal kültür içinde yerleşmesi açısından önemli bir zemin olabilmektedir.

Buradan hareketle bir ülkedeki demokrasi ile anayasal düzen arasında bir ilişkinin varlığından ve karşılıklı etkileşimden bahsetmek mümkündür. Bu noktada herşeyden önce anayasal belgelerin; devlet yönetimini ve insan haklarını düzenleyen metinler şeklinde tanımlanabileceğini vurgulamak gerekir. Modern dönemdeki gelişim anayasa adı verilen en yüksek hukuki değerdeki metinlerin reel manada anayasa niteliğine sahip olması için devlet yönetimine karşın, insan haklarının teminatlı bir biçimde düzenlenmiş olması ve devlet organlarının kuvvetler ayrılığı ilkesinden hareketle teşkil edilmesi şeklinde olmuştur. Aksi halde anayasa sözde anayasa konumunda olacaktır. Hakikaten dünyadaki anayasacılık hareketlerine göz atıldığında burada bahsedilenler somutlaşmaktadır. Sözelimi insanlığın siyasi tarihi açısından bir milat kabul edilen 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nde de bu hususun dile getirilerek hakların teminatlı hale gelmediği, kuvvetler ayrılığının kurulmadığı bir anayasanın anayasa olarak nitelendirilemeyeceği vurgulanmıştır.

Anayasalarda devleti sınırlandırma ve temel hak ve özgürlük alanı gibi iki ana hususun birlikte yer alması şeklindeki kurumsallaşmanın bireyin yönetime karşın kişisel özgürlükleri ile birlikte teminatlı bir şekilde yaşama isteğinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Çünkü kamusal yetkilerinin varlığından ötürü devlet, bireye istinaden daha kuvvetli bir hâldedir. Kişinin hakları ile beraber iktidar karşısında bir özne haline gelebilmesi bakımından devletin sınırlandırılması modernleşme süreçleri ile birlikte giderek evrenselleşmiştir. Bahsedilen bu şekildeki bir sınırlandırmayı anayasa metninin en iyi şekilde düzenlenmesi hazırlayabilir. Anayasacılık çabalarının görüldüğü totaliter ideolojilere dayalı rejimler dışındaki bütün ülkelerde hedef olarak belirtilen bu hususlara odaklanıldığı gözlemlenebilir (Hakyemez, 2011: 142).

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki periyotta demokrasinin ilke ve niteliklerinin en üst hukuki metin olarak kabul edilen anayasalara yazılarak koruma altına alınması giderek uluslararası bir siyasal ilke haline gelmeye başlamıştır. Özellikle Avrupa kıtasında kurulan demokrasi ve insan hakları kuruluşları ile BM'ye bağlı insan hakları ve demokrasi kurumları bu konuda önemli bir literatürü ortaya koymuştur. Dünyanın üçüncü demokrasi dalgasının içine girmesi, totaliter doğu bloğunun çökmesi gibi gelişmelerin de katkısıyla anayasaların demokratik olmasının zorunlu bir beklenti hâline geldiği iddia edilebilir.

Bu genel sonuçların ardından Türkiye'ye yönelik sonuçlardan bahsetmek gerekirse ilk olarak tarihimizdeki ilk Anayasanın (1876) dünyadaki anayasacılık tarihi açısından geç bir tarih olmadığı üstelik birçok ülkeye göre öncü sayılabilecek bir tarihte yapıldığından bahsedilebilir. Üstelik daha öncesindeki 1808 tarihli Sened-i İttifak'ın da anayasal nitelikte belge olduğu da düşünülürse bu iddia daha da güçlü bir şekilde seslendirilebilir (Gözler, 2009: 172).

Ülkemizde anayasal gelişmeler incelendiğinde ise ilk anayasanın kabul edildiği tarihten bu yana anayasaların (1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982) fazlaca değişikliğe uğramış olduğu görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda Türkiye'de var olan anayasalarda istikrardan ziyade değişime daha önem verildiği şeklinde yeni bir sonuca ulaşılmaktadır (Gözler, 2001:2). Ayrıca Türk anayasalarının genel itibarıyla kazuistik (düzenleyici) yapıda olması da değişime teşvik edici bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'ndeki anayasa yapım süreçlerine dikkat edildiğinde ise üç anayasanın hiçbirinin güçlü temsilî niteliğe haiz bir kurucu meclis aracılığıyla mütabakat ortamı içinde yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Türk anayasalarına yönelik bir başka demokrasi odaklı sonuç olarak da zayıf bir demokratik meşruiyetin varlığından bahsedilebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 13-14-31).

Çalışmanın ana problematiğine yönelik ilk tespit olarak ise Anayasanın 1961 Anayasasına kıyasla daha az hürriyetçi olduğu söylenen ve ilk hâli ile oldukça zayıf kabul edilen anayasacılıkta geri adım olarak anılan 1982 Anayasasında, temel hak ve özgürlüklerin teminatlı bir şekilde yer almaya başlamasının, 1990 sonrasındaki değişiklikler ile olmaya başladığıdır. Dahası 1961 Anayasasından ileri giderek bu

sınırlandırmaları AİHS gibi demokrasi öncüsü sayılabilecek ulus üstü belgeler ile uyum göstermesi için büyük bir çaba gösterilmiştir (Gözler, 2009: 219; Erdoğan, 2012b: 149).

Bu noktada ulaşılan diğer önemli bir tespit olarak 1982 Anayasasının 1961 Anayasasının getirdiği siyasal sürece bir tepki olarak 1971 ve 1973 değişikliklerini pekiştirir şekilde demokrasinin temel kriterleri açısından daha zayıf bir şekle büründüğünden bahsetmek gerekir. Yani 1961 Anayasasına göre çoğulculuk, sınırlı devlet ve siyasal katılımcılık gibi hususlar daha kısıtlı bir şekilde verilmiştir. Elbette ki 1970’li yıllardaki siyasal kaos ortamının etkisiyle oluşturulmuş olan bu yapı, Türkiye’nin AB sürecini hızlandırdığı ve demokrasinin daha yüksek sesle kamuoyunda yer bulduğu 1990’lı yıllardan itibaren önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. İşte bu dönemden itibaren Anayasayı daha da demokratikleştirici yeni anayasa değişiklikleri adeta kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Yalnız Türkiye geleneksel olarak o dönemlerde askeri vesayetin güçlü olduğu bir ülke olması ve 12 Eylül darbesini gerçekleştirenlerin Anayasa ile adeta kendilerini garantiye almış olmasından dolayı Anayasa değişikliklerinin başlaması hiç kolay olmamıştır. Nitekim 1995 öncesi yapılan değişiklikler kapsamı dar değişikliklerdir. Bu değişikliklerle siyasal katılımcılık ile ilgili getirilen kısıtlamaların kaldırılabildiği söylenebilir. Bu sebeple 1995 yılı daha özgürlükçü ve daha demokratik anayasa noktasında bir başlangıç noktası olarak gösterilebilir. Bu sürecin en önemli aşaması olarak ise 2001 Anayasa değişiklikleri ile demokrasinin önemli bir niteliği olan temel hak ve özgürlükler alanında sağlanan önemli teminatların Anayasaya eklenmesi gösterilebilir (Yüzbaşıoğlu, 2002: 28-29). Bu şekilde Anayasadaki demokratik evrim açısından önemli bir gelişme olarak yapılan değişikliklerle temel hak ve özgürlükleri sınırlandırma sebepleri somutlaştırılmıştır. Bu değişiklikler aynı zamanda demokrasinin iki temel ilkesi olan özgürlük ve eşitlik alanının genişletilmesi ve demokrasinin sınırlı devlet ilkesinin devreye sokulması açısından son derece önemli bir gelişme olarak nitelendirilebilir.

1982 Anayasasının demokratik evrimindeki bir başka süreçte siyasal partilerle ilgili atılan adımlardır. Siyasal partilerin anayasal güvencelerinin 1995 ve 2001 değişiklikleri ile büyük ölçüde güçlendirildiği iddia edilebilir.

2004 yılındaki Anayasa değişiklikleri ise yine temel hak ve özgürlükler açısından önemli hükümler içermektedir. Bu değişiklik paketi Türkiye’nin başta AİHS olmak

üzere ve diğer milletlerarası insan hakları sözleşmelerinin mevzuatı ile uyumlaştırılması hususunda önemli bir hamle olarak görülebilir. Değişiklikler neticesinde bu insan hakları sözleşmelerinin çok daha etkin uygulanmasını sağlayacağı düşünülebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 71-73).

2010 yılında yapılan değişikliklere gelindiğinde devletin üç temel organından yargı gücüne yönelik olduğu gözlemlenmektedir. Yargıda en önemli kurumlar arasında yer alan AYM ve HSYK ile ilgili düzenlemeler ağırlıktadır. Esasen bu düzenlemenin 2010 yılı öncesine göre yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı açısından bir ilerleme olduğu söylenebilir (Hakyemez, 2010: 387).

2010 Anayasa referandumu ile yaşanan değişiklikler halk tarafından çok güçlü olmasa da destek bulmuştur (%58). Bu hususta önemli olan yapılan değişikliklerin, 1961 Anayasası'ndan itibaren ilk defa asker kişilerin tesiri olmadan sivil bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Bu bağlamda 2010 değişiklikleri demokrasinin pekişmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Üstelik bu hususta 2010 referandumu ile birlikte, halkın asker kişiler tarafından kendine zorla empoze edilen bir anayasa yerine kendi müdahil olduğu anayasasını arzuladığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca 2010 değişiklikleri ile neredeyse bütün siyasi partilerin yeni anayasa gereksinimini daha bariz şekilde fark etmesi ve bu durumu dile getirmesi önemli diğer bir sonuç olarak yorumlanabilir (Hakyemez, 2010: 405-406).

Darbe girişimleri demokrasiyi askıya alma hareketleri şeklinde somutlaşır. Darbe dönemlerinin demokratik kurum ve kuruluşlar üzerinde yıkıma sebebiyet verdiği çok açık bir şekilde ifade edilebilir. Ülkemizi çok partili siyasi hayata geçmesinin akabinde 1960 darbesinden sonra ortalama 10 yılda bir yaşadığı askerî darbeler yüzünden her defasında on yıllarca geriye gitmesine sebep olmuştur. Türkiye'de darbeler döneminin bittiği düşünüldüğü bir dönemde 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişiminin bastırılmasında gösterilen millî duruş Türk milletinin tarihine yaraşır bir başarıdır.

Darbe girişimi sonrasında gerçekleştirilen 2017 anayasa değişiklikleri incelendiğinde daha çok hükümet sistemi üzerine odaklanmış olduğu görülmektedir. Sistem değişikliğini de beraberinde getiren bu değişikliklerle birlikte iki görüş ortaya çıkabilir. İlk olarak, değişiklikler neticesinde birçok maddenin yargı ve yasama gücü üzerinde

yürütme organının tesirini git gide çoğalttığı, yürütme organına mümkün olduğunca çok güç aktarmak fikri doğrultusunda gerçekleştiği düşünüldüğünde bu değişiklikler özellikle sınırlı devlet, kuvvetler ayrılığı ve demokrasi hususlarında sorunlar yaratabilir. Diğer bir görüş ise yapılan değişikliklerin kuvvetler ayrılığı olgusunu köklendireceği ve özellikle de yasama gücünün daha bağımsız ve verimli olacağı şeklinde yorumlanabilir (Coşkun, 2017: 27). Açıkçası parlamenter sistemin değişmesi sonucunda inşa edilmeye çalışılan başkanlık sistemine benzer olan bu yeni sistemin neler getireceği, demokrasi açısından nasıl sonuçlar doğuracağı süreç içinde görülebilecek bir durumdur. Sistemin işlemesi ve zamanla eksikliklerinin görülüp revize edilmesi bir süreç gerektirmektedir. Bu sebeple sınırlı devlet konusunda bir değerlendirmede bulunmak için henüz erken olduğu söylenebilir.

Yürütmenin güçlendirilmesi şeklindeki değişiklik ise; küreselleşme sonrasında jeopolitik belirsizliklerin ve küresel sorunların artmasından dolayı dünyada hızla yaygınlaşan güçlü, hızlı ve istikrarlı yönetim yaklaşımının hukuk ve anayasal dünyaya yansması olarak düşünülebilir (Coşkun, 2017: 27).

Türkiye'nin küreselleşmenin hızlandığı 1990'lı yıllarda dünyadaki hemen hemen tüm bölgelerde olduğu gibi daha demokratik daha çoğulcu ve daha uluslararası toplumla bütünleşen bir sürecin içine girdiği söylenebilir. Tüm bunların Türkiye'deki anayasanın düzenlenmesi ve iyileştirilmesi hususuna da etki ettiği görülmektedir. Demokrasi ile ilgili anayasada yapılan değişiklikler 1990 lı yıllardan itibaren günümüze kadar devam etmiştir (Hakyemez, 2010:143-144). Günümüzde anayasada yapılan değişiklikler neticesinde önemli ölçüde demokrasinin temel unsurları noktasında 1982'deki ilk haline göre olumlu gelişme sağladığının da altını çizmek gerekir. Elbetteki bazı sorunlar devam etmektedir. Ancak 1982 anayasasının artık AB standartlarında ve dünyadaki birçok anayasaya göre oldukça demokratik manada ileri hükümlere sahip olduğu ileri sürülebilir. Özellikle de temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması noktasındaki gelişmeler burada önemlidir. Denilebilir ki; Türkiye en azından anayasal bazda, anayasalı devletten anayasal devlete, sözde anayasadan gerçek anayasaya doğru bir evrim içindedir.

Son olarak 1982 Anayasasında yapılan ve demokratik evrim bağlamında nitelendirilebilecek olan değişikliklerin önemli bir kısmının Türkiye'nin AB süreci ile

bağlantısından bahsetmekte yarar vardır. Zaten batı bloğunun bir parçası olarak 1980 sonrası dönemde yavaş yavaş liberalleşme adımları atmaya başlayan Türkiye AB adaylık sürecini hızlandırdığı 1990'lı yıllardan itibaren AB müktesebatına uyum doğrultusunda Anayasasında önemli değişimlere imza atmaya başlamıştır. Kısacası Anayasadaki demokratik evrimde iç faktörler kadar dış faktörlerin de (AB şahsında) etkisi söz konusudur. Bu bağlamda AİHS, AK'ne bağlı Venedik Komisyonu kararları ve AB'nin Kopenhag Kriterleri 1982 Anayasasının yeniden şekillenmesinde ön planda olan uluslararası belgeler konumundadır.



KAYNAKÇA

- AB Uyum Yasa Paketleri. (2007). T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği.
<https://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyup.pdf> (18.11.2019).
- Acaray, D. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Anayasal Devlet Gelişimine Kısa Bir Bakış.
<http://ankaenstitusu.com/dunyada-ve-turkiyede-anayasal-devlet-gelisimine-kisa-bir-bakis/> (25.09.2019)
- Akıncı, A. (2013). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (2) , 39-58.
- Aldıkaçtı, O. (1982). Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Alpkaya, G. (2010). “Avrupa Konseyi” Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar B. Oran (ed.) içinde s. 192, Cilt II, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altıntaş, Ö. F. (2008). Avrupa Birliği’ne Aday Ülke Olarak Türkiye’de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı
<http://www.abgm.adalet.gov.tr/yayinlar/belgeler/e-kutuphane/ABUyumYasalarininIchukukaEtkisiVeKatkisi.pdf> (18.11.2019).
- Atar, Y. (2019). Türk Anayasa Hukuku, 13. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ateş, D. (2015). Demokratik Siyaset, Bursa: Dora Yayıncılık.
- Ateş, H. ve A. Akpınar. (2017).Hükümet Sistemleri ve Özgürlük: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Strategic Public Management Journal, 3.6, 1-22.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2019). Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi.
<https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708>
(11.11.2019).
- Barry, N. P. (2012). Modern Siyaset Teorisi M. Erdoğan ve Y. Şahin (çev.), 3. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

- Coşar, V. A. (2016). Anayasal Devlet Mi Anayasası Olan Devlet mi? Ankara Barosu Dergisi. 4.
- Coşgun, U. (2008). Düünden Bugüne Anayasacılık, Hukuk Gündemi Dergisi, 9, 95-102
<http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/hgdmakale/2008-1/13.pdf>
(30.12.2019).
- Coşkun, V. (2017). 16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi. DÜHFD. 22.36, 3-30.
- Council of Europe Venice Commission, 2019a. https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=EN
(16.06.2020).
- Council of Europe Venice Commission. (2017). Turkey Opinion. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e)
(18.11.2019).
- Council of Europe, 2019a. <https://www.coe.int/en/web/about-us/who-we-are>
(16.06.2020).
- Council of Europe, 2019b. <https://www.coe.int/en/web/about-us/values> (16.06.2020).
- Council of Europe. (2019). 47 Üye Ülke. <https://www.coe.int/en/web/portal/47-members-states> (30.10.2019).
- Çekiç, M. (2016). 1982 Anayasası'nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi , 0 (7), 441-478.
- Çetin, M. (2014). Türk Devlet Geleneğinde Anayasal Gelişmeler 1839'dan 1982'ye Anayasaların Ortaya Çıkış Neden ve Şekilleri. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi ,9 (2) , 84-99.
- Dahl, R. A. (2017). Demokrasi Üzerine. B. Kadioğlu (çev.), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Demir, N. (2010). Demokrasinin İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları. Ege Akademik Bakış Dergisi. 10.2, 597-611.

Deniz, B.Y. (2011). Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim. TBB Dergisi. 97.

Dursun, D. (2019). Siyaset Bilimi. 10. Baskı, İstanbul: BetaYayınları.

ECHR. (2019). <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=> (16.06.2020).

ECHR. (2010). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (30.10.2019).

Erdoğan, M. (2012a). Anayasal Demokrasi. Ankara: SiyasalYayınları.

Erdoğan, M. (2012b). Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset. Ankara: LiberteYayınları.

Eroğul, C. (2016). Çağdaş Devlet Düzenleri, 10. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.

Eropean Commission, 2019a “Conditions for Membership” https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en (16.06.2020).

Eropean Commission, 2019b. “Accession Criteria” https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en (16.06.2020).

EU member countries in brief. https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries_en (16.06.2020).

EUR-lex, 2019. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN> (16.06.2020).

European Commission, 2019c. “EUROPEAN COUNCIL IN COPENHAGEN - 21-22 JUNE 1993- CONCLUSIONS OF THE PRESIDENCY –“ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_93_3 (16.06.2020).

European Union, 2020a https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en#from-economic-to-political-union (16.06.2020).

European Union, 2020b https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en#goals-and-values-of-the-eu (16.06.2020).

Freedom House (2019a). <https://freedomhouse.org/about-us> (19.09.2019).

Freedom House (2019b). <https://freedomhouse.org/issues> (19.09.2019).

Freedom House. (2019c). Freedom in The World 2019. https://freedomhouse.org/sites/default/files/Feb2019_FH_FITW_2019_Report_ForWeb-compressed.pdf (11.09.2019).

Freedom House. (2019d). Democracy in Retreat, Freedom in the World 2019 <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/democracy-in-retreat> (11.09.2019).

Gönenç, L. 1982 Anayasası'nda Yaşanan Sessiz Devrim: 90. Madde Değişikliği ve Getirdiği Sorunlar. http://www.yasayananayasa.ankara.edu.tr/belgeler/analizler/90_madde.pdf (18.11.2019).

Gönenç, L.ve Ergül, O. , Kontacı, E. (2003), Yaşayan Anayasa-2002 Yılı Anayasa Gelişmeleri, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 48, Yıl: 15, 117-181.

Göze, A. (2007). Siyasi Düşünceler ve Yönetimler. İstanbul: Beta Yayınları.

Gözler, K. (2000a). Türk Anayasa Hukuku. Bursa: EkinYayınları.

Gözler, K. (2000b). “Türkiye’de Hükümetlere Nasıl İstikrar ve Etkinlik Kazandırılabilir? (Başkanlık Sistemi ve Rasyonelleştirilmiş Parlâmentarizm Üzerine bir Deneme)”, Türkiye Günlüğü, 62, 25-47

Gözler, K. (2001). Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma. Bursa: EkinYayınları.

Gözler, K. (2009). Anayasa Hukukuna Giriş. Bursa: EkinYayınları.

Gözler, K. (2013). Türk Anayasa Hukuku Pratik Çalışmaları. Bursa: Ekin Yayınları.

- Gözler, K. (2017). Elveda Anayasa. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gülsoy, T. (2012). Anayasa Yapımı ve Türkiye’de Anayasa Arayışları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 16.3,1-22.
- Günel, E. (2005). Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Hakyemez, Y. Ş. (2002). 2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Parti Özgürlüğü Üzerine Etkileri. Anayasa Yargısı, 19, 550-571.
- Hakyemez, Y. Ş. (2010). 2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 14.2, 387-406.
- Hakyemez, Y. Ş. (2011). Yeni Anayasanın Temel Dinamikleri. Lider Ülke Türkiye. 142.
- Hakyemez, Y.Ş. (1999). Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Hayek, F. V. , (2013). Özgürlüğün Anayasası. Y. Z. Çelikkaya (çev.), Ankara: Big Bang Yayınları.
- Heywood, A. , (2014). Siyaset Teorisine Giriş H. M. Köse (çev.), 6. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Huntington, S.P. (1999). “Üçüncü Demokrasi Dalgası”, E. Yalçın ve A. Yayla (çev.), A. Yayla Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar İçinde (129-147). 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Huntington, S.P. , Özbudun, E. (1966). Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22 (1) , 55-107.
- İba, Ş.(2017). Anayasa Hukuku Genel Esaslar. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- İba, Ş.(2019). Anayasamızla Yeniden Tanışalım. Ankara: Astana Yayınları.

İktisadi Kalkınma Vakfı. (2019). AB Genişleme Politikası
https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=32&id=281 (28.10.2019).

İnceoğlu, S. (2002). Kişi Güvenliği İfade Özgürlüğü Siyasi Partiler Açısından
Kopenhag Siyasi Kriterleri ve 2001 Anayasa Değişiklikleri. Avrupa
Araştırmaları Dergisi. 10, 1.

Kahraman M. ve Çalışkan Z. (2007). “Türkiye’de Siyasal Partilerin Hukuksal Statüsü
ve Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi”, Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu
Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Fırat Üniversitesi, 5(3), 122-131.

Kapani, M. (2013). Kamu Hürriyetleri, Ankara: Yetkin Yayınları.

Karaman, M. A. (2018). Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri. SDÜ
Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 44.

Karpen, U. (2005). Sınırlı İktidar ve Hukuk Devleti. Demokrasi ve Yargı Sempozyum.
Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 78.

Kongar, E. (2002). 21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal
Yapısı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Korucu, S. (2014). Yargısal Aktivizm, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kuzu, B. (1991). “Parlamente Rejiminde Devlet Başkanının Konumu ve 1961- 1982
Anayasalarında Durum”, İÜHF. Mecmuası, Y.1988-1990, C.LIII, S.1-4, 34-90.

Küçük, A , Doğan, B . (2019). Türkiye’de 2017 Anayasa Değişikliği Kapsamında
Yürütmenin Asli Düzenleme Yetkisi ve Mahfuz Düzenleme Alanı. Süleyman
Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , 9 (1) , 1-59.

Küçük, Y. (2016). Egemenlik (Hakimiyet), “Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik
Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm.” Uyuşmazlık
Mahkemesi Dergisi. 0.6, 311-361.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdergi/issue/16886/175835>

- Lijphart, A. (2016). Demokrasi Modelleri Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları G.Ayas ve U. U. Bulsun (çev.), 2. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları
- Lipson, L. (1999). “Demokrasinin Felsefesi”. Yayla, A. , Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar, içinde (17-25), 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Lipson, L. (2005). Siyasetin Temel Sorunları F. Yavuz (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Main reference documents of the Venice Commission
https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=01_main_reference_documents&lang=en
- Metin, Y. (2002). Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. AÜSBFD. 57, 4.
- Mumcu, A. ve Küzeci, E. (2012). İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Ankara: Turhan Kitabevi
- Oktay, C. (2018). Siyaset Bilimi, 8. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Oran, B. (2009). “27 Mayıs Darbesi” , Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I, 15. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2010). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar B. Oran (ed.), Cilt II, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2013). Türkiye’nin Yakın Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özbudun, E. (2014). Türkiye’de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2011). Türk Anayasa Hukuku, 12. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2015). Anayasalcılık ve Demokrasi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Özbudun, E. ve Ö.F. Gençkaya. (2010). Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası. İstanbul: DoğanYayınları.
- Özbudun, E.(1998). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Roskin, Cord M. G. , Medeiros R. L. , Jones J.A. , (2015). Siyaset Bilimi. A. Yayla (çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2008). Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri Bütün Yapıtları 2. İ. Yerguz (çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Safi, İ. (2018). John Stuart Mill'in Siyaset Felsefesinde Demokrasi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 20.4.
- Sartori, G. (2014). Demokrasi Teorisine Geri Dönüş T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan (çev.), 2.Baskı, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Schmidt, M. G. (2002). Demokrasi Kuramına Giriş M.E. Köktaş (çev.), 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- Schmitter, P. C. ve Karl, T. L. (1995). “Demokrasi nedir..... Ne değildir” , L. Diomand, M. F. Plattner (Ed.) Demokrasinin Küresel Yükselişi İçinde (67- 82). Ankara: Yetkin Yayınları
- Sevinç, M. (1997). 1995 Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Partiler Tüzemize Etkileri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , 52 (01), 633-645.
- Sevinç, M. (2010). 2010 Anayasa Değişiklikleri: Yöntem ve İçerik Eleştirisi . Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , 65 (02) , 271-293.
- Şahin, A. (2011). Siyasal Düşünceler Tarihinde Sınırlı Devlet Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısındaki Evrilme. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 15, 3.
- Şahin, K. (2014a). Küreselleşme Demokrasiyi Güçlendiriyor Mu? . Akademik İncelemeler Dergisi, 1 (2) , 1-17.

- Şahin, K. (2013). Azerbaycan'a Yönelik Demokrasi Eksenli Bir Analiz. Akademik Bakış Dergisi.38, 1-20.
- Şahin, K. (2014b). Türkiye'deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına Siyasi Kültür ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım. Sakarya İktisat Dergisi. 3.3.
- Şahin, K. (2014c). Avrupa İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Türkiye'ye Yönelik Genel Bir Değerlendirme. 6. Uluslararası Balkanlar Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı Cilt 1. 245-260.
- Tanilli, S. (2002). Devlet ve Demokrasi (Anayasa Hukukuna Giriş), 3. Baskı, İstanbul: Adam Yayınları.
- Tanör, B. (2011). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TDK. (2019). Türk Dil Kurumu Sözlükleri http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=231869 (01.09.2019).
- The Economist, 2019a. <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>,
- The Economist, 2019b. <http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy-Index-2019.pdf&mode=wp&campaignid=democracyindex2019> (05.07.2020).
- TİHEK (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu). (2019). Avrupa Konseyi <https://www.tihek.gov.tr/avrupa-konseyi/> (30.09.2019).
- Touraine, A. (2011). Demokrasi Nedir? O. Kunal (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.12. 1-2, 1113-1132.
- Türk Anayasa Hukuku Sitesi. (2019).Kemal Gözler.<http://www.anayasa.gen.tr> (12.10.2019).

Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu. T. C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliğı Başkanlığı.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf (05.07.2020).

Türkiye Barolar Birliğı. (2017). Anayasa Değışikliğinin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni.
http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx(22.09.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi. (2006). Venedik Komisyonu.
https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf (30.10.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İttüzük Sitesi. (2019a) 7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu ile Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982anayasas%C4%B1ilkmetin/kanundmc06502709.pdf> (10.03.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İttüzük Sitesi. (2019b). 1982 Anayasası Metin ve Değışiklik Bilgileri. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1982.aspx> (10.03.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İttüzük Sitesi. (2019c). 7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175 inci Maddelerinin Değıştirilmesi ve Geçici 4 üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-1/1-degisiklik.pdf> (10.03.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İttüzük Sitesi. (2019d). 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 133 üncü Maddesinin Değıştirilmesi İle İlgili Kanun. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-2/2-degisiklik.pdf> (10.03.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İttüzük Sitesi. (2019e). 7.11.1982 Tarihli ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Başlangıç Metni ve

Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun.
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-3/3-degisiklik.pdf> (12.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019f). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 143 üncü Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun.
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-4/4-degisiklik.pdf> (12.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019g). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun.
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-5/5-degisiklik.pdf> (12.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019h). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun.
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-6/6-degisiklik.pdf> (12.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019ı). 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun.
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-8/kanuntbmmc08704777.pdf> (24.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019i). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-9/9-degisiklik.pdf> (24.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019j). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-10/10-degisiklik.pdf> (24.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019k). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-12/12-degisiklik.pdf> (24.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019l). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-14/14-degisiklik.pdf> (12.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019m). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-15/Kanun5735.htm> (12.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019n). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-16/Kanun5982.htm> (12.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019o). T.C. Resmi Gazete Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-18/KanunMetni_ResmiGazete8.06.2016.pdf (12.05.2020).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi. (2019ö). T.C. Resmi Gazete Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-19/KanunMetni_ResmiGazete11.02.2017.pdf (24.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019 “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı” http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Avrupa_Birligi_Temel_Haklar_Sarti%E2%80%8B.pdf (16.06.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2019). Avrupa Konseyi. <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi.tr.mfa> (11.10.2019).

Türkkan, H. (2013). Osmanlı Devleti’nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi ve Kanun-ı Esasi Tartışmaları, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Uçarol, R. (2006). Siyasi Tarih (1789-2001). İstanbul: Der Yayınları.

- Uşul, A. R. (2008). Avrupa Birliği'nin Demokrasi/Siyasi Şartlılığında Çekme-İtme Dengesi ve Bu Dengenin Bozulması. Uluslararası İlişkiler. 5.17.
- Uşul, A. R. (2014). "Demokrasi, Otoriterlik, Uluslararası Politika: Entegre Bir Yaklaşım Arayışı", TC Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi, 10. http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2015/01/SAM_paper_tr_10.pdf (16.06.2020).
- VC. (2013). Report on Democracy, Limitation of Mandates and Incompatibility of Political Functions. Council of Europe Venice Commission, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2012\)027rev-e.aspx](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2012)027rev-e.aspx) (05.07.2020).
- VC. (2017). Venedik Komisyonu Görüşü. Council of Europe Venice Commission, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-tur) (12.05.2020).
- Yanık, M. (2008). 1982 Anayasası'nın İnsan Hakları Anlayışının Uluslararası Belgeler ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Değerlendirilmesi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12 (1), 1133-1162.
- Yayla, A. (2016). Siyaset Bilimi, 3. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Yazıcı, S. (2012). Demokratikleşme Sürecinde Türkiye, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2002). Anayasa Değişikliklerinin Hak ve Özgürlüklere Olumsuz Etkileri. <https://anayasa.gov.tr/media/4653/yetkin.pdf> (18.11.2019).
- Yılmazoğlu Y. E. ve Perdecioğlu, İ. E. , (2019). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli). 2. Baskı, Anayasa Mahkemesi Yayınları https://www.anayasa.gov.tr/media/6382/gerekceli_anayasa.pdf (10.06.2020).
- Yüzbaşıoğlu, N. (2002). 2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerine Bir Değerlendirme. Anayasa ve Uyum Yasaları Açık Oturum Tutanakları. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 28-46.

ÖZGEÇMİŞ

Ayşe GÜNEŞ UYAR 1989 yılında Sakarya'da dünyaya geldi. İlköğretimi Sakarya'nın (Sabihahanım İlköğretim Okulu, Nuri Bayar İlköğretim Okulu, Sakarya Üniversitesi Vakfı Özel İlköğretim Okulu) farklı okullarında tamamladıktan sonra liseyi Figen Sakallıoğlu Anadolu Lisesi'nde okudu. 2011 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden lisans derecesi ile mezun oldu. Hâlen Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. 2011-2015 yılları arasında Sakarya Üniversitesi bünyesinde sözleşmeli olarak görev yaptı. 2017 yılında Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak göreve başladı ve hâlâ bu görevi yürütmektedir.